

1152 - 172618

XXV. 9. 254

ПЕТКО ПЪВЪ

ОТЪ ПЛЪВЕНЪ ПРЕЗЪ НИШЪ ДО ДОЙРАНЪ

СОФИЯ — 1932 Г.

13398
29662

Дар. Библиотека, София

НА ПАМЕТЪТА НА ЗАГИНАЛИТЕ ПРЕЗЪ
ВОЙНАТА БОРЦИ ЗА ОБЕДИНЕНИЕТО НА
БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ И НА ПОДРАСТА-
ВАЩИТЕ ПОКОЛЕНИЯ ПОСВЕТАВАМЪ
НАСТОЯЩАТА КНИГА.

НА ЗАГИНАЛИТЕ ОТЪ 57 П. ПОЛКЪ.

Този, който падне,
Въ бой за свобода
Той не умира...

Хр. Ботйовъ.

Достойни синове на Родината,

Азъ зная, че безсмъртните не се нуждаятъ отъ прославата на смъртния. Азъ зная, че вашата велика любов не бѣ затворена въ малкото и егоистично човѣшко сърце. Съ неугасимия си пламъ тя заливаше щедро предѣлитѣ на вашата скъпа Родина — тогава съ всичките си сили, съ оралото и съ мощните си мишци вие ковѣхте мирното благосъстояние и културния прогресъ.

Скъпи рожби на българското племе,

Вашата душа бѣ смутена отъ жестоката неправда въ Букурещъ. Вашето сърце бѣ потръпнало болезнено отъ откъснатите живи части отъ племето ви. До васъ долитаха горчивите вопли на брата-робъ все по-силно и по-сърцераздиращо. Тогава вашата любов премина тѣсните граници на България, за да огрѣ цѣлото племе. И литнахте на западъ, разкъсахте веригите на роба, преминахте презъ Тимокъ, Морава и се спустнахте по долината на Вардаръ. А презъ цѣлия вашъ пѣтъ, който бѣ пѣтъ на свещенния дългъ, вашата утеха и вашата радост бѣ, когато вие слушахте топлиятъ молитви на освободените братя, произнасяни съ чиста и звучна родна българска речъ на всѣкжде отъ кждето минахте — и при брѣга на Българска Морава, и въ

подножието на величествената Шаръ планина и по долината на Вардаръ.

Мили покойници,

Предъ олтаря на Родината вашата любов бѣ безпредѣлна. И съ смирение достойно за любовта ви, предложихте вашия животъ, за да изкупите свободата на роба и честта на безчестените, да дарувате утеха и радост на угнетените.

На вашите безкрѣстни гробове и братски могили днесъ родна майка не може цвѣте да посади, нито кристална сълза да пролѣе, нито кандило на гроба да запали.

Не ни укорявайте. Не преливайте чашата на нашите горчивини.

Повѣрвайте ни и утеха нека ви бжде:

Въ нашите сърца поникнаха цвѣта отъ вашето семе що хвърлихте — цвѣта, които цвѣтятъ и неувѣхватъ и чийто плодъ ще бждатъ вашите завѣти.

Въ нашите сърца кандило сега свети, чиято чаша е нашиятъ животъ, чийто чистъ елей сж вашите свѣтли дѣла и чийто пламъ сж вашите идеали.

ПРЕДГОВОРЪ

Презъ войната 1915—1918 год., 57-й пех. полкъ влизаше въ състава на 3/9 пех. бригада. Комплектованъ отъ кораво Плѣвенско население, този полкъ, макаръ и съ запасни въ по-напреднала възраст, още въ първитѣ дни на войната, доказа по единъ неуспоримъ начинъ своитѣ високи боеви качества и възстанови поколебаното презъ войната 1912—1913 год. бойно реноме на Плѣвенци. Въ двудневния бой на в. Глоговица, южно отъ прохода Писана бука, на 1 и 2 октомврий 1915 год., този полкъ, съ единъ удивителенъ устремъ и съ една завидна самоотверженостъ атакува силно укрепената позиция на противника на поменатата висота, разби врага, взе повече отъ 200 пленници и първи отъ армията презъ тази война взема трофеи 2 полски орждия. Даденитѣ въ този бой около 500 убити и ранени сами по себе си говорятъ за усилията, които е направилъ полкътъ и качества, които е проявилъ.

Получилъ така достойно своето бойно кръщение, този полкъ по-нататкъ, въ продължение на цѣлата война, изнесе борбата съ многобройнитѣ противници по всички фронтове на бойния театъръ съ една достойна за удивление и адмирация преданностъ и самопожертвуване. Въ тази дълга борба, той остави много свѣтли, достойни за подражание дѣла, които сж гордостъ не само за полка и Плѣвенци, но и за цѣлата армия.

Написването бойната история на 57-й пех. полкъ, изпъстрена съ толкова много славни дѣла и бойни подвизи,

и направлянето сжщата достойнство на публиката и потомството е инициатива повече отъ похвална.

Въ това отношение решението на г-нъ П. Пѣевъ, активенъ деецъ въ редоветѣ на този полкъ, да напише и отпечати неговата история, заслужава всѣка похвала и подкрепа.

Имайки възможностъ да прегледаме тази история още преди нейното напечатване, смѣло можемъ да кажемъ, че тя е написана съ една вещина, която прави честь на нейния авторъ. Написана пълно, ясно, правдиво и не само съ изложение на военнитѣ събития, а и съ всички преживѣлици, които съпътствуватъ войната, тази история е единъ цененъ приносъ и заслужава да краси не само библиотекитѣ, но и полицитѣ на всички родолюбиви българи, които милеятъ за доброто на своята родина и на които сж скъпи споменитѣ за бойнитѣ дѣла на въоръжения български народъ.

Тод. Георгиевъ

Генералъ — бившъ н-къ Щаба на
3/9 пех. бригада.

Нар. Библиотека, София.

ЧАСТЪ I. ДЕЙСТВИЯТА СРЕЩУ СЪРБИТЪ ПРЕЗЪ 1915 ГОД.

ГЛАВА I. МОБИЛИЗАЦИЯ, СЪСРЪДОТОЧЕНИЕ И ОБЯВЯВАНЕ НА ВОЙНАТА.

10 септември — 1 октомври 1915 год.

1. Мобилизация.
2. Съсрѣдоточение къмъ границата.
3. Обявяване на войната.

1. Мобилизация.

10—17 септември 1915 година.

Букурещкиятъ договоръ отъ 1913 година създаде едно неестествено положение на нашитѣ граници. Всѣки българинъ чувствуваше съ болка на сърдцето си жестоката и обидна неправда на коварнитѣ съседи. Нѣмаше българинъ, който да не съзнаваше, че това положение не може да трае дълго. Обявената презъ 1914 година общоевропейска война усили още повече натегнатото положение.

Дипломатическитѣ преговори съ великитѣ сили не обезпечаваха националнитѣ интереси, нито гарантираха корекция на сторената въ Букурещъ неправда.

А поведението на западнитѣ ни съседи — сърбитѣ, направи всѣки единъ българинъ да чувствува неизбѣжния изходъ отъ заредилитѣ се тягостни дни на неизвестностъ. Най-сетне съ Височайши указъ № 7, на 10 септември 1915 година се обяви обща мобилизация на армията.

Заповѣдта за обща мобилизация се получи на 9. септ. въ 11 часа сл. пл., като мобилизацията се считаше отъ 10. септември 1 часа пр. пл., а съгласно телеграмата отъ началника на 9. пех. Плѣвенска дивизия № 1 отъ 10. септември, първиятъ оперативенъ день почва 24 часа следъ обявената мобилизация, т. е. отъ 11. септември въ 1 ч. пр. пл.

При обявяване мобилизацията, 57. пех. полкъ не съществувахе, освенъ въ мобилизационнитѣ планове на полковетѣ отъ 1-а бригада отъ 9. пехотна Плѣвенска дивизия.

зия. Съ предписание № 556/1915 г. отъ командира на 1-ва бригада отъ дивизията, заповѣда се формирането на 57. пех. резервенъ полкъ съгласно щатовеѣ за военно време. Полкъѣ се състоеше отъ: щабъ на полка, 3 дружини отъ по 4 роти, 1 картечна рота, 1 нестроева рота, музикантска и телефонна команди.

Полкъѣ се формира въ гр. Плѣвенъ отъ кадъра на мирно-временнитѣ трети дружини на 4. пех. Плѣвенски на Н. Ц. В. Престолонаследника Князь Търновски полкъ и отъ 17. пех. Доростолски на Н. Им. В. Великия Князь Владимиръ Александровичъ полкъ и попълнени отъ наборитѣ 1895 година до 1905 година включително отъ запаса на армията.

За всѣки щабъ, рота и команда имаше приготвени отъ мирно време подробни мобилизационни планове за формирането, мобилизирането, разположението и всичката работа, която предстоеше да се извърши презъ мобилизационния периодъ.

Съ прочитане заповѣдѣта за мобилизацията, намиращитѣ се на лице офицери отъ действителна служба получиха мобилизационнитѣ планове за своитѣ части и почнаха подготвителната работа съ кадъра отъ офицери и войници. Тамъ гдето липсваше титулярниятъ началникъ, работата се започваше отъ намиращия се на лице офицеръ или подофицеръ. За командиръ на полка бѣ назначенъ подполковникъ Икономовъ Д., заемащъ до мобилизацията длъжността началникъ на 33. полково военно окръжие; до пристиганieto му старшиятъ отъ дружиннитѣ командири майоръ Ангеловъ Спасъ, командиръ на 3. дружина го замѣстваше. Щаба на полка се настани въ прогимназията „Мария Луиза“, гдето енергичниятъ поручикъ Поповъ Крумъ, назначенъ за адютантъ на полка се справяше съ грамадната работа по мобилизацията и реквизицията.

Въ градоветѣ, селата, дори въ затѣнтенитѣ балкански колиби бѣ проникнала вестѣта за мобилизацията още на 10. септемврий. Наистина, вестѣта се очакваше отдавна и за всѣкиго тя не бѣше изненада. Но колко домашни работи имаше още недовършени, колко прощавания съ своитѣ близки предстояха? Нали Христосъ бѣ казалъ, че който иска да го следва да вземе кръста си и да го последва... а който отива на война, въ защита на родина и близки, нали трѣбва да се отрече отъ себе си и да се прости съ всичко, защото незнае утрешния си день.

И въ трескавата си работа часовеѣ бързо летѣха, а само 24 часа отъ получаването въ селото или града на вестѣта за мобилизация и повиканиятъ подъ знамената трѣбваше да тръгне. Така всрѣдъ общата залисия между своитѣ близки бързо изминава първиятъ день и още преди да изтече

24-иятъ часъ повиканитѣ подъ знамената сж вече събрани предъ общинското управление. Разпредѣлени по групи за разнитѣ части, подъ звуковетѣ на народната гайда, съ затикнати росни китки получени при милата раздѣла, съ развето гордо народното трицвѣтно знаме, групитѣ потеглятъ къмъ града.

Въ сжщото това време въ града се развива още по трѣскава работа — началницитѣ отъ кадъра изоставили близкитѣ си въ къщи, приготвятъ се да посрѣщнатъ новитѣ свои близки — бойнитѣ си другари, съ които ще дѣлятъ скърби и радости и които съ цената на живота си, ще пазятъ онѣзи, които тѣ сж оставили... Пълнитѣ складове на полковетѣ се разтварятъ и носятъ се новитѣ войнишки дрехи всрѣдъ квартирнитѣ райони на ротитѣ. Гостоприемнитѣ плѣвенски граждани приготвятъ по нѣколко стаи отъ къщитѣ си, за да се настанятъ запаснитѣ войници.

На 11. септемврий — първиятъ оперативенъ день — почнаха да се явяватъ запаснитѣ войници. Презъ първитѣ дни се явиха войницитѣ въ първитѣ 6 роти, които се попълватъ отъ Плѣвенска околия, а малко по-късно се почна попълването и на останалитѣ 6 роти, които се попълваха отъ по-далечнитѣ Бѣлослатинска и Луковитска околии.

Наредено бѣ пристигащитѣ запасни войници да се посрѣщатъ на края на града, отъ гдето се отвеждаха въ квартирнитѣ райони на съответнитѣ роти.

Още първиятъ день бѣха назначени нуждитѣ комисии: за преглеждане здравословното състояние на явилитѣ се запасни офицери и войници; за приемане на реквизиранитѣ коне, кола и други материали нуждни за полка. Необходимо пѣкъ облѣкло, снаряжение и въоръжение се получи отъ 4. и 17. пех. полкове, като всѣка рота и команда получаваше нуждното ѣ количество отъ полка, отъ който се формираше.

До 14. септемврий се явиха всички запасни офицери и войници, освенъ тѣзи, които по законни причини не можаха да се явятъ. Къмъ това време ротитѣ и командитѣ получиха всичкото имъ необходимо облѣкло, снаряжение и въоръжение. Ротитѣ бѣха формирани. Началствуващитѣ лица измежду подофицеритѣ бѣха назначени. Презъ сжщия день — 14. септемврий — се почнаха и строеви занятия съ ротитѣ за подтегане и тренировка на войницитѣ. Сжщиятъ този день следъ обѣдъ пристигна и титулярниятъ командиръ на полка подполковникъ Икономовъ.

На 15. септемврий сутринѣта полкъѣ бѣ съвършенно готовъ и построенъ въ пълния си съставъ съ музика на чело на лагера край гр. Плѣвенъ. Тукъ командирѣтъ на полка направи прегледъ на дружинитѣ, поздрави ги и въ кратка речъ изтъкна важността на преживѣвания моментъ. Следъ

това пристигна командирът на бригадата полковникъ Бончевъ Иванъ (до мобилизацията е командувалъ 20. пех. полкъ) съ началникъ щаба на бригадата отъ генералния щабъ майоръ Тодоръ Георгиевъ. Съ властния си и проникателенъ погледъ командирътъ на бригадата прегледа ротитъ, поздрави ги, а следъ това съ кратка и прочувствена речъ изказа задоволството си, че ще командува изпитанитъ герои при шурма на Одринъ презъ 1913 год., за да се довърши започнатото преди 3 години дѣло. На г. г. офицеритъ отъ полка той даде нѣкой упътвания по предстоящата работа, като си послужи и съ примѣри отъ Балканската война.

Останалитъ дни — 15, 16 и 17 септемврий, ротитъ употребиха за произвеждане строеви занятия; довършване стѣмняването на обозитъ; запознаване войницитъ съ сѣдбоносния за България моментъ, който преживѣваме и изпращане въ допълняющитъ дружини излишнитъ войници, следъ като полка бѣ попълненъ съ запасни до щатното число.

Цѣла седмица вече се измина отъ първия оперативенъ день всрѣдъ трѣскавата работа и човѣкъ наблюдаващъ кипящия животъ отъ страни, би помислилъ, че не остава нито една минута свободна за онѣзи, които бѣха вече облѣкли красивата и проста войнишка куртка. Но отиде ли нѣкой на пладнѣ или вечеръ да вкуси войнишката чорба; надникне ли въ войнишката квартира, когато примѣрватъ даденитъ имъ войнишки дрехи; или пъкъ когато вечеръ късно сж се събрали, за да си легнатъ — тогава той ще чуе радостни възклицания отъ случайната среща на стари познати бойни другари, които отъ две години сж се раздѣлили. Разнищватъ се тогава мили спомени за Айвасъ Баба, Хаджи-Иолу, за Одринъ, за Деве байръ и пр. докато незабелезано се завърже разговора за настоящата мобилизация. Тия моменти на настоящето служатъ за връзка между миналото и бѣдещето. Това не сж само празни и голи думи. Учениятъ би потърсилъ и намѣрилъ причинитъ на настоящето да се криятъ като неизбежно последствие на три основни елементи: срѣда, племенни особености и исторически моментъ. Познаващиятъ добре тия основни елементи за нашия народъ би очерталъ съ една непогрѣшима яснота развитието на събитията, които неизбежно го очакватъ, или по-право, които ще се развиятъ и ще преживяе нашиятъ народъ. За познаващиятъ дълбокитъ причини и процеса на историческитъ събития е ясно, че тия последнитъ не сж и не могатъ да бѣдатъ нѣщо произволно, но тѣ иматъ своитъ причини и предпоставки и затуй се развиватъ по единъ неумолимъ начинъ, въпрѣки индивидуалнитъ желаня и воля.

Нашиятъ „чичо“ току що мобилизиранъ може би по-правилно схващаше историческия моментъ и предугаждаше

развоя на близкитъ събития. Наистина, той нѣмаше познанията, нито претенциитъ на „политиканитъ“, но той бѣ замѣсенъ отъ най-чистото българско тесто, ферментиралъ на българска почва и съвременникъ на историческия моментъ. И затова нашия „чичо“ отъ долината на р. Видъ и р. Златна Панега въ тия върховни моменти изправенъ предъ перспективата да осъществи обединението на своето племе се отдаде на тая дълго подхранвана идея съ пълния свой устремъ.

Не искамъ да кажа, че този е най-добриятъ пътъ, нито най-полезния за народа ни моментъ. Но както ние предугаждаме приближаващата буря и тя ни врѣхлетява въпрѣки нашето желание или нежелание; тѣй и известни исторически събития се развиватъ неумолимо въпрѣки нашето желание или нежелание, въпрѣки нашитъ смѣтки и въпрѣки волята на отдѣлната личностъ.

Наблюдателното и опитно око надзърнало въ войнишката квартира и спрѣло се на малкитъ групички отъ току що облѣченитъ въ войнишката куртка запасни войници ще забележи по оживѣнитъ лица една неудържима енергия, за която трѣбва да се намѣри отдушникъ. А ако даде ухо и долови разговоритъ, той ще чуе цѣла низа отъ спомени отъ бойнитъ полета на Тракия и Македония; ще чуе копнежитъ на днешния българинъ, съ които е откърменъ и израстналъ. И тогава дълго таената болка за извършената неправда въ Букурещъ намира отдушникъ, като се изсипватъ закани къмъ виновницитъ. Тукъ минаватъ по реда си и гърци и ромѣни, и сърби, но все пакъ разговорътъ се спира повече надъ сърбитъ. Още отъ сега се изказватъ предугажданията, че пакъ съ сърби ще си примѣримъ силитъ.

Къмъ 17. септемврий вечеръта 57 пех. полкъ бѣ вече готовъ. Току що формиранъ бѣ полкътъ, но той не бѣше безъ свои традиции. Три години по рано 4. и 17. пех. полкове дадоха животъ сжщо на единъ полкъ, когото тогава нарекоха 53. пехотенъ полкъ. Този полкъ получилъ своето бойно кръщение при Одринъ, бѣ единъ отъ първитъ съкрушители на силната крепостъ при фортоветъ Айвазъ-Баба и Айджи-Иолу. По-после той твърдо отстояваше на срѣбскитъ атаки при Гюешево и Деве байръ. Увѣнчалъ победоносното си „Калипетровско“ знаме съ лаври, полкътъ го сви по волята на сѣдбата „за по-добри дни“ и ето, две години само следъ това, пакъ 4. и 17. полкове дадоха животъ на единъ полкъ, когото нарекоха 57. пехотенъ полкъ. Измѣнилъ само номера си, полка получи почти сжщитъ набори, сжщитъ участници, а сжщо и традициитъ на 53. пехотенъ полкъ. И каточели за едно отличие за каления вече въ боеветъ полкъ, съгласно наредба по полка № 5 полкътъ не се наричаше вече „резервенъ“, а само 57 пехотенъ полкъ.

Явяването на запасните войници въ казармата бѣ масово. Следъ като полкътъ се попълни до щатовеѣ за военно време, повърнаха се въ допълняющитѣ дружини 461 войници или 11.2% явили се повече. Макаръ че по-голѣмата частъ — 86.6% отъ явилитѣ се запасни да бѣха отъ селата, повечето твърде отдалечени, а само 13.4% да бѣха граждани, пакъ стичането въ казармата бѣ твърде бързо. Още първиятъ оперативенъ день се явиха 12.5%; на втория оперативенъ день по-голѣмата частъ — 67.8%, третия — 16.8%, а презъ останалитѣ дни се явиха, отъ отдалеченитѣ села или по други законни причини закъснѣли и останалитѣ 2.9%. Току що преведенитѣ данни говорятъ най-добре за готовността на всѣки бѣлгаринъ, при първия зовъ на Върховния Вожда, да изпълни беззаветно отечествения си дългъ.

На 17. септемврий вечерята, когато мобилизационниятъ периодъ се приключваше полкътъ бѣ напълно мобилизиранъ съгласно щатовеѣ и броеше:

Щабъ офицери	4
Оберъ офицери	37
Лѣкари.	3
Чиновници	4
Свещеници	1
Подофицери.	334
Войници	3907
Кола.	45
Коне.	341
Магарета	8

2. Съсрѣдоточение къмъ границата.

18—28 септемврий 1915 година

Едва що слънцето изгрѣваше на 18. септемврий, а плѣвенци отдавна бѣха будни. Каточели всички кжщи сж напуснати отъ свойтѣ обитатели. Първитѣ слънчеви лжчи, бѣха свидетели на необикновеното движение, което ставаше въ този градъ. На календаря ако погледне човѣкъ този день не бѣ празниченъ, обаче по улицитѣ още отъ ранни зори се забележаваше оживление, рѣдко приживѣвано въ града. Групи по-малки или по-голѣми говорѣха оживено и бързаха за нѣкжде, каточели сж закъснѣли. Жени и деца съ голѣми букети цвѣта въ ржце бързаха и само подканяха по-старитѣ баби и старци да отиватъ по-бързо, че ще закъснѣятъ. Личеа и мжже самотни съ пресилено изражение на лицето — мълчаливо вървѣха и тѣ всрѣдъ общото тече-

СПИСЪКЪ

на г. г. офицеритѣ, лѣкаритѣ и чиновницитѣ, които сж трѣгнали въ походъ на 18-й септемврий 1915 година съ 57. пехотенъ полкъ.

№ по редъ	Чинъ, име и фамилия	Длъжностъ, коятозаема
1	Подполковникъ Икономовъ Дим. Спасовъ .	Командиръ на полка
2	Поручикъ Поповъ Крумъ Константиновъ .	Адютантъ на полка
3	Зап. Сан. капитанъ д-ръ Цвѣтковъ Ив. Нягуловъ	Старши полк. лѣкаръ
4	Майоръ Цончевъ Никола Цончевъ	Командиръ на 1. друж.
5	Зап. подпор. Маноловъ Благой Йордановъ .	Адютантъ на 1. друж.
6	Зап. сан. поручикъ д-ръ Ганевъ Никола Йордановъ	Лѣкаръ 1. дружина
7	Поручикъ Калчевъ Янаки Александровъ . .	Командиръ 1. рота
8	Зап. поручикъ Поповъ Петъръ Ненчовъ . .	Мл. офицеръ 1. рота
9	Зап. подпор. Танчевъ Атанасъ Илиевъ . . .	Мл. офицеръ 1. рота
10	Поручикъ Радевъ Александъръ Иванчевъ .	Командиръ 2. рота
11	Зап. поруч. Поповъ Тодоръ Жековъ	Мл. офицеръ 2. рота
12	Зап. подпор. Спировъ Георги Марийкинъ .	Мл. офицеръ 2. рота
13	Подпоручикъ Колевъ Петю Колевъ	Командиръ 3. рота
14	Зап. подпор. Пълковъ Никола Лишевъ . . .	Мл. офицеръ 3. рота
15	Зап. подпор. Малушевъ Костан. Николовъ .	Мл. офицеръ 3. рота
16	Подпор. Стояновъ Борисъ Илиевъ	Командиръ 4. рота
17	Подпор. Добревъ Иванъ Янакиевъ	Мл. офицеръ 4. рота
18	Майоръ Георгиевъ Христо Георгиевъ . . .	Командиръ 2. друж.
19	Подпоручикъ Поповски Петъръ Поповъ . .	Адютантъ 2. дружина
20	Сан. подпор. Д-ръ Тоневъ Енчо Николовъ .	Лѣкаръ 2. дружина
21	Подпоручикъ Крачуновъ Христо Наковъ . .	Командиръ 5. рота
22	Зап. подпор. Димовъ Ганю Мъгловъ	Мл. офицеръ 5. рота
23	Капитанъ Саковъ Димитъръ Петровъ . . .	Командиръ 6. рота
24	Зап. поруч. Денчевъ Александъръ Петковъ .	Мл. офицеръ 6. рота
25	Подпоруч. Цеконъ Димитъръ Клямовъ . . .	Мл. офицеръ 6. рота
26	Капитанъ Ванковъ Иванъ Константиновъ .	Командиръ 7. рота
27	Зап. поручикъ Печеняковъ Сава Ангеловъ .	Мл. офицеръ 7. рота
28	Зап. подпор. Ликата Атанасъ Илиевъ	Мл. офицеръ 7. рота
29	Зап. пор. Тополски Крумъ Константиновъ .	Командиръ 8. рота
30	Майоръ Ангеловъ Спасъ Ангеловъ	Командиръ 3. друж.
31	Подпоручикъ Бойчиновъ Дечо Ивановъ . . .	Адютантъ 3. дружина
32	Капитанъ Дипчиковъ Захари Илиевъ	Командиръ 9. рота
33	Зап. подпор. Катакашевъ Стоянъ Колевъ . .	Мл. офицеръ 9. рота
34	Зап. поручикъ Николовъ Христо Нечевъ . .	Командиръ 10. рота
35	Зап. подпор. Димовъ Стефанъ Христовъ . .	Мл. офицеръ 10. рота
36	Поручикъ Лукашъ Константинъ Лудвигъ . .	Командиръ 11. рота
37	Зап. подпор. Семчевъ Георги Генчевъ . . .	Мл. офицеръ 11. рота
38	Поручикъ Пѣевъ Петко Петковъ	Командиръ 12. рота
39	Зап. пор. Цвѣтковъ Александъръ Иванчевъ .	Мл. офицеръ 12. рота
40	Поручикъ Мишевъ Борисъ Николовъ	Команд. 1. кар. рота
41	Подпоручикъ Велковъ Георги Ангеловъ . . .	Мл. офицеръ 1 к. рота
42	Зап. пор. Върбановъ Андрей Петковъ . . .	К-ръ нестроевата р.
43	Зап. пор. Данаиловъ Тодоръ Христовъ . . .	Зав. прехраната
44	Зап. подпор. Върбенковъ Аспарухъ Хр. . . .	Нач. тел. команда
45	Поповъ Или Петровъ	Ковчезникъ
46	Кировъ Петъръ Ивановъ	Капелмайсторъ
47	Икономовъ Дим. Николовъ	Оръжеенъ майсторъ
48	Николаевъ Наумъ Булевъ	Зжбенъ лѣкаръ
49	Иеромонахъ Епифани Зографски	Полкови свещеникъ

ние. Отъ време на време конникъ съ бързъ алюръ префучаваше всрѣдъ навалищата. По площадитѣ изъ града се строяваха войници съ окрасени съ цвѣта гърди и натъкнати на дулото на пушкитѣ китки. Скоро улицитѣ екнаха отъ громки пѣсни и ротитѣ въ стройни редове маршируваха изъ улицитѣ. Часътъ бѣ 6 сутринята. Голѣмиятъ площадъ „Съръ Пазаръ“ бѣ изпълненъ вече съ най-пѣстъръ народъ — празнично облечени гражданки и граждани отъ най-елегантнитѣ до най-скромно стѣкменитѣ, а между тѣхъ личеха яркитѣ цвѣтове на народни костюми изъ близката околностъ на Плѣвентъ, но не липсваха дори и отъ отдалеченитѣ села на Златна-Панега. Всрѣдъ този пѣстъръ народъ екна полковата музика съ марша „Съюзници разбойници“, а отъ всички улици водящи къмъ площада се показваха стройнитѣ редове на ротитѣ. Въ 6¹/₂ часа полкътъ бѣ построенъ и поздравенъ отъ командиритѣ на полка и бригадата, следъ което се отслужи молебень по случай трѣгването на полка въ походъ. На молебена присѣствуваха и началникътъ на дивизията генералъ майоръ Нерезовъ, който следъ молебена съ прочувствена речъ пожела добъръ пѣтъ на полка.

Въ 8 часа челната рота отъ полка трѣгна въ походъ подъ звуковетѣ на марша „Съюзници разбойници“. Раздвижи се огромната маса народъ и както вълнитѣ на бурното море се подемаатъ отъ морскитѣ дълбини и съ страшенъ ревъ излизатъ пѣнливи на повърхността, така отъ бездната на човѣшкото сърдце се изтрѣгна мощно и неудържимо „ура“, въ хармонията, на което се долавяха: грубиятъ и мощенъ войнишки гласъ, нѣжниятъ женски, крѣхкиятъ детски и изнемошелятъ старчески гласове. Росни китки отъ благоуханни цвѣта обсипваха проточилата се колона на полка.

Присѣствующиятъ странникъ дълго би се очудвалъ на тази мила по своята задушевностъ, завидна по своята можественостъ и величествена въ своята цѣлостъ картина презъ едва зазорилото се утро, ако не бѣ чулъ откъмъ 12 рота въ опашката на колоната на полка протичката пѣсень:

Грей зората, ечи тржбата,
Азъ отивамъ напредъ въ бой
Прощавай, мила, ...

Построениятъ въ каре полкъ постепенно се вливаше въ изтеглящата се по шосето за село Горни-Джбникъ колона, а очи свѣтящи въ стройнитѣ редове на полка и жадуващи очи „отъ народа“ търсиха се едни други. Трѣгна тогава друга колона отъ пѣстрия народъ покрай шосето. Виждаха се и такива групички изпращачи, които избѣрзваха напредъ цѣли километри, причакваха на ново тамъ полка и пакъ нови букети се поднасяха, като тихо си шепнѣха, може би, последно „прости“. И дълго още не спираха да

се обстрѣлватъ съ мили погледи, докато шосето закриви край р. Видъ и града остана далечъ въ гърба на полка. Колоната се изгуби вече въ дългия ѝ пѣтъ, а изпращачитѣ останаха съ свойтѣ спомени ...

Септемврий бѣше, а слънцето напомняше юлскитѣ горещини, поради което първиятъ походъ ставаше още по-труденъ за несвикналитѣ още съ раницитѣ запасни войници. Въпрѣки всичко това намиращитѣ се въ всѣка рота гайди и кавали почти не прекъсваха свойтѣ пѣсни презъ цѣлия походъ. Малкитѣ почивки се очакваха съ нетърпение, но не за отпочивка, а крѣшно хоро да заиграятъ. Срѣщаха се и такива войници, които даже и презъ похода съ пѣргави ржченици не усѣщаха какъ часътъ се е изминалъ, а пушкитѣ имъ съ охота се носѣха отъ тѣхнитѣ другари. Далечъ бѣ останалъ вече градътъ, далечъ напредъ се показваше и първото село Ясенъ, а шосето бѣ почти безспирно поставено въ шпалиръ отъ надошлитѣ отъ близкитѣ села селянки, за да засвидетелствуватъ още единъ пѣтъ своята нѣжностъ къмъ своитѣ близки, които на трѣгване отъ село бѣха вече изпратили. Тази картина при с. Ясенъ се повтаряше и по цѣлото протежение на похода.

Дългиятъ пѣтъ на полка всрѣдъ незабравимитѣ сцени на посрѣщания и изпращания, минващъ презъ поля и планини, въ горещини и дъждове се очѣрта споредъ на таблицата и схемата (стр. 20 и 21).

Презъ походитѣ къмъ зоната за съсрѣдоточение полкътъ заедно съ 34. пехотенъ Троянски полкъ съставляваха 3. бригада, която пѣкъ бѣше втори маршеви ешалонъ отъ 9. дивизия. Къмъ полка презъ походитѣ бѣ предадена и 4. дружина отъ 9. етапенъ полкъ, която на 24. септемврий се отдѣли отъ полка

Посрѣщанъ и изпращанъ полкътъ се движеше всрѣдъ дълги шпалири отъ селянки, деца и старци, надошли отъ околнитѣ села и наредени по пѣтя на движението. Така се движеше полкътъ докато замина с. Борованъ—последниятъ пунктъ отъ пѣтя на движението му, отъ гдето се комплектува полкътъ. И презъ останалия пѣтъ полкътъ бѣ посрѣщанъ най-радушно съ китки въ ржце, поднасяно му бѣ стомни съ вода и всичко бѣ по сжщия начинъ; липсваха само онѣзи очи, които се взираха и търсѣха нѣкого въ дългата колона. При с. Борованъ на 22. септемврий, адютантътъ на полка поручикъ Поповъ Кр. бѣ смѣненъ и назначенъ командиръ на 12. рота. На негово мѣсто бѣ назначенъ командирътъ на 12. рота поручикъ П. Пѣевъ.

Презъ всичкитѣ походи ношуването бѣ на квартири въ последния пунктъ отъ дневния походъ.

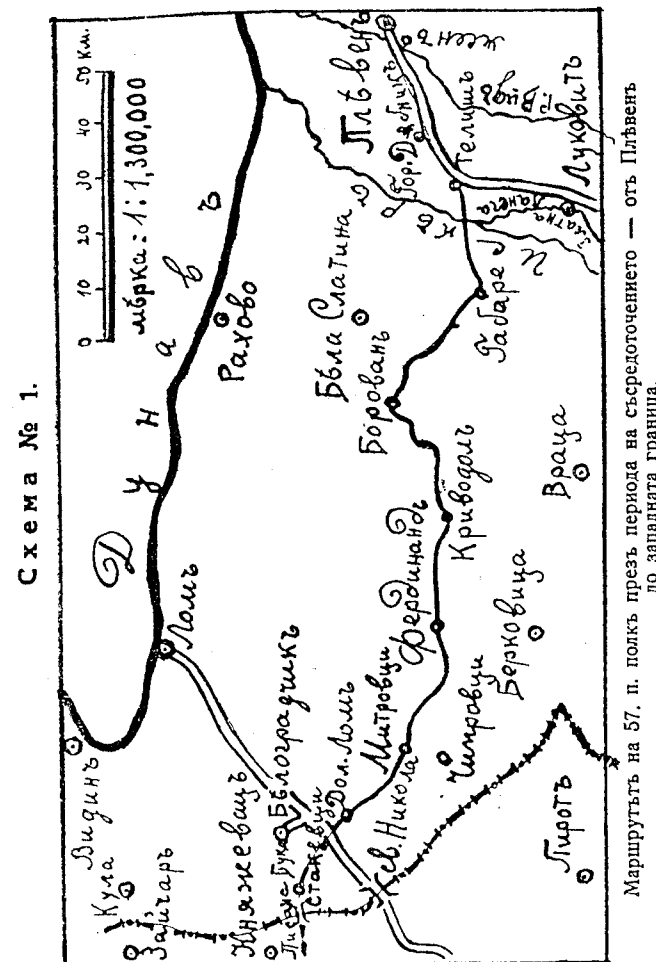
Следъ дългитѣ походи презъ време на 11 дни полкътъ пристигна на 28. септемврий въ с. Стакевци, гдето войни-

Дата	Пунктове, през които е минал полка.	Колко часа е траял походът, безготвима почивка.	Километри	Състояние на времето.	Състояние на пътя.	Характер на местността.
18.IX.	Плѣвентъ, Д. Джбникъ, Гор. Джбникъ . . .	8	24	горещо	шосе	равнина
19.IX.	Гор. Джбникъ, Телишъ, Девенци . . .	6	18	топло	Отначало шосе, а после мал. път.	слабо хълмиста
20.IX.	Дневка (Почивка) . . .	—	—	добро	—	—
21.IX.	Девенци, Габаре . . .	6½	21	{вечер. дъждъ	Кол. обикн. път.	хълмиста
22.IX.	Габаре, Тлачене, Джурилово, Борованъ . . .	7	20	добро	.	.
23.IX.	Борованъ, Кота 1191, Девене, Осенъ, Криводолъ	9	26	{сл. пл. дъждъ	.	.
24.IX.	Дневка	—	—	дъждъ	.	.
25.IX.	Криводолъ, Липенъ, Стубелъ, Крапчене, гр. Фердинандъ . . .	6	23	{сл. пл. дъждъ	.	.
26.IX.	гр. Фердинандъ, Живовци, Сърбиянци, Бълмелъ, Митровци . . .	9	26	{пр. пл. дъждъ	.	Силно пресеч. планинска
27.IX.	Митровци, Дол. Ломъ . . .	5	16	добро	.	.
28.IX.	Дол. Ломъ, Рипляни, Върбово, Стакевци . . .	8	20	{сл. пл. дъждъ	Отначало пътека, после коларски път	.
			197			

цитѣ измокрени отъ силенъ дъждъ се разположиха на квартири. Тукъ командирѣтъ на полка, съ заповѣдъ по полка № 10 като изказва своята благодарностъ за положениа трудъ презъ мобилизацията и презъ тежкитѣ походи добази, че при все това, извършеното е една малка частичка отъ онуй, което отъ сега предстои на полка. Съ това той прикани офицери и войници да се приготвятъ за настѣпвающия часъ, когато Отечеството ще поиска отъ насъ жертви до самопожертвуване.

Въ 6½ часа командирѣтъ на полка събра г. г. офицеритѣ отъ полка въ широката стая на общинското управление и съобщи, че по всѣка вѣроятностъ въ скоро време ще бждемъ въ война съ Сърбия, заради това ще трѣбва да вземемъ нѣкой предохранителни мѣрки за запазване на границата, отъ която се намираме само на 5 километра. Съгласно заповѣдъ № 46 (по книжката за донесение) отъ командира на бригадата, на полка се даваше граничниятъ участъкъ отъ в. Расовити камъкъ до в. Голашъ, дълъгъ

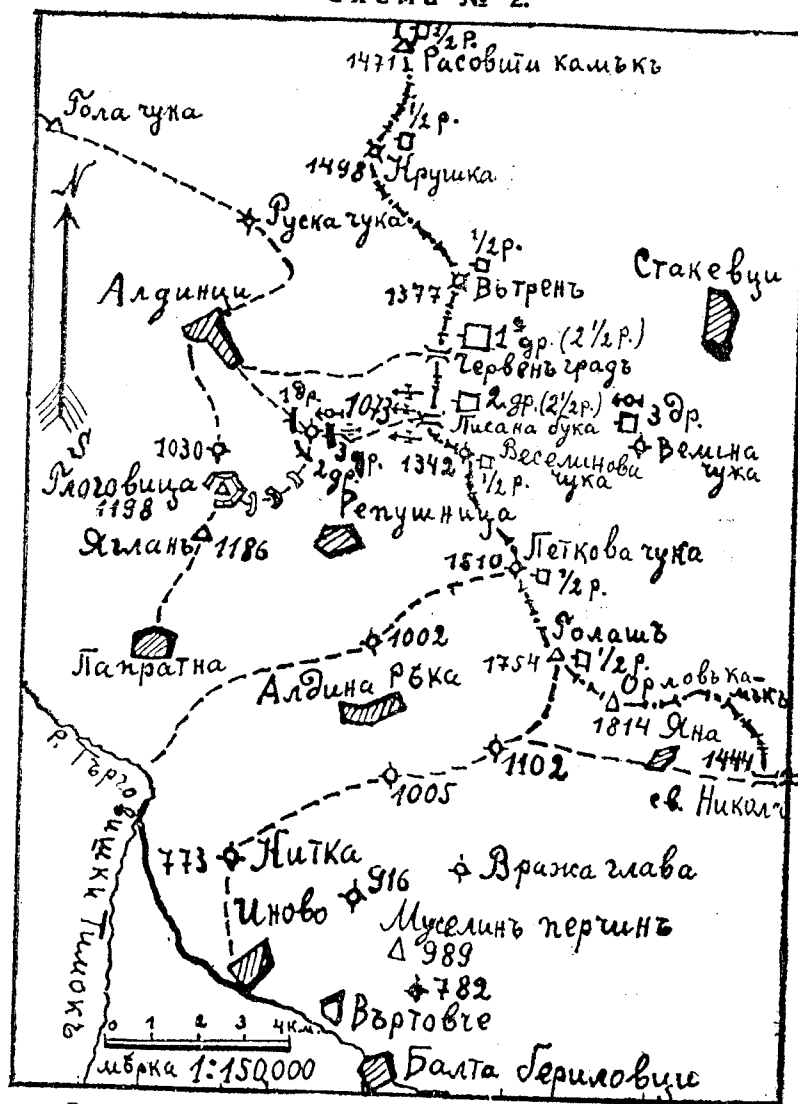
13 километра. да се охранява и наблюдава, като се усили пограничната стража. За тази целъ още сѣщата вечеръ се изпрати командирѣтъ на 1. дружина майоръ Цончевъ Никола

съ 3. и 4. роти да заеме „Велена чука“ въ наша територия отстояща на 2 километра до границата.

Пограничната линия тукъ минава по билото на Св. Николскиятъ балканъ, северно отъ непроходимия Чипровски балканъ и около 17 километра юго-западно отъ гр. Бѣлоградчикъ. Дадениятъ граниченъ участъкъ за охранение отъ полка дълъгъ 13 километра е верига отъ високитѣ

Схема № 2.

Разположение на полка на 30. септ. вечерта и боя за в. Глоговица на 1 и 2 октомврий 1915 г.

върхове: Расовити камък — 1471 м.; Ветренъ — 1377 м., Петкова чука — 1510 м.; Голашъ — 1754 м. и пр., а почти въ сръдката на участъка, на най-ниското мѣсто на балкана, минаватъ само две планински конски пѣтеки отъ България

за Сърбия: презъ „Писана бука“ висока 1203 м. и презъ „Червени градъ“.

На 29. септемврий сутринята на командира на 1. дружина се заповѣда да усили пограничната стража съ две роти, като се постави по една полурота на нашитѣ погранични постове на прохода „Писана бука“ и на „Червения градъ“. За целта бѣха назначени 1. и 2. роти. Къмъ 9 и пол. часа сутринята полуротата отъ 1. рота наблюдаваше нашиятъ постъ изкачвайки се по стрѣмния склонъ. Имаше още 100 крачки до нашия пограниченъ постъ, когато друженъ залпъ се разнесе отъ сръбския пограниченъ постъ. Завърза се тогава престрелка, презъ време на която единъ нашъ подофицеръ бѣ убитъ и единъ войникъ отъ пограничните отпѣлценци бѣ раненъ, поради което нашитѣ части се видѣха принудени да атакуватъ сръбския постъ и го отблъснаха. Веднага следъ това цѣлата първа дружина зае граничната линия. До вечерята сръбскитѣ отдѣления настѣпиха три пѣти къмъ „Писана бука“, къмъ „Червения градъ“ и в. Крушка и откриваха огънь, но нашитѣ части не имъ отговаряха. Презъ една отъ тѣзи престрелки бѣ убитъ единъ ефрейторъ отъ 3. рота. Деньтъ се приключи, но полка даде първитѣ свои скѣпи жертви на сръбското вѣроломство — безъ да е обявена войната, безъ да имъ е даденъ поводъ, тѣ откриха огънь по нашитѣ постове и по частитѣ намиращи се на наша територия.

3. Обявяване войната.

1. октомврий 1915 година.

Все по-ясно ставаше, че ние се намираме въ предвечерието на войната.

Съгласно оперативна заповѣдъ отъ командира на бригадата № 10 отъ 30. септемврий, сжщиятъ день 2 часа сл. пл. — полкътъ се приближи къмъ пограничната линия; 1. дружина зае в. Червения градъ съ 2½ роти, а съ слаби части на югъ до в. Голашъ; 3. дружина, картечната рота и едно планинско с. с. артилерийско отдѣление отъ 1. артилерийски полкъ на майоръ Стаматовъ, се разположи на „Николчова чука“ — два и половина километра източно отъ „Писана бука“.

При това положение полкътъ остана до вечерята, когато къмъ 8 часа сл. пл. се получи телефонограма за обявяване войната на Сърбия и почване военнитѣ действия отъ 1-й октомврий, а следъ това се получи и следниятъ манифестъ:

„Българи, вие всички сте свидетели на неимовѣрнитѣ усилия, които положихъ презъ течение на цѣлата година

за запазване на Балканитѣ и спокойствието на страната. Азъ и правителството се стараехме при следвания до сега неутралитетѣ да постигнемъ идеалитѣ на българския народъ. Дветѣ воюващи групи отъ велики сили признаватъ голѣмата неправда, която ни се нанесе съ подѣлбата на Македония. И дветѣ воюващи страни сж съгласни, че тя въ по-голѣмата си частъ трѣбва да принадлежи на България. Само нашата коварна съседка Сърбия остана непреклонна предъ съветитѣ на своитѣ приятели и съюзници. Сърбия не само не поиска да се вслуша въ тѣхнитѣ съвети, но въ озлобението и алчността си нападна собствената ни територия и нашитѣ храбри войски бидоха принудени да се сражаватъ за защитата на собствената ни земя.

Скжпи народни идеали ме заставиха въ 1912 година да призова нашето храбро войнство на борба, въ която самоотвержено развя знамената на свободата и скжса веригитѣ на робството. Нашитѣ съюзници сърби бѣха главната причина да загуби България. Изтощени и изморени, но не и победени, ние трѣбваше да свиемъ своитѣ знамена за по-добри дни. Добритѣ дни настѣпиха по-скоро отколкото можехме да очакваме.

Европейската война клони къмъ привършване. Победоноснитѣ армии на централнитѣ империи сж въ Сърбия и бързо напредватъ. Призовавамъ българския въоръженъ народъ къмъ защитата на родния край, поруганъ отъ въроломния съседъ и къмъ освобождение на нашитѣ родни братя подъ сръбско иго. Нашето дѣло е право и свето.

Заповѣдвамъ прочее на нашата храбра армия да прогони неприятеля изъ предѣлитѣ на царството, да срази въроломния съседъ и да освободи отъ теглата нашитѣ измъчени подъ сръбско иго братя. Ние ще воюваме противъ сърбитѣ едновременно съ храбритѣ войски на централнитѣ империи.

Нека българскиятъ войникъ лети отъ победи къмъ победи! Напредъ! Нека Богъ да благослови нашето оржие*.

Най-сетне неизбежното събитие, което всѣки предчувстваше е свършенъ фактъ.

ГЛАВА II.

БОЕВЕ ЗА МИНАВАНЕ НА РѢКА ТИМОКЪ.

(1—14 октомврий 1915 година).

1. Бой за в. Глоговица. 2. Бой на дѣсниятъ брѣгъ на р. Тимокъ

1. Бой за в. Глоговица

Кота 1198.

Общо положение.

Като се хвърли единъ погледъ върху картата на зоната за общата концентрация на 1-а Армия, изведнѣжъ се схваща ясно задачата, която предстоеше да се изпълни отъ 9. дивизия. Докато 1. дивизия бѣ насочена къмъ укрепения градъ Пиротъ, а 8. дивизия 50 километра по на северъ къмъ гр. Княжевацъ, 9-а дивизия бѣ насочена въ междината имъ и трѣбваше да премине р. Търговишки Тимокъ, да разкъса връзката между дветѣ крепости, да ги заплаши съ обходъ, да откъсне гарнизонитѣ имъ отъ пѣтя на отстъплението имъ и тогава да се насочи къмъ гр. Нишъ.

Какъ изпъкна Глоговица.

На 30. септемврий вечерта, командирѣтъ на полка бѣ извиканъ въ щаба на бригадата въ с. Стакевци. Тамъ предъ командирѣтъ на 34 и 57 пех. полкове, командирѣтъ на бригадата прочете заповѣдта по 9. пех. дивизия № 2, съ която на 3-а бригада се заповѣдва да настѣпи на 1. октомврий сутринята въ зоната (гледай схема № 2 на стр. 22): отъ северъ: „Писана бука“, с. Репушница, с. Алдина Рѣка, с. Иново и отъ югъ: в. Голашъ, Вража Глава, с. Балтабериловци, като заеме висотитѣ: Китка (773), коти: 916, 989 и 782. Възъ основа на горната заповѣдъ 57. пех. полкъ трѣбваше да настѣпи отъ Писана бука и като се спустне на югъ презъ с. Репушница, с. Алдина рѣка да заеме в. Китка. Командирѣтъ на полка, като разгледа картата и пѣтя за настѣплението на полка, натъкна се на отстоящия само на 4¹/₂ клм. отъ границата върхъ „Глоговица“. Споредъ събранитѣ сведения презъ изтеклия день отъ пограничнитѣ части, сърбитѣ били укрепили и заели съ пехота и артилерия в. Глоговица. Презъ сжщата висота минава най-удобната пѣтека за България презъ прохода Писана бука. Възпроизведе се тогава въ паметта на командира на полка цѣлата тази мѣстностъ позната му още преди две години. Тогава презъ междусъюзническата война 9. дивизия бѣ минала границата презъ сжщия този участъкъ, затова като гледаше картата, командирѣтъ на полка си представи

ясно пълния релеф на масива Глоговица. Като взе всичко това предвид командирът на полка изказа своето мнение: пжтът на полка от Писана бука за дадения му обект — в. Китка тръбва да мине през масива Глоговица т. е. само след завладяването на заетия от сърбит масив Глоговица и осигуряването му за нас, полкът можеше да се насочи за в. Китка.

Командирът на бригадата, изслуша с внимание доклада на командира на полка. Той сподели опасенията му да се извърши един флангов марш спремо в. Глоговица отстоящ само на 3 километра от с. Репущница през кждето тръбваше да премине полкът. Трбваше да се отнеме възможността на сърбит да действуват както на фланга на полка, така също и в тила на единствения му пжт за съобщение през прохода Писана бука. Тогава командирът на бригадата вземайки отговорността върху себе си измени заповедта по дивизията № 2 и насочи полка не през село Репущница, а през в. Глоговица. Така било угодно на съдбата да се впише в историята още едно незнайно име, което дълго време ще буди скжпи спомени на първата, но жестока среща с врага.

Задача на полка

Съ оперативна заповед по 3. бригада № 11 от 30. септември 11¹/₂ ч. сл. пл. се съобщаваше, че противникът заема с една дивизия фронта от с. Иново до Суково, а с предни части висотите: Руска чука, Глоговица и Ягланг. На полка се заповеда на 1. октомври в 5 ч. пр. пл. да форсира границата при Писана бука и като настжи на запад да завладее в. Глоговица, след което да остави там една дружина да охранява дясния фланг и тила на полка и бригадата и да настжи на юг, да завладее в. Китка (кота 773) и се утвърди на нея. В дясно от полка ще действува 2. бригада от 8. дивизия, която ще премине през Каджбоазкия проход и ще се насочи към гр. Княжевац; в лъво ще действува 34 пех. полк, за да завладее висотите 916, 989 и 782.

Горната заповед бѣ предадена от командира на бригадата, лично на командира на полка, когато на 30 септември вечерта бѣ в щаба на бригадата.

Направени разпореждания

В изпълнение на горната заповед по бригадата, издаде се оперативна заповед по полка № 12 от 1. октомври 1 часа пр. пл., с която се заповеда в 6 часа пр. пл. на 1. октомври полкът да бже на изходното си положение — Писана бука, от гдето да настжи за завладяването на в. Глоговица, като се назначи:

А. Бойна част:

Майор Цончев

1-а дружина — 4 роти.

Майор Георгиев Хр.

2-а дружина — 4 роти.

Б. Полкова подѣрка:

3-а дружина — 4 роти.

1-а Картечна рота — 4 картечни.

1-а Планинска батарея на поручик Ганчев Ст. — 3 орджия.

Всичко: 4 роти, 4 карт. и 3 орджия.

Домакинският обоз остава в с. Стакевци, а между него склад от хранителни припаси на Писана бука.

Превързочен пункт, първоначално източно от Писана бука, а след завладяването прохода — на самия проход.

Командирът на полка отложи настжплението с 1 час, понеже от връщането му от щаба на бригадата до началото на настжплението имаше само 4 часа, през които трбваше да се разнесе заповедта до дружините и да се съберат пръснатите на 13 километра по границата роти. Освен това трбваше движенията да се извършват ноще и в непроходима планинска мѣстност.

Горната заповед бѣ предадена от командира на полка лично на дружинните командири, за повикването на които бѣ разпоредено до като още командирът на полка бѣ в щаба на бригадата.

Минаване границата и действията на 1. октомври.

Към 6 ч. пр. пл. на 1. октомври дружините още не бѣха успѣли да съберат ротите си и заемат изходното си положение на Писана бука.

След като събере ротите си от пограничната линия, да настжи в 6 ч. пр. пл. в зоната Писана бука — в. Глоговица и северно от тая линия.

Да атакува участъка от неприятелската позиция при Писана бука и северно от пжта.

След като събере ротите си от пограничната линия, да настжи в 6 ч. пр. пл. в зоната: Писана бука, в. Глоговица и южно от тази линия. Да атакува участъка от неприятелската позиция при Писана бука и южно от нея.

Да настжи в 5 часа преди пладне от мѣстото за ношуването си и се движи зад 2-а дружина.

Гжста и непрозрачна мъгла бѣ се спуснала. Отдавна слънцето бѣ изгрѣло и свѣтлитѣ мулжчи се борѣха, за да проникнатъ отатѣкъ, на западъ отъ величавия балканъ. Както тъмната сръбска съвестъ бѣ спуснала тъмно було върху произхода на потомцитѣ на нѣкогашнитѣ борци за свободата си отъ Чипровското, Пиротско и Нишко възстания, така непрозрачно бѣ булото на мъглата, която обгрѣщаше вѣковнитѣ родни буки.

Минутитѣ бавно минаваха. Сърдцето биеше усилено предъ прага на великия часъ. Ржката неволно вадѣше часовника, а бездушнитѣ стрелки каточели запираха своето движение, за да пристигнатъ въ опредѣления часъ ротитѣ отъ Орловъ камѣкъ и Расовити камѣкъ.

Часътъ е вече 7 пр. пл., Дружинитѣ, картечната рота и планинската батарея сж вече по мѣстата си, съ изключение на 2. и 7. роти, които имаха да правятъ най-дългъ пжтъ. Три хиляди сърдца тупятъ усилено; три хиляди калени въ войната „чичовци“ чакатъ само заповѣдта „напредъ“, чувствувайки въ гърдитѣ си достатъчно мощь, за да разбулятъ величието на букитѣ и да срещнатъ подлия съседъ съ свалена маска.

Напредъ!.. се чу гласъ, колкото твърдъ, толкова и увѣренъ въ бѣсния устремъ, който ще последва — това бѣ гласътъ на командира на полка. Напредъ! като ехо отгласа дружинни, ротни и взводни командири. Чу се тогава шума отъ лекитѣ стжпки що оставяха задъ себе си отлетѣлитѣ напредъ вериги. Тѣ бѣха дълги и гжсти, но пакъ другаръ, другаря си не виждаше — толкова бѣ гжста мъглата. Тѣ всички обаче се чувствуваха и не само съседъ—съседа си, но и онзи тамъ въ дола и на върха и отатѣкъ него на другия върхъ — все полазени отъ нашитѣ вериги — тѣ чувствуваха се всички, защото въ единъ тактъ тупѣха сърдцата имъ, една мисль ги носѣше напредъ — толкова силна бѣ невидимата връзка, що спояваше хилядитѣ въ едно нераздѣлно цѣло.

Едва се направиха 400—500 метра и чу се тресѣкъ, последванъ отъ втори, трети — това бѣха първитѣ залпове отъ една сръбска рота. Макаръ и гжстата мъгла да не позволяваше да се вижда на повече отъ 30—40 крачки, нашитѣ вериги откриха вихровъ огънь. Сърбитѣ не се виждаха, но тѣхната близость се чувствуваше отъ тѣхнитѣ залпове. Петъ минути едва ли минаха отъ първия залпъ, но и тѣ бѣха достатъчни за огневото кръщение — първо за сега, наистина, но то възобнови вълненията на боя не изпитвани отъ две години. Да, само 5 минути нашъ вихровъ огънь и вече не се чуваше остро свирене на куршумитѣ така щедро изпращани намъ преди малко. Проясниха се тогава лицата на „новацитъ“, що за първи пжтъ въ живота си вли-

затъ въ бой и първо бойно кръщение получаваха. И повѣрваха тѣзи „новаци“, че изнесоха боя до неговия край...

Въ този моментъ командирътъ на полка, чувствувашъ пулса на боя, заповѣда на полковата музика да свири „Шуми Марица“. — Тогава доловетѣ и вѣковната гора екнаха въ хармония съ величествения народенъ химнъ, каточели отдавна го познаваха, а громкиятъ вѣтъ „ура“ и „на „ножъ“ изтрѣгнатъ отъ 3,000 гърла на старитѣ Плѣвенци и Доростолци, накара и непристжпнитѣ планински усой, ответъ да дадатъ съ своето ехо Гърмежитѣ престанаха, а всрѣдъ радушниятъ ответъ на познатитѣ и родни, но въ изгнание планински усой, се чуваха само бързи стжпки и прѣщение отъ прекършени клонове, които се изпечваха предъ неудържимиятъ устремъ на нашия войникъ. А той летѣше безспирно напредъ, държащъ здраво въ ржце пушката си съ лѣснатъ ножъ; стискащъ зжбитѣ си, каточели се боеше да не би да изпусне преждевременно и най-незначителната частъ отъ силитѣ си; въздържащъ и дѣхътъ си, каточе жарѣта отъ гърдитѣ си ще изгуби. И дълго въ устрема си бѣ гоненъ неудържимо врага. Кръщението съ огънь бѣ завършено съ простото, инакъ казано „на ножъ“, което несъкрушимъ въ упорството си, неудържимъ въ устрема си прави всѣки що този моментъ би преживѣлъ. Часътъ е 9 пр. пл., а мъглата е все тѣй непрогледна, както бѣ и сутринята.

Ориентиране не можеше да стане освенъ по компаса. При все това настжплението продължаваше като изпърво ставаше по посока на шума отъ глухитѣ стжпки на отстжпвающитѣ, а после по следитѣ на прѣснитѣ стжпки. Изведнажъ скалистъ островъ всрѣдъ облацитѣ се изпрѣчи предъ насъ. Земя! като морякъ всрѣдъ дълго блуждение по обширнитѣ морета, възкликнаха всички. Колкото и радостенъ да бѣ вѣкътъ ни отъ съзрения величественъ върхъ, показващъ се всрѣдъ облацитѣ, все пакъ неговото име познато намъ още отъ тази сутринъ, внуши ни инстинктивно едно уважение къмъ величието му, а сжщевременно правѣше ни и погорди, че намъ бѣ заповѣдано да стжпимъ и овладѣемъ гордата Глоговица.

Така полкътъ настжпи на около 3 километра западно отъ границата по твърде пресѣчена мѣстность. Когато той стигна хребета западно отъ кота 1073 къмъ 9 ч. пр. пл. мъглата бѣ разкрила овѣнчания съ окопи в. Глоговица. Тукъ командирътъ на полка даде заповѣдъ, дружинитѣ да спратъ своето преследване. Необходима бѣ по-точна ориентировка, следъ като се очѣртаха неприятелскитѣ окопи презъ орѣдѣлата мъгла. Освенъ това, въ бързото преследване на протинника по пресѣчената мѣстность и въ мъглата ротитѣ доста много се бѣха размѣсили и трѣбваше да се устроятъ. Къмъ 9¹/₂ ч.

пр. пл. неприятелската артилерия откри огън по полка откъм Глоговица.

Въ 9 ч. 50 м. пр. пл. съ донесение № 11, командирът на полка донесе на командира на бригадата, че е преостановил настъплението на полка до вдигане на мъглата. Въ 11 ч. 15 м. пр. пл. се получи заповед № 62 (отъ книгата за донесение) отъ командира на бригадата, съ която се потвърждава преостановеното настъпление и се заповѣда полкът да се окопае, като остане на позицията си до втора заповѣд. Веднага следъ това бѣ заповѣдано на 1. дружина, която бѣ се спуснала напредъ въ дола да се оттегли малко и заеме позиция по хребета западно отъ kota 1073, като остане въ дѣсно, а 2. дружина съ картечната рота въ лѣво; 3. дружина — въ полкова поддръжка на 300—400 метра задъ сѣщия хребетъ; планинската батарея да излѣзе на позиция 400 метра западно отъ kota 1073. До вечерята полкът остана въ това си положение, като времето се използва за привеждане размѣсенитѣ роти и дружини въ редъ; за окопаване на заетата позиция и за разузнаване предлежащата мѣстност и неприятелската позиция презъ краткитѣ просвѣтвания на мъглата. Така заетата отъ полка позиция западно отъ kota 1073 отстоеше на 600—700 м. отъ предната неприятелска позиция заета съ около една рота и на около 1500 метра отъ главната позиция на противника на висотата Глоговица.

Втора рота, която тази сутринъ не бѣ успѣла да се присѣдини къмъ полка, по-късно получила заповѣд отъ командира на бригадата да остане на Черзень градъ и изпрати 1 взводъ по на северъ, на в. Вѣтрень, отъ гдето да охранява дѣсния флангъ и тила на полка.

Седма рота, която тази сутринъ сѣщо не бѣ успѣла да се присѣдини къмъ полка бѣ развила своитѣ действия така: едната полурота, която била срещу поста Иванова ливада е била задържана отъ неприятелски части, които биватъ прогонени и когато вечерята полуротата минавала презъ Писана бука, за да се присѣдини къмъ полка, получила заповѣд отъ командира на бригадата да остане на Писана бука и помага при пренасяне на раненитѣ. Останалата полурота съ ротния командиръ е била на Веселинова чука. Изпърво била задържана отъ слаби неприятелски части, но скоро тѣ били прогонени, тогава полуротата се насочила презъ с. Репущница и още сѣщиятъ день се присѣдини къмъ лѣвия флангъ на дружината си.

Презъ сѣщия день придаденото къмъ бригадата полско с. с. артилерийско отдѣление още не бѣ успѣло да заеме позиция. Още сутринята командирът на 9. артилерийски полкъ полковникъ Каменовъ бѣ излѣзъл напредъ до kota 1073, за да избере позиции за батареитѣ. Като най-подхо-

дяща позиция по липса на друга, се избра хребета при Писана бука. Тукъ се срѣщнаха нови спънки — гжстата вѣковна гора пречеше на обстрела. Трѣбваше да се направятъ просѣки презъ гората, за да се открие обстрелъ, а това изискваше доста време — до вечерята още не бѣха направени.

Мѣстност и неприятелска позиция.

Мѣстността, върху която се развиха воденитѣ отъ полка боеве за минаването на рѣка Търговишки Тимокъ има планински характеръ и е изпълнена съ западнитѣ склонове на Св. Николския балканъ (гледай схема № 2 — стр. 22). При границата балканътъ се издига отъ 1200 до 1800 метра надъ морското равнище, а въ посока на нашето настъпление, на югозападъ, терена се снишава и при р. Търговишки Тимокъ достига до 300—400 метра. Отъ прохода Писана бука въ юго-западна посока се спуска единъ хребетъ обрасълъ съ вѣковна гора, като северно отъ него е с. Алдинци, а южно — с. Репущница. На 3 километра отъ границата при kota 1078 хребета се разширява и разклонява — единиятъ клонъ отива въ северо-западна посока къмъ с. Алдинци, а другиятъ клонъ отива въ юго-западна посока. По посока на последния клонъ отъ хребета се изпраща единъ грамаденъ скалистъ масивъ съ три отдѣлни върхове: най-високиятъ въ срѣдата е Глоговица 1198 м., северно отъ него на 750 метра е kota 1030, а южно на 1 километъръ отъ Глоговица е в. Ягланъ — 1186 м. Масивътъ е обвърнатъ като стена въ източна посока и се явява като стражъ на пътеката, която минава презъ прохода Писана бука, kota 1073 и в. Ягланъ за долината на рѣка Тимокъ. Източниятъ склонъ се спуска стрѣмно въ единъ дълбокъ долъ, отъ гдето е немислимо насочванието на полка. Само единъ малко по-полегатъ хребетъ като езикъ се издава на северо-изтокъ, спуска се съ нѣколко тераси, които даватъ удобни позиции и чрезъ една низка седловина се съединява съ юго-западния склонъ на kota 1073. Отъ сѣщата седловина излиза единъ хребетъ, който се явява между kota 1073 и в. Глоговица и може да послужи за предни позиции на противника заелъ в. Глоговица. По посока на настъплението на полка, този езикъ се явява като единствениятъ мостъ, по който полкътъ би могълъ да достигне в. Глоговица. И тукъ стрѣмината въ нѣкой участъци достига до 50°, но общия наклонъ не надминава 25°. Този езикъ е доста тѣсенъ и не дава възможностъ на цѣлия полкъ да се развърне въ боенъ редъ, но при все това, той е най-удобната посока, по която полка трѣбва да се насочи.

Мѣстността дава другъ единъ подстъпъ северно на

масива, като се обхване неприятелската позиция откъм с. Алдинци, но този маньовър би бил много рискуван без един достатъчен заслон откъм в. Руска чука, която според имеющите сведения е заета от противника.

Отъ направеният разузнавания през кратките проветвания през мъглата се установи, че масивът Глоговица е силно укрепен, което въ следствие след завладяването му се потвърди. Самото било на масива състои се от 3 върха и 2 седловини, бѣ укрепено съ дълбоки 1.80 м. окопи, блиндиран и съ бойници, а самият в. Глоговица бѣ увѣнчан съ затворено укрепление. Хребета, който като езикъ се спуща отъ масива въ северо-източна посока бѣ укрепен съ сжщо такива окопи, съединени съ входове за съобщение до близките естествени закрития. Сърбитѣ бѣха добре оценили, че този хребетъ е единственият подстъпъ за настѣпающия, макаръ и твърде не удобенъ. Неудобствата що представляваше мѣстността за настѣпающия, сърбитѣ бѣха използвали много умѣло за усиление на отбраната си. Всѣка тераса, всѣко разширяване на хребета бѣха овѣнчани съ блиндиран окопи. По такъв начинъ тѣ имаха 4—5 линии окопи до главната си позиция на билото на масива.

Съставъ и разпредѣление силитѣ на противника.

При обявяване на войната предъ фронта на 9. пех. дивизия е била насочена сръбската шумадийска дивизия II позивъ, въ състава на която сж влизали 2, 5 и 10 кадрови полкове.

Масивътъ Глоговица бѣ заетъ отъ сърбитѣ съ две дружини отъ 5. пехотенъ полкъ, 4 картечници, 2 полски и 4 планински с.с. орджия. Разположението на горните части бѣ следното: съ по-големата частъ отъ ротитѣ се заемаше самото било на масива, съ около 2 роти бѣха заети окопитѣ по хребета, който се спускаше въ северо-източна посока и съ около една рота — хребета, който служеше за предна позиция на масива; картечницитѣ бѣха разположени на самия връхъ Глоговица, полскитѣ орджия въ седловината южно отъ в. Глоговица, а планинскитѣ — на седловината северно отъ него.

Първа нощъ въ Сърбия.

Вечерята полкътъ взе мѣрки за охранение на бойния си редъ, като се изпратиха патрули и секретни постове напредъ и се поставиха дежурни части на позицията. Дружинитѣ отъ бойната частъ почиваха на 15—20 крачки отъ окопитѣ си. Подъ зоркото око на охраняющитѣ части войницитѣ обвити

въ свойтѣ платнища, прегърнали нераздѣлнитѣ си другарки манлихерки, отдадоха се на подкрепителния сънъ. Умората имъ отъ изминатия день не бѣ малка, но очитѣ имъ още не се затваряха. Успѣли да отнесатъ още първиятъ день кървавата разпра далечъ отъ предѣлитѣ на скъпата родина, гдето сж оставили близки на сърдцето си, тѣ се оставяха да цѣфне блаженна усмивка на устата имъ и доволни отъ себе си тѣ не упорствуваха повече... Сладкиятъ сънъ ги пренесе къмъ мили спомени далечъ отъ татѣкъ балкана, къмъ бистритѣ води на р. Златна-Панега и лжкатушната р. Видъ.

Действията на 2 октомврий.

Отдавна часовникътъ показваше, че се е съмнало, но само по неговитѣ стрелки можеше да се узнае, че денятъ вече е настѣпилъ — толкова бѣ гжста и непроницаема мъглата. Въпрѣки това, развоятъ на събитията не можеше да бжде спрѣнъ и борбата пакъ трѣбваше да се продължи, макаръ къмъ съпротивата на противника и трудноститѣ, що изпрѣчваше мѣстността, да се прибавяха и незгодитѣ на атмосферата. На 1 окт. късно вечерята началникътъ на дивизията бѣ заповѣдалъ: въ утрото на следния день нашата бригада да настѣпи и овладѣе Глоговица. По-късно, къмъ 7 часа пр. пл. на 2. октомврий се получи оперативната заповѣдъ по бригадата № 12, съ която на полка се заповѣдваше на разсѣмване да продължи настѣплението въ изпълнение на дадената още вчера задача. Въ сжщата заповѣдъ се добавяше, че една дружина съ една планинска батарея отъ 8. дивизия е насочена въ дѣсно отъ полка къмъ висотитѣ Руска чука и Гола чука.

Въз основа на горната заповѣдъ командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдъ по полка № 13, съ която на дружинитѣ се заповѣдваше да изпълнятъ възложената имъ отъ вчерашния день задача.

Отъ 2. дружина се назначи една полурота отъ 7. рота за връзка съ 34. пехотенъ полкъ.

Отъ 3. дружина се назначи единъ взводъ за охранение дѣсния флангъ на полка откъмъ с. Алдинци.

Сутринята командирътъ на бригадата заповѣда да се чака втора заповѣдъ за започване на настѣплението, защото мъглата не бѣ още вдигната и защото полскитѣ батареи още не бѣха готови. Макаръ че отъ вчера следъ обѣдъ и презъ нощта да се съчеха просѣки презъ гората, за да се открие обстрела на батареитѣ, но тѣ още не бѣха готови.

Къмъ 11 ч. пр. пл. мъглата почна да се разрѣдва и командирътъ на полка заповѣда на планинската батарея да открие огънь по предната неприятелска позиция и по Глоговица. Въ сжщото време командирътъ на бригадата съобща

по телефона на командира на полка, че скоро и полскитѣ батареи ще бждатъ готови да откриятъ огънь, а следъ това го попита дали полкѣтъ е готовъ за настѣпление.

— Чакамъ само заповѣдта ви, бѣ отговора на командира на полка.

— На добъръ часъ! Богъ да помага! бѣ отговора на бригадни командирѣ.

Само 10 минути по-късно, въ 11 часа и 10 м. пр. пл., настѣплението се почна отъ 1. дружина, която бѣ малко назадъ и въ дѣсно и когато се изравни съ 2. дружина и последната почна настѣплението. Подъ натиска на 1. дружина отъ фронта и заплашенъ отъ къмъ фланга отъ 2. дружина, противникѣтъ не дочака на предната си позиция и бързо отстъпи. Къмъ 1 часа сл. пл. 1. дружина зае висотата съ предната неприятелска позиция. Предъ висотата се спускаше дълбокъ долъ, отъ който се подемахше източниятъ склонъ на Глоговица съ една стрѣнина до 60° и съвършено откритъ. Тукъ дружинниятъ командиръ съобрази и реши да измѣсти дружината въ лѣво, като предпочете едно флангово кжсо измѣстване отъ колкото да настѣпи предъ фронта си безъ никакво закритие и по единъ много стрѣменъ склонъ. Когато дружината се спусна на югъ (въ лѣво) въ дола, противникѣтъ забележа това движение и планинската му батарея, както и картечниците му откриха силенъ огънь по дружината. Тукъ падна убитъ, една отъ първитѣ жертви, подпоручикъ Малушевъ Константинъ Николовъ — взводенъ командиръ отъ 3. рота. Въ това време 2. дружина бѣше настѣпила вече напредъ. Тя, следъ като прогони противника, състоящъ се отъ около 1/2 рота, отъ първия му окопъ, продължи настѣплението си и достигна първата тераса, окопана и заета отъ противника. Тукъ 2. дружина преостанови временно настѣплението си, за да дочака другитѣ дружини, които бѣха останали назадъ ешалонирани една задъ друга по тѣсния хребетъ.

Къмъ 12 часа по обѣдъ две отъ полскитѣ батареи бѣха вече готови. Гжстата мъгла препятствуваше да се наблюдава стрелбата, затова батареитѣ бѣха насочени посредствомъ компаса и картата и откриха огънь. Наистина, при това положение безъ наблюдение, безъ корекция на стрелбата, огъньтъ не можеше да бжде действителенъ, но фучението на нашитѣ снаряди надъ главитѣ на войницитѣ ни, грозниятъ трѣсъкъ, който се разнасяше отъ къмъ върха, въ който се разбиваха снарядитѣ, даваха онази самоувереностъ и сили на войницитѣ ни, че само онзи, който е преживѣлъ тѣзи минути, може да разбере, макаръ и да не може да изкаже съ думи, какво морално значение има огъньтъ на нашата артилерия въ такъвъ случай. Освенъ това, нашата

артилерия привлече върху себе си неприятелския артилерийски огънь и съ това облекчи положението на пехотата.

Презъ време на артилерийския двубой 1. дружина се почувствува облекчена отъ неприятелския артилерийски огънь и почна съ прецеждане по групи да напредва. Командирѣтъ на полка като забележа бавното прецеждане напредъ на 1. дружина, изпрати заповѣдъ да се ускори настѣплението и се подравни съ 2. дружина. Въпрѣки това обаче, понеже тѣсния фронтъ на хребета не позволяваше да се развърнатъ и дветѣ дружини въ пълния си съставъ, тѣ се ешалонираха въ дълбочина.

Докато дружинитѣ отъ бойната частъ настѣпваха съ бой и бѣха стигнали вече предъ втората неприятелска линия окопи (първата тераса), дружината отъ полковата поддрѣжка (3. дружина) следваше задъ полка, изпърво по ротно, но обстрелвана силно отъ неприятелскитѣ батареи, почна да настѣпва по взводно и даже по отдѣления. Въ това време командирѣтъ на 11. рота, поручикъ Лукашъ Константинъ бѣ раненъ отъ шрапнелъ въ крака. При настѣплението си дружината неусетно се увлече въ дѣсно и вмѣсто да следва задъ 2. — настѣпи задъ 1. дружина. По такъвъ начинъ полковата поддрѣжка настигна 1. дружина, която бавно се прецеждаше отъ предната неприятелска позиция. Понеже поддрѣжката закѣснѣ, съ което задържаше настѣплението и на полка, къмъ 12¹/₂ ч. сл. пл. командирѣтъ на полка изпрати устна заповѣдъ до началника на полковата поддрѣжка да продължи и ускори настѣплението. Откритиятъ долъ силно обстрелванъ отъ неприятелската артилерия и разкалянитѣ отъ дъжда стрѣмни склонове затрудняваха още повече бавното прецеждане, което продължи около два часа.

Къмъ 3¹/₂ ч. сл. пл. 2. дружина и картечната рота бѣха стигнали и заели втората линия неприятелски окопи разположени на първата малка тераса, а нѣкой роти бѣха се подали още напредъ. Първа дружина настѣпвайки задъ втора, бѣ я настигнала и остана ешалонирана задъ нея въ дълбочина. Трета дружина стигнала до първитѣ завладѣни отъ бойната частъ неприятелски окопи, бѣ прикована отъ сръбската артилерия и не можеше да се доближи до 1. и 2. дружини.

Непрогледната мъгла, която още отъ вчера се бѣ спуснала, отъ време на време се разрѣдяваше къмъ билото на масива Глоговица и разкриваше неприятелската позиция. На Писана бука, гдето бѣха разположени батареитѣ, гжстото було все непрозирно си оставаше, заради това адютантѣтъ на 9. артилерийски полкъ подпоручикъ Поповъ бѣ изпратенъ при командира на полка, гдето мъглата бѣ по-прозрачна. Изпърво командирѣтъ на полка се движеше съ полковата поддрѣжка, но после си избра за наблюдателенъ пунктъ единъ отъ изо-

ставенитъ отъ преднитъ роти отъ полка окопи. Тамъ използваше временното просвѣтване презъ мъглата, наблюдаваше хода на боя и даваше своитъ заповѣди, чрезъ намиращитъ се при него офицери и войници: нѣколко войници, които служеха за свръзка съ дружинитъ, заемаха единиятъ край на окопа; адютантътъ на полка, който предаваше заповѣдитъ и распореджанията; началникътъ на телефонната команда, който следѣше да се построятъ кабелнитъ линии до командира на бригадата на Писана бука, а отъ тамъ до началника на артилерийското полско отдѣление и напредъ до направлящата 2. дружина. До него клекналъ единъ телефонистъ съ замѣтната отгоре му платнище за предпазване отъ силния дъждъ — по-скоро апарата, отколкото телефониста — представляваше телефонната станция при командира на полка. Тукъ бѣ и подпоручикъ Поповъ — адютантътъ на командира на 9. артилерийски полкъ, комуто командирътъ на полка даваше заповѣди кои пунктове отъ неприятелската позиция да се обстрелватъ, а той даваше по телефона получената заповѣдъ на командира на артилерийското отдѣление; той използваше краткитъ разрѣждания на мъглата за изчисление даннитъ за стрелбата и отъ забележителни попадения корегираше даннитъ. Макаръ че командирътъ на полка имаше телефонна връзка, но кабелътъ често биваше прекъсванъ, а най-вече този, който водѣше напредъ за връзка съ дружинитъ и тогава пакъ оставаше най-простото и единствено срѣдство за предаване заповѣдитъ — чрезъ изпращане ординарци.

Едва проникваха до насъ лжчитъ на есенното слънце презъ мъглата. Скоро, обаче и отъ тѣхъ трѣбваше да се лишиме, защото часътъ е вече 4 1/2 сл. пл. Дружинитъ все още се намираха на терасата отдалечени на 600—700 м. отъ билото на масива. Малко време оставаше до залѣзване на слънцето и щѣше да настѣпи пѣленъ мракъ. Малко преди това бѣха заловени нѣколко сръбски войници пленници. Отъ разпита имъ се узна, че противникътъ заема Глоговица съ 2. дружини, 2 картечници, 2 полски и 2 планински орджия¹⁾.

Бѣше се получила заповѣдъ отъ командира на бригадата № 73 (отъ книжката за донесение), съ която се съобщаваше, че бригадната поддръжка — втора дружина отъ 34. пехотенъ полкъ днесъ къмъ 10 часа пр. пл. трѣбвало да настѣпи отъ „Иванова ливада“ и презъ с. Репушница да се насочи къмъ в. Ягланъ и в. Глоговица за съдействие на атаката отъ полка.

Време за губене нѣмаше. Трѣбваше да се вземе едно смѣло решение. Аджутантътъ на полка направилъ за себе си

¹⁾ Впоследствие почти всички сведения се потвърдиха; само планинскитъ орджия, вмѣсто 2 се указаха 4.

обстойна преценка на положението, въ което се намираше и можеше да изпадне полка, докладва на командира на полка, че нощта скоро ще настѣпи; че полкътъ се намира на 600 метра отъ билото и на 300—400 метра отъ преднитъ неприятелски линии окопи; че полкътъ е ешалониранъ въ дълбочина по тѣсния хребетъ, безъ да може да развърне за боя всичкитъ си дружини; че това положение за полка би било крайно неудобно, ако противникътъ би предприелъ контръ атака, че презъ нощта благодарение пресѣчената мѣстностъ, която добре се познава отъ сръбитъ, полкътъ може да бжде изложенъ на обхватъ отъ нѣколко роти или даже отъ малки части и да се предизвика паника; че и презъ нощта полкътъ ще бжде благодарна целъ на неприятелската артилерия, която е измѣрила разстоянието; че атмосфернитъ условия сж крайно неблагоприятни за продължително престояване, защото дъжда бѣ измокрилъ войницитъ до коститъ, а вечерниятъ студень планински вѣтръ би вкоченясалъ лежащитъ въ калъта; че въ подкрепа на полка е насочена дружината отъ бригадната поддръжка за съдействието; най-сетне, че противникътъ споредъ пленническитъ показания е достатъчно силенъ, за да може да предприеме енергични контръ-атаки при неблагоприятното за насъ положение. Всичко това докладвано на командира на полка бѣ взето предъ видъ и като се прецени отъ командира на полка, той реши: завладяването на Глоговица да се извърши още тази вечеръ на всѣка цена. Веднага следъ това адютантътъ на полка бидейки увѣренъ, че изложенитъ предъ командира на полка множество мотиви въ полза на атаката още тази вечеръ ще бждатъ възприети, бѣ написалъ вече заповѣдта до дружиннитъ командири за атаката, но командирътъ на полка намѣри за по-удобно заповѣдта да се изпрати устно, защото въ мрачината едва ще може да се прочете. Веднага следъ това изпратиха се ординарци до командиритъ на дружинитъ, за да предадатъ заповѣдта за атаката съ горното съдържание, като се добави, че нашата артилерия ще имъ съдействува при атаката. На ординарцитъ бѣ заповѣдано горната заповѣдъ да разгласятъ и между всички срѣщнати офицери и войници. Заповѣдта за продължение на атаката и довършването ѝ още тази вечеръ се предаде и на артилерията. При предаването на заповѣдта телефона престана да работи, но следъ 15—20 минути скъсаниятъ кабелъ бѣ свързанъ отново. Заповѣда се на батареитъ да дадатъ нѣколко урагани по неприятелскитъ батареи и окопи на самия върхъ. Къмъ сжщото това време, преди още да се получи отъ дружинитъ заповѣдта на командира на полка за атаката, дружинитъ се изнесоха малко напредъ прикрито по лѣвия склонъ на хребета. Тукъ отъ главния хребетъ, който се спускаше отъ Глоговица се отдѣляше въ юго-източна посока и на-

пречно на посоката на настъплението едно малко хребетче, представляващо втората тераса, която сърбитъ бѣха изпозували за удобна позиция. Тази последната се отдѣляше отъ първата тераса, гдето бѣха стигнали преднитъ наши роти, съ единъ долъ. Преднитъ роти минаваха дола и достигнаха до подножието на терасата. Ротитъ отъ 1. дружина се приближиха и се подравниха съ втората, а 3. дружина се приближи до бойната частъ.

Бѣше се вече мръкнало. Нищо не се виждаше. Ориентирането ставаше само по огненитъ блясъци на пушкитъ и по зловещия грохотъ на картечницитъ. Противникътъ силно жарѣше, както съ пушеченъ огънь отъ терасата, така и съ картеченъ и артилерийски огънь отъ самото било. Жертвитъ се увеличаваха, а закритие никакво — лѣвиятъ склонъ на хребета се обстрелваше отъ терасата, а дѣсниятъ — отъ Глоговица. Предни вериги и подрѣзки — всичко бѣ изложено на убийственъ огънь. Нашитъ вериги и картечници отговарятъ като насочватъ пушкитъ си въ сръбскитъ окопи представляващи свѣтли огнени линии ясно очертани отъ непрекъснатата стрелба. Врагътъ бѣ прикритъ съ солидни блиндажи — огънятъ ни не бѣ действителенъ. Изеднѣжъ пламна въ огънь и самата Глоговица. Бризантни снаряди и шрапнели се изсипаха върху ѝ отъ нашитъ полски батареи по заповѣдта на командира на полка. За мигъ сръбскитъ батареи отслабиха огъня си. Минутния шеметъ въ сръбскитъ редове бѣ бързо изпозуванъ. Остъръ пронизителенъ зовъ отъ бойна тржба се разнесе. Сигналиста на 10. рота по заповѣдъ на ротния си командиръ поручикъ Христо Нечевъ, свирѣше съ студената си медна тржба сигнала „атака“. „Напредъ на ножъ!“ бѣ отгласа отъ дълбинитъ на разгорещенитъ сърдца. Зовътъ къмъ последното и най-мощното сръдство въ трудната минута намѣри отзвукъ въ мощното и неудържимо „ура“. Полазиха тогава безбройни групички по стръмния до 30°—40° склонъ. Групичкитъ бързо редѣха косени отъ сръбскитъ картечници; ранени изоставяха; други изнемоощѣли падаха по разкаляната отъ дъжда земя; падаха и пакъ ставаха, докато една група отъ много роти отъ всички дружини се домогна до терасата. Сърбитъ бѣха прогонени.

Успѣхътъ бѣ спечеленъ. Врагътъ бѣ изгласканъ отъ последната тераса, която се зае отъ една група съставена отъ всички роти. Последнитъ бѣха тѣй много размисени въ упорития нощенъ бой, че мжно можеше да се опредѣли въ този моментъ състава на тази група отъ войници и началници. Противникътъ едва ли е билъ въ по-добро положение — чувствуваше се неговата умора. Незабелезано боя бѣ затихналъ следъ силното напрежение и отъ двѣтъ страни. Тѣ мълкомъ бѣха си дали отдохъ. Нашитъ роти бързо се

организираха, защото имъ предстоеше още едно върховно усилие, — да овладѣятъ главната неприятелска позиция, отстояща на 250—300 м. отъ терасата, която току що бѣха овладѣли.

Дребниятъ дъждъ, който презъ изминатия день бѣ измокрилъ войницитъ до кости, сега се превърна въ снѣгъ на едри парцали. Планинскитъ студень вѣтръ брулѣше съ снѣжинкитъ пламналитъ отъ боя лица, а измокренитъ до кости дрехи правѣха да се вкоченясватъ лежацитъ въ калѣта борци.

Мрачна, тъмна бѣ нощта. Изостанали назадъ войници — неволно въ вихрения устремъ или подали се на малодушието боязливци — бѣха осѣяли далечъ подъ първата тераса, хребета. Подтиквани отъ чувството на дългъ, неволно останалитъ назадъ пълзѣха въ мрака нагоре и когато настѣпваха човѣшки кракъ задъ нѣкоя трѣнка, подбираха малодушнитъ съ себе си. Така лазеха изостаналитъ назадъ и увеличаваха сборището горе на втората тераса. „Сборище“ казваме, защото разпредѣленитъ тамъ войници между оцелѣлитъ началници, все още образа на рота нѣмаха. Мрътва тишина се възцари въ мрака. Пронизителниятъ студень вѣтръ пригласяше на охканията и стененията на раненитъ и умирающитъ. Тукъ-тамъ се долавяха ясни гласове: кжде сж ни началницитъ? — явление присжщо въ всѣки бой. И всрѣдъ кипежа на боя, и преди него, и въ хаоса следъ затихването му, и всрѣдъ най-тъмната нощъ — винаги войникътъ търси погледа на своя началникъ, на дѣсницата на когото да се облегне. Понѣкога камшикътъ даже би му се сторилъ като желана ласка предъ мисълта, че той е изоставенъ.

„Тукъ съмъ, тукъ съмъ. Азъ съмъ командирътъ на 1. дружина“, се чува въ тъмнината гласа на майоръ Цончевъ. Нѣкои малодушници бѣха си представили, че сж изоставени отъ всички, а началницитъ имъ бѣха само на 5 крачки отъ тѣхъ въ тъмнината. Подкрепени съ благата дума на „стареца“ — както наричаха тѣ майоръ Цончевъ, войницитъ се събираха и групата около него, тамъ на втората тераса, все повече се увеличаваше. Събираше ги той, както квачка събира пилцитъ си.

Престрелката и зловещото клопочене отъ време на време на картечницитъ показваха, че затихналиятъ бой не бѣ свършенъ, а заповѣдта бѣ вече дадена: „още тази вечеръ Глоговица да се овладее!“ Бѣше минало доста време, за да могатъ да се организиратъ разбърканитъ роти, когато командирътъ на полка заповѣда на батареитъ да откриятъ отново силенъ огънь по затвореното укрепление на върха. Затрещѣха гранатитъ и шрапнелитъ по челото на в. Глоговица. Отвърна и гордиятъ върхъ съ свойтъ батареи. Запѣха и картечницитъ отъ Глоговица и Ягланъ своята пѣсенъ; отго-

вориха имъ и нашитѣ. И пламна въ нощта пакъ отново лютиятъ бой. Така се продължи около 15 м. За мигъ сръбскитѣ картечници прекъснаха стрелбата си и отъ къмъ Глоговица една верига се понесе къмъ терасата, гдето бѣха нашитѣ вериги. Въ контъръ атака се впусчатъ сърбитѣ. Настана едно моментно колебание. Тръсъкъ страшенъ, ето втори, трети, много последваха и захвърчаха много парчета отъ сръбскитѣ бомби. Ранени се отдръпнаха, здрави се размърдаха. Залегни! Огънь! се чува команди къмъ размърдалитѣ се войници. Вихровъ огънь последва отъ залегналитѣ войници и всички отъ сръбската бомбиерска команда бѣха избити. Обади се тогава отново картечницитѣ отъ Глоговица и Ягланъ и закосиха нашитѣ вериги. Тукъ бѣ раненъ и командирѣтъ на 1 дружина майоръ Цончевъ Никола съ рекушетенъ куршумъ въ корема, но въпрѣки това, той не напустина дружината си до края на боя. Огъньтъ бѣ така убийственъ, че не позволяваше никому да се подигне напредъ.

Часътъ бѣ 9 сл. пл., когато полкътъ преживѣваше най-критическитѣ си минути. Адътъ като че ли бѣ се разтворилъ — отъ върховното напрежение на сърбитѣ пехотниятъ имъ огънь се засили отъ фронта, отъ лѣво отъ къмъ в. Ягланъ и отъ дѣсно отъ къмъ затвореното укрѣпление на в. Глоговица картечницитѣ имъ стреляха съ цѣли ленти непрекъснато. Полскитѣ имъ орджия бѣха излѣзли на откритата позиция на самия гребенъ на висотата и отъ 400—500 метра стреляха съ убийственъ огънь въ упоръ. А всрѣдъ общия кипѣжъ зачестиха и бомбитѣ. Отвърна се отъ наша страна съ силенъ пехотенъ и картеченъ огънь. Чуваха се вече гласове отъ 1. и 2. дружини, че патронитѣ сж привършени. Изпратиха се отъ ротитѣ на полковата подѣрка — 3. дружина, които имаха по-малкъ разходъ отъ патрони. Нашата артилерия продължи огъня си, но съ увеличенъ мѣрникъ, защото по блѣсъцитѣ на пушкитѣ се виждаше, че борбата се води за главната позиция. Напрежението бѣ съблимно, жертвитѣ грамадни, а това положение не можеше дълго така да продължава. Едва ли минаха 10—15 минути и затихна нашата стрелба. Въ настъпилото затишие се изтрѣгна грѣмъ и неудържимо „ура“. Адскиятъ огънь на сърбитѣ се усили. Викътъ „ура“ продължаваше, но нашитѣ вериги така бѣха приковани къмъ земята, че никой не се дигаше напредъ. Тогава храбриятъ поручикъ Добревъ Иванъ Янакиевъ, взводенъ командиръ въ 4. рота, се вдигна, увлича една група войници съ себе си, полетява напредъ и въ своя устремъ пада смъртно раненъ отъ вражески куршумъ. Успѣли да спратъ за моментъ малката група храбърци, сърбитѣ отслабиха огъня си. Моментътъ бѣ използванъ отъ командира на 12. рота поручикъ Поповъ Крумъ, за да поведе

една по-голѣма група войници задъ себе си. Наближава вече самото било на висотата, но отъ 20—30 крачки бива посрѣщнатъ съ силна стрелба. „На ножъ“ командува той и се втурва напредъ. Още две крачки не направилъ и пада раненъ въ крака. Останала безъ водачъ групата залѣга и открива огънь, а двама преданни на своя ротенъ командиръ войници отъ 12 рота отнасятъ го бързо назадъ. Завързва се нова престрелка, а следъ нея нова вълна още по-силна и по-мощна се пониса напредъ. Предъ една отъ групитѣ е командирѣтъ на 10. рота поручикъ Нечевъ Христо, водена стихийно напредъ и привлечена, като чели отъ магнитъ къмъ упорития врагъ. Но и той не бѣ пощаденъ. Той бѣ тежко раненъ въ гърдитѣ и бързо отнесенъ назадъ. Редятъ се героитѣ — падатъ едни, за да бждатъ последвани отъ други, а борбата доведена до рѣкопашенъ бой, бѣ достигнала най-голѣмото си ожесточение.

Далечъ въ мрачината, величието на момента се тржбѣше отъ ротнитѣ тржби.

„Ура“-та още се удължаваше отъ ехото на планинскитѣ върхове, когато сърбитѣ почувствуваха силата на мощния духъ, изразенъ въ неудържимия устремъ.

И ако нашиятъ огънь не бѣ достатъчно силенъ, за да ги застави да замълчатъ, то нашитѣ гърди где тупѣха български сърдца, като по чудо накара ги да замлъкнатъ. Минутитѣ не, секундитѣ бѣха сѣдбоносни. Оспорваната отъ два дни Глоговица трѣбваше да признае по-силния духомъ за свой повелителъ. Жестока бѣ тукъ рѣкопашната борба (на ножъ), но за щастие жестокитѣ минути сж кратки. Часътъ нѣмаше още 10, когато упорството на сърбитѣ бѣ сломено. Билото на масива, гдето бѣше главната неприятелска позиция, на единъ фронтъ отъ 400—500 метра, бѣ вече въ наше владение. Една голѣма частъ отъ защитницитѣ бѣха избити, други пленени, а трети се разбѣгаха въ панически страхъ. Набързо се разпредѣлиха ротитѣ. Въ това време пристигна и командирѣтъ на 3. дружина, който като старши отъ дружиннитѣ командири заповѣда на командира на 7. рота съ своята полурота и усиленъ отъ 10. рота да настѣпи въ лѣво къмъ в. Ягланъ, който съставлява дѣсниятъ флангъ на сръбската позиция, разположенъ на 1 км. южно отъ в. Глоговица и го овладѣе. Задачата бѣ изпълнена скоро, понеже не се срещна почти никакво съпротивление — противникътъ бѣ напустналъ вече позицията. Ротата намѣри изоставени отъ сърбитѣ 2 полски с. с. орджия и 4 ракли съ снаряди.

Къмъ 10 ч. сл. пл. всичко бѣ затихнало. Адскиятъ вой на борящитѣ се отъ два дни страни бѣ заглѣхналъ. Горещата отъ два дни висота бѣ обгърната отъ нощния мракъ. Полкътъ бѣ вече господаръ на масива Глоговица — това

той чувствуваше, макаръ още да не можеше да види ясно величието на своето дѣло. Веднага се приведоха въ редъ ротитѣ и дружинитѣ, до колкото бѣ възможно. Разпредѣли се позицията между тѣхъ и къмъ полунощъ полкътъ бѣ затвърденъ върху цѣлия масивъ Глоговица. Назначиха се дежурни части, секретни постове и патрули за охранение. Назначиха се и команди въ помощъ на санитаритѣ въ ротитѣ за прибиране на убититѣ и раненитѣ. Останалитѣ почиваха на новозаетата позиция.

Насочената 3. дружина 34 п. полкъ отъ бригадната подръжка, не бѣ успѣла да вземе никакво участие при атаката на в. Глоговица, а бѣше се спрѣла много назадъ на съседния въ лѣво хребетъ.

Рано сутринята на 3. октомврий ясно слънце бѣ разпръснало мъглитѣ и отъ дълго време огрѣваше забулената Глоговица. Умората бѣ налѣгнала всички и макаръ зъзящи отъ студъ, тѣ бѣха склопили очи. Нѣколко часа сънь бѣха достатъчни да възобновятъ силитѣ на борцитѣ и тѣ още отъ ранно утро бѣха станали, за да се увѣрятъ съ очитѣ си въ великото дѣло, що отъ два дни бѣха ковали всрѣдъ мъгла и мракъ. Накладоха се голѣми огньове и въ кръгъ около тѣхъ, сушейки мокритѣ си дрехи, погледнаха неволно тамъ, къмъ изтокъ, отдето бѣха дошли. Събранитѣ така групи размѣняваха думи за преживѣнитѣ чувства, а лицата имъ сияеха отъ радостъ и задоволство. Животворното слънце обилно прѣскаше свѣтлитѣ си, топли лъчи, разжгали вече гъстото було, що се спускаше тамъ надъ гордата Стара-планина. Ясното българско небе разпростре се и отсамъ балкана и помрачаваше се за сега само хей тамъ, къмъ Тимокъ.... Свежъ вѣтъръ повѣя отъ изтокъ и лѣхна родния чистъ въздухъ. Зашумѣха букитѣ и долови се познатата пѣсенъ що шепнѣха нѣкога букитѣ на Бузлуджа. Шепотътъ имъ се отнесе отъ източния вѣтрецъ къмъ западъ, а крѣхкитѣ върхове на букитѣ тихо се преклониха къмъ свѣтналата отъ хайдушки огньове Глоговица.

Изправена група обърна погледа си на западъ, вижда много върхове и врѣхчета, долини и долинки, разхвърлени най-небрежно, а тамъ далечъ въ най-низката долина се забелязваше тукъ-тамъ сребристо лжкатушниятъ Тимокъ.

Любували се дълго въ широкия просторъ на изтокъ и къмъ Тимокъ на западъ, скромно спиратъ погледа си близко по кървавия пѣтъ на полка, неподозиращи даже, че отъ изтокъ хиляди братски погледи съ възторгъ се любуваха на гордата Глоговица, а отъ западъ, северъ и югъ зашеметени вражески погледи плахо бѣха устремени къмъ изгубения масивъ-колось. Изправени на върха тѣ гледатъ източния му склонъ и търсятъ отъ где сж минали тѣ презъ нощта. Погледнатъ въ лѣво, погледнатъ въ дѣсно, а ни

тукъ, ни тамъ се спира окото — не имъ се вѣрва, че може да се изкачатъ по тази стрѣмнина. А тамъ въ дѣсно, виждатъ лежащи на земята хора; други наведени надъ тѣхъ ги поставятъ на носилки или въ платнища. Наблизо пѣкъ около тѣхъ имаше разхвърлени пушки и патрони. Кървавъ бѣ пѣтътъ къмъ триумфа, незаличими бѣха оставенитѣ презъ тъмната нощъ следи, за да увѣрятъ авторитѣ въ силата и величието на собственото имъ творение и пѣтътъ къмъ него — пѣтътъ на себеотрицанието.

Стотина трупове лежахъ въ сръбски и български едноформи. Тѣ бѣха въ най-различни положения и съ най-разнообразенъ изразъ на лицето. Тукъ, спокойно и самоувѣрено лице съ широко разтворени уста, каточели още продължаватъ неудържимото „ура“ преди да е улучено сърдцето. До него обезобразеното отъ безсилина злоба и ненавистъ лице на изгубилия вѣра въ силата на сияйната армия. Тамъ на самото било, лежи трупътъ на сръбския майоръ, въ когото се намѣри заповѣдъ за задържането на силната позиция на всѣка цена, а подкрепления щѣли да имъ се изпратятъ.

Грамадитѣ отъ трупове на втората тераса и на горе къмъ билото показватъ, че тукъ е билъ най-ожесточения бой. И гледаха живитѣ свидетели на съята творба, поглеждаха се взаимно въ очитѣ, каточе искаха да се увѣрятъ въ простотата на изпълнения дългъ — толкова голѣма бѣ скромността имъ. А въ това време очитѣ имъ бѣха отправени само къмъ бъдещето.

Къмъ 8 часа пр. пл. на 3. октомврий командирътъ на полка обиколи позицията на полка и съ трептящъ отъ вълнение гласъ поздрави ротитѣ съ блѣскавата победа постигната отъ полка още въ първия си бой. Къмъ 11 часа пр. пл. командирътъ на бригадата лично прегледа позицията и поздравява войницитѣ: Здравейте храбреци! Благодаря ви за подвига, юнаци. Ответъ бѣ громкиятъ войнишки отговоръ последванъ отъ неудържимо „ура“. После той отива при командира на полка и дружиннитѣ командири, разцѣлува ги и просълзенъ казва: „войникъ съмъ, но не мога да се сдържа отъ вълнение, господа! Та това е чудо ненадминато до сега; трѣбва да дойдатъ тукъ и да видятъ всичката величавостъ на извършеното, което е несравнимо съ миналото“. Ехото още се отнасяше къмъ Тимокъ, когато новъ избликъ на искрени чувства даде изразъ на ново „ура“, а стотици войници се спустнаха и понесоха на рѣже бригадни си и полкови командири, готови да тръгнатъ и по най-кървавия пѣтъ, който води къмъ нови победи за постигане българскитѣ идеали.

Получени поздравии за победата.

Между получените поздравии: от командира на 58. полк, командира на бригадата и началника на дивизията, получи се и от командующия 1. армия предаден с телеграма № 236 чрез командира на бригадата: „Моята сърдечна благодарност Вамъ, командиру 57 пех. полк и на славните юнаци от този полк, за първия крупенъ успѣхъ, придруженъ съ скъпи трофеи. Този великъ подвигъ въодушевява вашите другари от 1. армия, които следватъ същия пътъ за постигане общата целъ.“

Разходъ на патрони, снаряди и попълването имъ.

През време на боя имаше моменти, когато нѣкои роти бѣха свършили патроните си, особено на 2. октомврий вечерта, когато пушечниятъ огънь бѣше твърде продължителенъ и интензивенъ, поради което имаше голѣмъ разходъ на патрони. Така, 6. рота е имала 256 пушки въ началото на боя и е изсреляла 51,700 патрони или сръдно на пушка по 202 патрона, макаръ че нѣколко десетки души излѣзоха отъ строя и не взеха участие до края на боя; 8. рота е имала 278 пушки въ началото на боя и е разходвала 49,700 патрони. Общо полкътъ въ съставъ 10 $\frac{1}{4}$ роти съ 2,760 пушки (заедно съ ротни, дружинни и полкови подрѣжки) презъ цѣлия бой е изразходвалъ 169,577 патрони или сръдно по 61 патрони. Тритѣ полски и планинската батареи презъ цѣлия бой сж изсреляли всичко едва 815 снаряди! Попълването на патроните изпърво стана отъ ротите отъ полковата подрѣжка. Изпратиха се и патроните коне следъ мръкване на 2. октомврий, отъ които само една частъ стигнаха по втората тераса. До сутринята на 3. октомврий патроните бѣха попълнени, като се използваха освенъ ротните патронни коне, но и продоволствените и багажни коне.

Храна.

На 1. октомврий за обѣдъ и вечеря се готви варено месо. На 2. октомврий — отъ неприкосновения запасъ. Топла храна се готви на Глоговица за обѣдъ на 3. октомврий.

Прибиране ранени и убити.

Леко ранените още презъ боя се оттеглиха и отпратиха къмъ полковия превързоченъ пунктъ разположенъ на Писана бука. Прибиране на тежко ранените почна следъ затихване на боя и продължава цѣлата нощъ и на другата сутринъ. Въ помощъ на ротните 8 носачи, които бѣха крайно недостатъчни да принесатъ сръдно по 40—50 ранени въ

рота на разстояние 4—5 километра до превързочния пунктъ, дадоха имъ се следъ боя по едно отдѣление отъ всѣка рота. Не малко послужиха за пренасянето на ранените и заловените пленници, а така също и товарните коне на ротите и нестроевата рота. Убитите се прибраха окончателно отъ 1. дружина, която остана още нѣколко дни на в. Глоговица. Отъ убитите: двамата офицери, 1. подофицеръ и 17. войници се погребаха на Писана бука, а останалите на самата висота Глоговица.

Резултатъ.

Резултатътъ отъ боя на 1. и 2. октомврий бѣ изпълнението на частъ отъ дадената задача на полка съ оперативна заповѣдъ по 3. бригада № 11: завладяването на висотата Глоговица и затвърдяването на нея, за да се пази фланга и тила на бригадата.

Трофей и пленници.

Заловени трофеи отъ полка: 2 полски с. с. оржидия система Шнайдеръ, 4 ракли съ 320 снаряди; 2 километра кабелъ, 150 пушки, 2 ленти за картечница и 200 пленници.

Загуби.

Постигнатиятъ резултатъ бѣ изкупенъ съ цената на скъпи жертви: офицери: убити: подпоручиките Добревъ Иванъ Янакиевъ, взводенъ командиръ въ 4. рота и Малушевъ Константинъ Николовъ, взводенъ командиръ въ 3. рота; ранени: майоръ Цончевъ Никола Цончевъ, командиръ на 1 дружина, поручикъ Лукашъ Константинъ Лудвигъ — командиръ на 11. рота, поручикъ Поповъ Крумъ Константиновъ — командиръ на 12. рота, поручикъ Нечевъ Христо — командиръ на 10. рота; контузени: подпоручикъ Крачуновъ Христо Наковъ — командиръ на 5. рота. Войници и подофицери: убити 49, ранени 447. безвестъ пропаднали 7, всичко излѣзли отъ строя 503 подофицери и войници.

Изчислени на процентъ отъ наличното число на участниците имаше: офицери: убити 6.25%, ранени 12.5% и контузени 3.12%, а всичко излѣзли отъ строя 21.87%; войници и подофицери: убити 1.7%, ранени 16.2%; безвестъ пропаднали 0.3% а всичко излѣзли отъ строя 18.2%.

Отъ всички 447 ранени: 3.1% починаха отъ рани, 5.6% уволнени за винаги (инвалиди), 20% преведени на служба въ тилови части (останали съ недостатъци), 71.3% оздравѣли въ течение на 10 месеци и завърнали се въ полка.

Отъ всички 503 излѣзли отъ строя, само 63.4% се завърнаха обратно въ полка, а останалите 36.6% сж убити, без-

весть пропаднали, починали отъ рани, инвалиди и преведени на служба въ тилови части.

Отъ всички 503 излѣзли отъ строя: 88.8% сж ранени, 9.7% сж убити, и 1.5% безвесть пропаднали.

Последствия.

Завладяването на в. Глоговица има важни последствия за развитиѣ се действия въ единъ по-широкъ размѣръ:

1. Полкътъ стигна до дѣсния брѣгъ на р. Търговишки Тимокъ безъ бой.

2. Противникътъ отстъпи безъ бой намиращата се южно отъ в. Глоговица укрепена висота Вража глава и висотитѣ още по на югъ, съ което се облекчи лѣвата колона отъ бригадата (34 пех. полкъ) и действующитѣ още по на югъ колони отъ дивизията по дѣсния брѣгъ на рѣка Тимокъ, за да достигнатъ безъ бой до дѣсния брѣгъ на сжщата рѣка.

3. Противникътъ отстъпи безъ бой и северно отъ в. Глоговица отъ укрепената висота Руска чука и още по на северъ, съ което се облекчи положението на частитѣ отъ 8. дивизия, действующи срещу Княжевацъ.

4. Най-сетне освенъ тактическитѣ успѣхи, които се спечелиха съ завладяването на Глоговица, „Този великъ подвигъ“ спечели „Първия крупенъ успѣхъ придруженъ отъ скжпи трофей“, както се изрази Командующъ Армията, като даде и този резултатъ, че се повиши моралътъ и самоувърнеността ни въ ущърбъ на сръбската самоувърненост.

2. Бой на дѣсния брѣгъ на рѣка Тимокъ.

3—14 Октомврий 1915 година.

Следъ завладяването на в. Глоговица, полкътъ трѣбваше да продължи настѣплението си до заемане дадениятъ му съ заповѣдъ по бригадата № 11 обектъ — в. Китка (к. 773). За тази цель командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдъ № 14, съ която се заповѣдва: първа дружина да остане на в. Глоговица, гдето да се укрепи и охранява дѣсния флангъ и тила на полка и бригадата, като осигури за насъ прохода Писана бука, а съ останалитѣ дружини въ 3 часа сл. пл. полка продължи походния си маршъ въ 2 колони: лѣва колона въ съставъ: 2. дружина и планинската батарея на поручикъ Ганчевъ Стилиянъ, дѣсна колона въ съставъ: 3. дружина и картечната рота. Колонитѣ трѣбваше да се движатъ съвършено безъ пжтъ проточени въ колона по единъ, по извънредно пресѣчена планинска мѣстность, като лѣвата колона трѣбваше да достигне тази вечеръ на висотата съ кота 1002, а дѣсната колона на около 1 1/2 клм. западно отъ нея.

Преди тръгването на полка въ походъ съ артилерийската трѣба се забележа отстъплението на неприятелски колони (гледай схема № 22): 1) отъ в. Вража глава къмъ Муселинъ Перчинъ и Въртовче и 2) отъ к. 1102 презъ к. 1005 за в. Китка. За горното се донесе на бригадни командиръ съ донесение № 21.

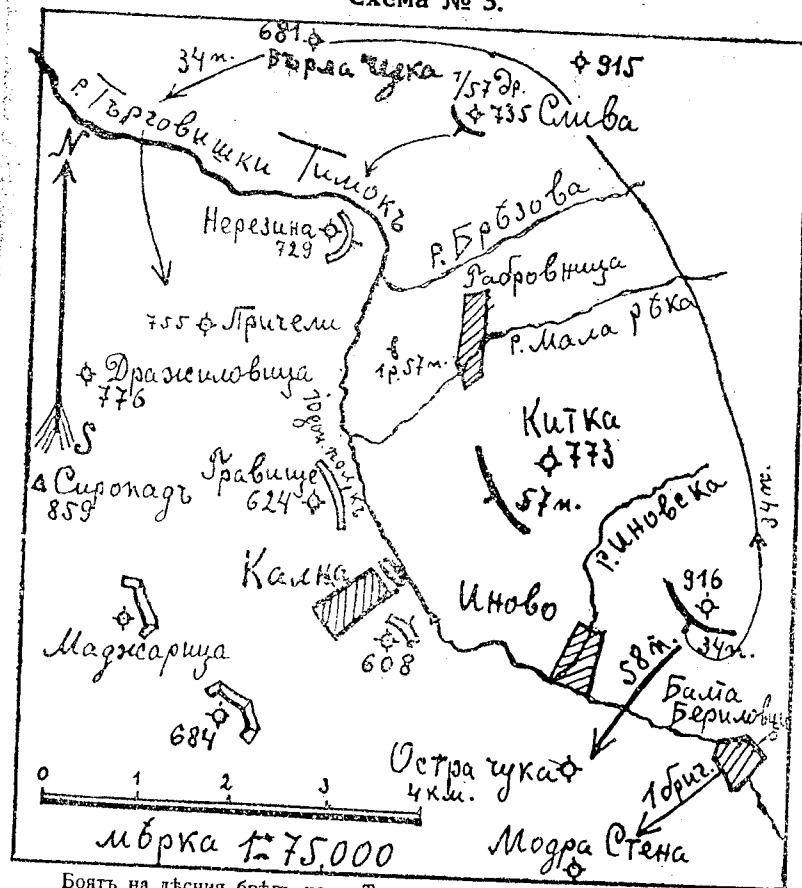
Къмъ 8 часа сл. пл. колонитѣ достигнаха своитѣ обекти. До колко бѣ пресѣчена мѣстността се вижда отъ това, че за 5 часа се изминаха едва 5 клм. Полкътъ прекара нощта съ мѣрки за близко охранение на позицията си.

На 4. октомврий къмъ обѣдъ се получи оперативна заповѣдъ по 3. бригада № 13 отъ 3. окт., съ която се съобщава, че следъ боя за в. Глоговица противникътъ отстъпилъ на лѣвия брѣгъ на рѣка Тимокъ. На полка съставляващъ дѣсна колона на бригадата се заповѣдва да продължи похода си и заеме в. Китка. По причина на късното получаване заповѣдта полка тръгна едва въ 2 1/2 часа сл. пл. (оперативна заповѣдъ № 15 по 57 полкъ) въ две колони: лѣва колона въ съставъ: 2. дружина и планинската батарея, дѣсна колона въ съставъ: 3. дружина и картечната рота. Преди тръгването на 3. дружина бѣ заповѣдано отъ командира на полка да изпрати една рота на в. Слива к. (735), която да поддържа връзка между първа дружина и полка. Колонитѣ се движеха безъ пжтъ по извънредно пресѣчена планинска мѣстность и въ гжста непрогледна мъгла. Подържане връзката между колонитѣ при тѣзи условия бѣ невъзможно, макаръ че тѣ се движеха на около 1 1/2 клм. една отъ друга. И да имаше грамаденъ надписъ върху нашия обектъ — в. Китка — единъ връхъ всрѣдъ много върхове и връхчета обвити всички въ булото на мъглата, пакъ би било много трудно, за да не се каже невъзможно, намирането му. Картата тукъ много малко можеше да послужи въ тѣй силно пресѣчената мѣстность обвита въ мъгла. Компасътъ само ни сочеше посоката, по която дългата колона трѣбваше да се направлява; а когато непроходими дълбоки уврази или отвесни върхове трѣбваше да се заобиколятъ, тогава и компасътъ преставаше да ни служи. И само този, който не е попадалъ въ това положение, а още повече да води войскава часть срещу врага, само той не може да си представи преживѣнитѣ моменти. Застаналъ на чело на лѣвата колона, командирътъ на полка следъ цѣли 5 часа спускания и изкачвания презъ върхове и уврази, къмъ 7 1/2 часа сл. пл. той каза: ето, ние сме вече на Китка. А всѣки виждаше само другаря до себе си и по нищо не разбираше, че не е на нѣкой другъ връхъ, а е тѣкмо на Китка — толкова бѣ непрогледно. Въ изтеклитѣ 5 часа, само 5 километра бѣха изминати. Дружината се ориентира по компаса, развърна се въ боенъ редъ и зае позиция съ фронтъ на юго-

западъ. Едва на другия денъ дѣсната колона се присъедини при полка на в. Китка.

На 5. октомврий къмъ обѣдъ се получи оперативна заповѣдъ по 3. бригада № 14, съ която се съобщаваше, че противникътъ съ около една дивизия заема в. Модра Стена и висотитѣ северо-западно отъ нея. Части отъ 2. бригада 8. дивизия разположени въ дѣсно отъ полка заематъ в. Гола чука, а въ лѣво 34 пех. полкъ заема позиция на кота 916.

Схема № 3.

Боятъ на дѣсния брѣгъ на р. Тимокъ — 3—14 октомврий 1915 г.

На полка се заповѣда да заеме и отбранява в. Китка (к. 773) въ участъка отъ рѣка Брѣзова до рѣка Иновска — фронтъ отъ 4 клм. Въ изпълнение на горната заповѣдъ командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдъ № 16.

За охранение дѣсния флангъ на бригадата се изпрати една рота на висотата между р. Брѣзово и р. Мала рѣка. Първа дружина бѣ още на в. Глоговица, а втора рота на в. Писана бука съ сжщитѣ си задачи.

Вечерътъ полкътъ прекара на позицията, която почна да окопава.

Отъ 5. до 9. октомврий полкътъ остана на сжщата си позиция, затвърдявайки се съ по-солодни окопи.

Очакваше се пристигането на полската артилерия. За разузнаване на противника се изпращаха всѣки денъ офицерски патрули, които винаги довеждаха пленници, достигши до нѣколко десетки. Отъ разпита на пленникитѣ се установи, че срещу нашата дивизия е разположена Шумадийската дивизия въ съставъ 5, 10, 11, 13, действующи полкове и 10. допълняюща полкъ. Срещу полка е разположенъ 10. допълняюща полкъ съ 2 полски и 4 планински орджия на к. 684 и в. Гравище (к. 624).

Понеже в. Гола чука бѣ завладѣна вече отъ 8. дивизия, съ което прохода презъ Писана бука се осигуряваше за насъ, командирътъ на бригадата заповѣда 1. дружина да се притегли по-близо до полка, като се разположи на в. Слива. На 7. октомврий дружината смѣни ротата отъ 3. дружина отъ в. Слива, която се присъедини къмъ дружината си, а на 8. октомврий, 2. рота се присъедини къмъ дружината си на в. Слива.

Дългото престояване на дивизията и полка на позиция бѣ наложено отъ необходимостта да се построи пѣтъ, по който да се докара отъ Писана бука къмъ в. Китка полската артилерия, а сжщо и да се притеглятъ домакинскитѣ коларски обози по-близо. Неимовѣренъ трудъ се изразходва за прехвърлянето на артилерията и обозитѣ презъ непроходимия св. Николски балканъ. Обозитѣ трѣбваше да се прехвърлятъ (гледай схема № 2 на стр. 22) отъ село Стакевци презъ св. Николскиятъ проходъ, а отъ тамъ по новопостроения пѣтъ презъ с. Яна, к. 1102, к. 1005. Едва на 9. октомврий полското с. с. артилерийско отдѣление предадено къмъ бригадата бѣ прехвърлено презъ балкана и се разположи на позиция въ участъка на полка. Сжщиятъ денъ домакинскиятъ обозъ почна прехвърлянето си презъ с. Чупрене, св. Николскиятъ проходъ за с. Яна. До 9. октомврий доволстването на полка съ хранителни припаси ставаше отъ единния хранителенъ складъ учреденъ на Писана бука. Продоволственитѣ коне на ротитѣ водени отъ никога невъзмутимия коневодъ ежедневно или по-право денонощно, сновѣха неморно, като изменяваха за едно отиване и връщане около 35 километра изъ непрестѣпната планина.

На 9. октомврий къмъ 10 часа сл. пл. се получи оперативна заповѣдъ по 3. бригада № 15, съ която се съобщава,

че противникът съ около 5 пехотни полкове, 6 полски и 8 планински орждия заема позиция срещу нашата дивизия на линията: Причели, Модра Стена, Дрънова Глава. Въ лѣво отъ полка ще действува 58 п. полкъ отъ к. 916 къмъ в. Остра чука, а въ дѣсно 34 п. полкъ заедно съ 1. дружина отъ 57. п. полкъ ще направи обходъ презъ в. Слива и като премине р. Тимокъ ще се насочи къмъ в. Нерезина, Причели, Маджарица. На полка въ съставъ 3 дружини (две дружини отъ 57. п. полкъ и една отъ 34 п. полкъ) една картечна рота и $1\frac{1}{2}$ рота пионери се заповѣдва на 10. октомврий въ 6 ч. пр. пл. да настѣпи, премине р. Тимокъ и овладѣе висотитѣ 624 и 608, следъ което да атакува и овладѣе в. Маджарица и к. 684 (гледай схема № 3 на стр. 48). Полското артилерийско отдѣление (3 батареи) ще съдействува съ огънь при атаката на бригадата.

Въ изпълнение на горната заповѣдь командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдь № 18, съ която назначи въ бойна частъ 2. и 3. дружини съ картечната рота отъ полка, а въ полкова поддръжка 3. дружина отъ 34 п. полкъ.

Рано сутринта на 10. октомврий дружинитѣ заеха изходното си положение и въ 6 часа пр. пл. преминаха въ настѣпление, а къмъ 7 часа пр. пл. преднитѣ роти бѣха стигнали непосредствено на дѣсния брѣгъ на рѣката. Предстоеше да се прѣгази рѣката въ бродъ; тя имаше ширина около 15—20 м. и дълбока около 80 см. Предъ участъка на полка рѣката се вгъваше въ видъ на дѣга съ изпъкналата страна къмъ противника. Лѣвиятъ брѣгъ на рѣката има стрѣмни брѣгове, достигащи нѣкѣде до отвесни скали, отъ които непосредствено се издига в. Гравище (к. 624), южно отъ която висота е разположено село Кална, а по на югъ висотата съ к. 608. Дветѣ висоти, както и висотитѣ по на западъ, сѣ окопани съ солидни блиндирани окопи. При това положение на полка предстоеше да прѣгази р. Тимокъ и атакува в. Гравище.

Току-що се бѣха спустнали преднитѣ роти отъ полка къмъ дѣсния брѣгъ, когато противникътъ откри силенъ пехотенъ и артилерийски огънь, както отъ фронта, така и отъ фланговетѣ. Нашитѣ вериги се спрѣха до брѣга. Неравна стрелба се завърза — срещу фронталния и флангови пехотенъ и артилерийски огънь, нашитѣ отвърнаха само съ пехотенъ огънь. Нашитѣ батареи разположени високо на билото на в. Китка не можеха да обстрелватъ сръбскитѣ окопи, разположени ниско, непосредствено надъ лѣвия брѣгъ. Като виждаше тежкото положение на полка изоставенъ самъ на себе си, безъ артилерийско съдействие, командирътъ на полка заповѣда на дружинитѣ да се окопаятъ и дочакатъ обходната колона отъ 34 п. полкъ да премине рѣката. Съгласно получената отново заповѣдь отъ командира на бригадата, из-

прати се въ 1 часа 5 м. сл. пл. заповѣдь за продължение настѣпления. Повдигнаха се тогава веригитѣ, но бѣха посрещнати съ убийственъ огънь и отново приковани на мѣстото си. Обходната колона бѣ срещнала силна съпротива и до вечерта не можа много да напредне. Нощта завари полка на дѣсния брѣгъ на рѣката. Получи се заповѣдь да се извърши нощна атака. Изпратенитѣ части къмъ рѣката бѣха открити и отново убийственъ огънь се откри.

Тогава командирътъ на полка въ 11 часа и 30 м. сл. пл. съ донесение № 41 до командира на бригадата, като изложи положението на полка при недостатъчното артилерийско съдействие изказа мнението си да се извърши атаката чрезъ обходъ и завърши: „Героитѣ на Глоговица не биха се спрѣли при рѣка Тимокъ, ако не бѣше тъй непристъпна позицията на в. Гравище“. Следъ единъ часъ, съ изпратената заповѣдь № 36 (отъ книжката за донесението) командирътъ на бригадата предоставяше на командира на полка да извърши възможното. Командирътъ на полка заповѣда на дружинитѣ да се оттеглятъ незабелязано въ тъмнината отъ брѣга на рѣката на 100—200 крачки по хребета, гдето ще се дочака завършване обхода отъ 34 п. полкъ.

Въ това положение полкътъ премина до 13. октомврий, презъ което време се водѣше съ промѣнлива сила ежедневно огнева — пехотна и артилерийска — борба. На 12 октомврий въ 11 часа и 40 минути презъ нощта се откри отъ сръбска страна силна пехотна, картечна и артилерийска стрелба по позицията на полка, която продължи до 12 часа и 20 м. пр. пл. на 13. октомврий. Следъ туй стрелбата затихна, но не последва пехотно настѣпление. На 13. октомврий сутринта се изпрати патрулъ, който като прѣгазилъ рѣката и се доближилъ до окопитѣ, намѣрилъ ги незаети. Тъкмо се докладваше за резултата отъ изпратения патрулъ, доведоха се двама пленници, които потвърдиха, че презъ нощта следъ силната стрелба, сръбитѣ оттеглили артилерията си, а следъ това и пехотата си по цѣлия фронтъ — 11 сръбски полкъ отстъпилъ отъ Модра стена по шосето за Бѣла Паланка или Нишъ; 10. допълняюща полкъ, който заемалъ к. 684 и в. Маджарица, тази нощъ къмъ 3 часа пр. пл. е отстъпилъ въ сѣщата посока презъ с. Яловикъ Изворъ; 10. активенъ полкъ, който е заемалъ висотитѣ Причели отстъпилъ въ неизвестна посока.

Бѣше $11\frac{1}{2}$ часа пр. пл., когато се потвърди оттеглянето на сръбитѣ. Първата заповѣдь на командира на полка бѣ да се заеме веднага съ две роти в. Гравище, следъ което съ донесение № 43 (отъ книжката за донесение) донесе на командира на бригадата за оттеглянето на сръбитѣ. Сѣщото се доложи веднага и устно по телефона за продължение

настѣплението и достигане обектите дадени съ оперативна заповѣдъ по бригадата № 15.

Командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдъ по полка № 19.

Въ 1 часа и 30 м. сл. пл. веригите се спуснаха отъ дѣсна брѣгъ на рѣка Тимокъ и на тринадесетия день отъ почване военните действия, преминаха на лѣвния брѣгъ. Пороенъ дѣждъ се изливаше, а малките колонки съ неимовѣрни усилия се изкачваха по стрѣмните висоти. Следъ като се преминаха изоставените нѣколко реда окопи, нѣкой отъ които бѣха опасани съ телени мрежи, дружините стигнаха обектите си. Мѣстността бѣ тѣй пресѣчена и склоновете тѣй стрѣмни, че за 5 часа дружините изминаха едва 4 клм., при това безъ нѣкакво съпротивление отъ противника. Той бѣ отстъпилъ предъ фронта на полка и дивизията благодарение стремителните действия презъ миналата нощъ на части отъ 8. дивизия действующи по на северъ.

Бѣха запалени голѣми огньове презъ кратко прекратяване на дѣжда, за да показватъ на съседните наши части до где е стигналъ полкътъ, когато се забелязаха много колонии отъ наши части спускащи се на югъ къмъ с. Иново и с. Балта Берилковци, а после покатерили се къмъ онѣмѣлата сега Модра Стена.

Презъ боевете отъ 10. до 13. октомврий 1. дружина, както се каза по-горе, действуваше въ състава на 34 п. полкъ. На дружината е билъ даденъ обектъ: в. Нерезина и в. Причели. Първата висота и висотата съ гърбиците южно отъ първата, биватъ заети почти безъ съпротива, но още сѣщия день противникътъ предприема нѣколко дневни и нощни контръ-атаки, които биватъ кърваво отбити. Дружината се затвърдява на заетата позиция, гдето остава до 13 октомврий 2 часа пр. пл.

Къмъ това време 34. п. полкъ е трѣбвало да извърши по-далеченъ обходъ на неприятелската позиция, поради което презъ нощта срещу 12. октомврий, 34 п. полкъ е билъ отдрѣпнатъ назадъ. Въ сѣщото време първа дружина отъ 57 п. полкъ по заповѣдъ отъ командира на 34 п. полкъ е отстъпила на в. Върла чука, като е подържала огньовете си на старата си позиция за заблуждение на противника.

На 13. октомврий къмъ 4 часа сл. пл. дружината получава на ново заповѣдъ да настѣпи, преминава отново р. Тимокъ и заема в. Дражоловица (к. 776). На 14. октомврий, съгласно получената заповѣдъ отъ командира на бригадата, първа дружина се присъедини къмъ полка.

На 14. октомврий полкътъ престои на заетата позиция. Тамъ се дочакаха другите полкове на дивизията да се подравнятъ съ полка. За събиране сведения за противника изпратиха се усилені офицерски патрули напредъ на около десетъ

километра, които никѣде не сѣ срещнали противникъ. Отъ мѣстните жители се узна, че отстъпващиятъ сѣрби сѣ ношуваха на 13. октомврий въ с. Дервентъ.

По такъвъ начинъ се приключиха боевете край брѣговете на р. Търговишки Тимокъ.

Презъ трудните походи въ планината и боевете край брѣговете на рѣка Търговишки Тимокъ въ периода отъ 3 до 14 октомврий, полкътъ залови 143 пленници.

Презъ сѣщия периодъ отъ време или по-право презъ боевете на 10, 11 и 12 октомврий бистрите планински води на Тимокъ се обагриха отъ кръвта на 14 убити и 52 ранени войници и подофицери.

ГЛАВА III.

ОТЪ Р. ТИМОКЪ ДО Р. БЪЛГАРСКА МОРАВА — БОЕВЕ ЗА ГР. НИШЪ.

15—30 октомврий 1915 година.

1. Бой при с. Бордимо. 2. Бой източно отъ с. Дервентъ. 3. Бой за Грамада. 4. Влизане въ Нишъ и преследване на сѣрбите къмъ р. Морава. 5. Бой на дѣсния брѣгъ на р. Българска Морава.

1. Бой при с. Бордимо.

15—18 октомврий 1915 година.

На 15. октомврий въ 4 часа пр. пл. се получи оперативна заповѣдъ по 3 бригада № 17, съ която се съобщаваше, че разбитиятъ противникъ при гр. Княжевацъ е въ пълно отстъпление. Нашата 1 армия ще преследва противника по цѣлия фронтъ, като: 8 дивизия ще настѣпи по посока Княжевацъ, Алексинацъ, 9 дивизия по посока: Модра стена, Дервентъ и Нишъ; 1 дивизия по посока — Пиротъ, Бѣла Паланка и Нишъ. Непосрѣдствено въ лѣво отъ полка ще действуватъ 58 п. полкъ, а въ дѣсно — 34 п. полкъ. На 15. октомврий въ 8 часа предъ пладне да настѣпи по пѣтя: к. 841, Боровацъ, Гюшевацъ, Бордимо и заеме линията: кота 633 и висотата югозападно отъ с. Бордимо, като изпрати една дружина съ едно планинско орѣдие по пѣтя к. 910, с. Влахово, Околище, за свръзка съ дѣсната колона на бригадата (34 п.). За целта командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдъ № 21 отъ 15. октомврий.

Рано сутринта завалѣ силенъ дѣждъ. Въ 8 ч. пр. пл. походната колона на полка почна да се изтегля по камен-

ливата пжтека, която минаваше покрай дерето на планин-
ската р. Маноилиска.

По пътя на следването предстоеше да се премине при с. Околище р. Висевска, която бѣ дълбока около 1 1/2 м. Мостъ нѣмаше, а рѣката бѣ дълбока и не можеше да се премине въ бродъ. Трѣбваше да се построи мостъ, а материали и понтоньери нѣмаше. Разпреди се да се изкараатъ всички кола отъ с. Околище, вкараха се въ рѣката и върху тѣхъ се построи мостъ. За всичко това се изгубиха около 2 часа.

Схема № 4.

Боя при с. Бурдимо и западно отъ него на 15—18 окт. 1915 г.

Към 5 часа сл. пл. полка тъкмо бѣ стигналъ с. Бордимю, когато се завърза престрелка между нашитѣ патрули и слаби сръбски части отъ къмъ кота 633 и с. Тиовацъ, но скоро тѣ бѣха прогонени. Промеждутѣка между полка и 34 п. полкъ бѣ доста голѣмъ — 34 п. бѣ заелъ к. 760, заради това командирѣтъ на бригадата заповѣда да се удѣлжи дѣсниа флангъ на полка още на северъ. Полка зае следната позиция: на дѣсниа флангъ 2. дружина на кота 752, въ центъра 1. дружина на к. 633, на лѣвия флангъ 3. дру-

жина 34 п. полкъ и картечната рота на к. 571 изнесена на 1 $\frac{1}{2}$ км. предъ общата линия на позицията; а 3. дружина 57 п. — въ полкова поддръжка като се разположи въ западния край на с. Бордимо.

Полкът премина нощта на заетата позиция, без да бъде обезпокояван от противника. През нощта се взеха мърки за близко охранение, като ротите се окопах на заетата позиция.

Още рано сутринта на 16 октомври бѣ възстановено съприкосновението съ противника, което отъ 3 дни бѣ прекъснато. Отъ рѣка Търговишки Тимокъ противникътъ бѣ тѣй бързо отстъпилъ, че нашитѣ преследващи го колони едва следъ три дни успѣха да го настигнатъ западно отъ с. Бордимо. Въ 7 часа и 40 м. пр. пл. отъ к. 557 североизточно отъ с. Изворъ, сърбитѣ откриха силенъ картеченъ и артилерийски огънь по 1 дружина. Огнътъ продължи около 1½ часъ. Два часа по-късно — въ 9 часа пр. пл. се завърза силна престрелка съ пехотенъ и картеченъ огънь на лѣвия флангъ на полка — дружината отъ 34 полкъ, която престрелка продължи около 20 м. Останалиятъ день мина спокойно. Вечерта първа дружина бѣ смѣнена отъ полковата поддръжка (3 дружина), а 2. дружина бѣ смѣнена отъ 34 п. полкъ. Въ полкова поддръжка останаха 1 и 2 дружини, които се разположиха на западния край на с. Бордимо.

На 17. октомври към обяд командирът на бригадата заповѣда дѣсния флангъ отъ полка да настѣпи, за да заеме висотата съ к. 557 с. и. отъ с. Изворъ, съ което да се подравни съ издадената напредъ лѣвофлангова дружина. Въ изпълнение на горната заповѣдъ дѣсниятъ флангъ се усили съ втора дружина отъ полковата поддръжка и въ 3 часа сл. пл. полка настѣпи, като имаше въ бойна частъ: 3. дружина южно отъ к. 557 и 2. дружина северно отъ сжщата кота; въ полкова поддръжка бѣ назначена 1. дружина, която да се движи задъ 3. дружина. Лѣвофланговата дружина (3 др. 34 п. полкъ) заедно съ катечната рота остана на мѣстото си, като съдействуваше съ огънь при настѣпленieto на останалитѣ дружини. Планинската батарея остана на позицията си да съдействува на атаката съ огънь. Следъ кратка престрелка, която бѣ по-ожесточена въ участъка на 3. дружина, съпротивата на противника бѣ сломена и къмъ 5 часа сл. пл. противникътъ бѣ прогоненъ отъ позицията му. Съ заемане новата си позиция дружинитѣ се окопаха. Нощта мина спокойно съ мѣрки за близко охранение на позицията.

На 18. октомври сутринта командирът на полка като забеляза, че 2 дружина се бѣ откъснала въ дѣсно (на северъ) на около 1 км. заповѣда на командира на 1 дружина (полковата подрѣжка) да изпрати една рота (първа р.), която да заеме образувалата се празнина между 2 и 3 дружини. Къмъ

9 часа и 20 м. пр. пл. се почна артилерийски двубой, който съ прекъсване продължи до към 12 часа по обяд. След пладне по цялия фронт отново затихна, като че ли отиде желан и двете страни си даваха — едините, силите си да подкрепят за нов устрем напред, а другите под гнета на умората.

През боята от 15—18 октомври полкът залови 28 души пленници като даде загуби: войници: убити 1 и ранени 13.

2. Бой източно от с. Дервентъ.

19. октомври 1915 година.

Още на 18. октомври вечерта се получи оперативна заповед по 3 бригада № 18, с която се съобщаваше, че противникът с около 1 п. полк 2 полски и 4 планински орждия заема висотите по дясния бряг на Изворската рѣка. На 19. октомври нашата дивизия ще атакува противника по фронта на висотите: 515, 580, 657 и 1327 (в. Плешъ). Въ дясно непосредствено от полка ще действа 34 п. полк, а въ лѣво по долината на р. Свърлишки Тимокъ — 58 полк. Придадените към бригадата 4 полски батареи трѣбваше да съдействуват на атаката с огъня си от к. 719. Дивизионният резерв — 33 п. полк бѣ притеглен към дясния фланг на дивизията, задъ нашата бригада.

На полка съ придадената от 19 арт. полк планинска батарея и 1 взвод пионери се заповѣдваше да настѣпи на 19 октомври, след като получи втора заповѣд, въ зоната ограничена с посоките: с. Главчене, коти 580, 370 и р. Стубла. с. Залиево, с. Загрево, с. Дервентъ и да атакува противника гдето го срещне.

Въз основа на горната заповѣд командирът на полка издаде оперативна заповѣд № 23.

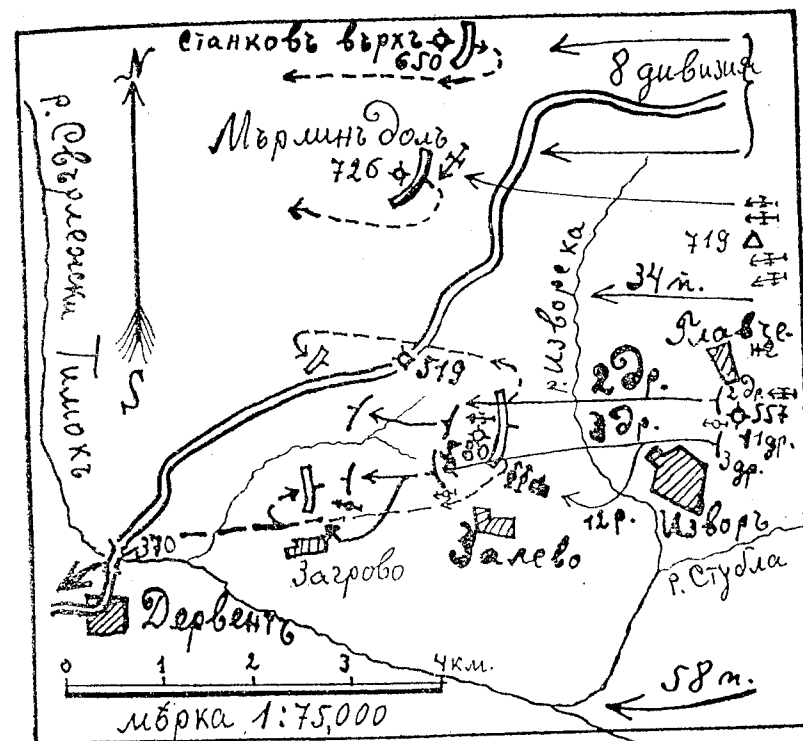
Още през нощта дружините заеха изходното си положение като на позицията се оставиха слаби части съ сѣщия фронтъ.

Рано сутринта на 19 октомври полкът бѣ готовъ да пусне своите вериги, като буйни вълни напредъ към неприятелските линии. Очакваше се само заповѣдта: напредъ!

Затихналите от вчерашния ден околности на с. Изворъ бѣха огласени от прѣскащите се шрапнели, съ които сръбската батарея обсипа разположението на полка. Тукъ сме още! като че искаха да ни кажатъ, а бѣлитъ облачета на шрапнелите появили се ту въ лѣво, ту въ дясно, ту отпредъ, ту отзадъ, показваха нервността и безсилната злоба на нашите врагове. Не губейки ни моментъ, нашите планински съ спокойния си отговоръ ги накареха скоро да замлъкнатъ.

Към 11 часа пр. пл. две наши полски батареи откриха силен огънь по висотите: Мърликъ долъ (к. 726) и Станковъ връхъ (к. 650) намиращи се на три-четири километра на северъ отъ обекта на полка — к. 580. Тѣзи висоти бѣха командующи надъ околността и срещу тѣхъ действаха части отъ 8 дивизия. Боятъ къмъ тѣзи висоти се разгорещаваше все повече и повече. Следъ около 1 часъ отъ къмъ

Схема № 5.

Бой източно от с. Дервентъ на 19. октомври 1915 г.

Мърликъ долъ се забелязаха отстъпващи групи — навѣрно действующие тамъ части отъ 8. дивизия сѣ преминали въ настѣпление, защото малко следъ това се получи донесение и отъ командира на 2. дружина майоръ Георгиевъ Хр. (дясно-фланговата дружина), че въ дясно 34 п. полкъ е почналъ настѣплението, поради което самъ е далъ заповѣдъ на дружината си да настѣпи. Полкътъ бѣ готовъ да литне напредъ, но допълнителната заповѣдъ за почване настѣплението още

не бѣ получена. Командирътъ на полка наблюдаваше развитието на боя на северъ (въ дѣсно) отъ полка и като схвана критическия моментъ за противника, не искаше да го пропустне и даде заповѣдь за започване настѣпления.

Слънцето бѣше тъкмо надъ главитѣ ни и 12-иятъ часъ тъкмо удари, когато се чу дългоочакваната заповѣдь: напредъ! — дадена отъ командира на полка и като ехо разнесена отъ войницитѣ за свръзка съ дружинитѣ. Не се минаха 5 минути и дълги вериги последвани отъ втори, трети и четвърти се понесоха напредъ. Въ сѣщитѣ тѣзи 5 минути планинската батарея при полка и полскитѣ батареи отъ к. 719 откриха силенъ огънь по кота 580 — обекта на полка. Не закѣснѣха и сѣрбитѣ да се обалятъ съ своята артилерия и почна се тогава силенъ артилерийски двубой, който бѣ използванъ отъ нашитѣ вериги за безнаказаното имъ настѣпление.

Къмъ това време се получи устно заповѣдта за настѣпление. Командирътъ на бригадата, който въ сѣщия моментъ като забелязалъ отстѣпаящитѣ сръбски части изпрати заповѣдь по своя инициатива да се почне настѣпление безъ да е още получена заповѣдь отъ началника на дивизията, но командирътъ на полка сѣщо по своя инициатива бѣ вече далъ своя заповѣдь. Ето случай на разумна инициатива, единъ отъ залозитѣ за победата, която бѣ проявена тукъ и отъ командира на бригадата и отъ командира на полка и отъ командира на 2 дружина. Зоркото око на началника не изпускаше и най-малкото трепване въ разположението на противника, а ценнитѣ военни добродетели на началницитѣ бѣха достатѣчни, за да поематъ върху си голѣмитѣ отговорности.

Бѣше 12 $\frac{1}{2}$ часа следъ пладне когато сръбската артилерия замлъкна. Нашитѣ вериги бѣха достигнали на около 1500 метра отъ сръбскитѣ окопи. Нѣколко минути само следъ това забелязваха се отстѣпаящи групи отъ сръбскитѣ окопи. Това не остава незабелязано отъ зоркото око на батерейнитѣ командири, които дадоха заповѣдь веднага да се пренесе огъня отъ всички наши батареи по окопитѣ. Отстѣпаящитѣ групи се увеличаваха, а крачкитѣ имъ се ускоряваха. Платото на котата 580 почерняваше все повече отъ отстѣпаящитѣ, изпърво нѣщо като въ строй, а скоро въ безредно паническо бѣгство. Ураганитѣ на нашитѣ батареи довършиха дѣлото си. Повече отъ една дружина, която заемаше кота 580 се прѣсна въ всички посоки. Неудържимо и громко „ура“ разнесоха околнитѣ чуки въ отзвукъ на признателнитѣ сѣрдца на скромнитѣ пехотници къмъ бойнитѣ си другари артилериисти. Веригитѣ неволно ускоряваха крачката си и летѣха неудържимо напредъ. Само къмъ лѣвия флангъ на полка се чуваше силна пехотна стрелба размѣ-

сена съ зловещото клокочене на 2 сръбски картечници. Отъ къмъ горичката, западно отъ с. Изворъ се спускаше единъ хребетъ въ западна посока паралелно на нашето настѣпление. Тамъ около една сръбска рота съ две картечници бѣше се загнѣздила и обстрелваха въ флангъ летящитѣ къмъ к. 580 наши вериги. Изненадани отъ неочаквано силната съпротива, устремитѣ напредъ вериги за моментъ се смутиха и залегнаха. Веднага бѣ изпратена 12. рота отъ къмъ горичката западно отъ с. Изворъ. Настѣпвайки по сѣщия хребетъ тя бързо се яви въ флангъ на сръбската рота, откри точенъ огънь по тѣхъ и въ скоро време една частъ бѣха избити, половината пленени, а останалитѣ обърнаха въ бѣгство. Облекчени вече отъ къмъ лѣвия си флангъ веригитѣ продължиха вихрено напредъ и въ 2 часа и 15 минути сл. пл. висотата съ к. 580 бѣ въ наше владение. Десетъ минути само отъ както първитѣ вериги, които увѣнчаха висотата, едва се бѣха изминали, когато едно орджие отъ планинската батарея заедно съ командира на отдѣлението майоръ Станатовъ пристигна на висотата, стовариха го и отъ открита позиция откри огънь. Отстѣпаящата сръбска колона отъ пехота и артилерия, която се изтегляше по шосето западно отъ с. Дервентъ бѣ прицелната точка на орждието. Трѣбва обаче да признаемъ, че въпрѣки устрема на нашитѣ летящи вериги, сръбската колона се движеше съ по-голѣма скоростъ отъ тѣхъ. Може, би това бѣше, защото сѣрбитѣ се движеха назадъ...? Благодарение на това, сръбската колона бѣ успѣла вече да се отдалечи на почетно разстояние и нашето орджие не можеше вече да ги достигне. Затова то насочи своятъ огънь по отстѣпаящитѣ групи, които още не бѣха успѣли да стигнатъ до шосето. Въ това време пристигнаха и другитѣ орджия отъ планинската батарея на поручикъ Ганчевъ Стилянъ.

Ротитѣ отъ полковата поддрѣжка още не бѣха се изкачили на кота 580, когато противникътъ току-що бѣ заелъ висотата източно отъ кота 370. Сѣрбитѣ заблаговременно бѣха построили двуростни блиндирани окопи. Намиращъ се въ отстѣпление, противникътъ бѣ успѣлъ да организира ариергардъ отъ около три-четири роти, две картечници и две планински орджия, поаъ прикритието на който ариергардъ да се изтеглятъ отстѣпаящитѣ колони. Едва що последнитѣ роти отъ полковата поддрѣжка се изкачиха на току що завладената височина съ кота 580, когато отъ заблаговременно укрепената си ариергардна позиция противникътъ откри артилерийски огънь, а скоро следъ това се обадиха и картечницитѣ му. За отблъскване оставениятъ ариергардъ и отхвърлянето на сѣрбитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Свѣрлишки Тимокъ, командирътъ на полка насочи дружинитѣ така: 3 дружина съ картечната рота да настѣпи въ лѣво отъ шосето къмъ

висотата източно от кота 370, атакува оставения там ариергард и заеме кота 370; 2. дружина да настъпи въ дъсно от шосето и заеме висотата северно от кота 370; 1. дружина — въ полкова поддръжка; планинската батарея — да се разположи на кота 580.

Между обектите на 2. и 3. дружини — висотите северно и източно от к. 370 — минаваше една долина съ мочурливо дъно, която тръбваше да се прегази от 2. дружина, за да премине въ дъсно от шосето и се насочи към определената висота. Веригите се насочиха поддръжани от планинската батарея. Втора дружина бѣ се спуснала вече въ дола, когато сърбитѣ откриха силен пехотен и картечен огън по нея. Взводовете и ротите достигнаха намиращите се тук-там синури и слаби гънки на мѣстността и залегнаха на около 700—800 м. отъ противника. Трета дружина настъпвайки въ лѣво по един хребет и подпомагана отъ картечната рота продължаваше по-успѣшно, макаръ и бавно настъплението си. Прикована отъ неприятелския огън 2. дружина бѣ въ много неизгодно положение. Опитите направени да се превдигне — неуспѣха. Когато 3. дружина достигна 4—500 метра до противника и тя сѣщо бѣ прикована отъ силния огън. Положението, въ което изпаднах дружините бѣ тежко. Единственият изходъ, за да се излѣзе отъ това тежко положение бѣ втора дружина да заеме част по-скоро висотата въ дъсно (северно) отъ шосето, отъ гдето биха фланкирали сръбската ариергардна позиция. И ако ариергардът им би се увлекълъ въ своята съпротива, би се заплашилъ пѣтя на отстъплението му. Безъ да губи време, командирътъ на полка изпрати командиру 2. дружина заповѣд веднага да продължи настъплението си, въпреки силниятъ неприятелски огън. Минаха 30 минути и адютантътъ на полка докладва на командира на полка, че изпратениятъ войникъ да предаде заповѣдта още го нѣмаше, нито пъкъ дружината се превдигна напредъ. Тогава командирътъ на полка се обърна къмъ адютанта си: заповѣдта трѣбва да се предаде и затова лично вие предайте командиру 2. дружина веднага да настъпи. Време за губене нѣмаше. Адютантътъ бързо възсѣдна ездовиятъ си конь, взема съ себе си коненъ ординарецъ съобщи му заповѣдта, която трѣбваше да се предаде, заповѣда му въ случай на нещастие съ него, той да я предаде и обсипанъ отъ градъ отъ коршуми, полетѣ въ галопъ съ коня си презъ сѣщия долъ, въ който цѣлата дружина бѣ прикована отъ силния картечен и пехотен огън на сърбитѣ. И докато цѣлата дружина бѣ прикована къмъ земята отъ неприятелския огън и никой не смѣше да повдигне глава, постѣпката на адютанта да отнесе заповѣдта съ конь на 700 метра до неприятелските вериги, ако не бѣ безумно смѣла, то тя бѣ дръзко предизвикателна.

И на това предизвикателство сърбитѣ отговориха съ вихъръ отъ пехотен и картечен огън по него. Въпреки всичко, заповѣдта бѣ предадена и изпълнена. Може би, тая дръзка постѣпка на адютанта, оказва влияние на дружината, защото веднага следъ предаване заповѣдта, въпреки силниятъ неприятелски огън веригите на дружината се привдигнаха и настѣпваха вече, за да се измѣкнатъ отъ дола. Тогава адютантътъ смѣтна задачата си изпълнена, възсѣдна отново коня си и преследванъ отъ огъня на две картечници той полетѣ въ зигъ-загъ презъ открития долъ къмъ наблюдателния пунктъ на командира на полка. Заповѣдта бѣ изпълнена съ цената на единъ конь, който бѣ раненъ още на скоро следъ тръгването на адютанта. Въ сѣщото време 3. дружина изпърво използвала горичката на хребета успѣ да се приближи на около 400 метра, а после подпомогната съ силенъ картечен и артилерийски огън тя успѣ да се доближи на около 300 метра, гдето бѣ прикована отъ силния неприятелски огън по открития хребетъ. Тукъ командирътъ на дружината майоръ Ангеловъ насочи дружинната си поддръжка въ лѣво, за да се яви на фланга на противника, а съ ротите отъ фронта поддръжаше силенъ огън, дочаквайки завършването на обхвата.

Това бѣ положението на дружините отъ бойната частъ на полка, когато отъ скалистия връхъ съ кота 726 (в. Мърликъ долъ) 3 клм. северно отъ к. 580 и току що завзетъ отъ наши части, се обади наша полска батарея. Заела точно флангова позиция, батареята откри точенъ огън по сърбитѣ предъ участъка на полка. Не се минаха и две минути и насочениятъ огън бѣ така точенъ, че гейзери отъ прѣстъ, камъни и дървета отъ разрушените блиндажи се издигаха високо отъ попадналите удачно бризантни снаряди. Ранените и близкостоящите до тѣх сърби се размърдаха. Нѣколко снаряди попаднаха въ самия окопъ. Нашите вериги забележиха ефикасното съдействие на полската артилерия, и бързо използваха момента, за да продължаватъ приближаванията си напредъ. Въ това време попаднаха още нѣколко снаряди въ сръбските окопи и близките до попаденията оцѣлѣли сърби се отдръпнаха назадъ. Нашите роти схванаха това и още по енергично продължиха приближките си. Неизбѣгна този моментъ и отъ зоркото око на командира на полка. Едва що бѣ далъ заповѣдъ на полковата музика, когато голите чукари бѣха огласени отъ народния химнъ. Громко „ура“ подето отъ хиляди гърла, каточе ли дари крила на тѣзи, които бѣха приковани неподвижно къмъ земята само преди 2 минути. Неудържимо полетѣха всички вериги — и отъ хребета предъ горичката и отъ обхватната рота и отъ дола излизащите роти на 2. дружина — всички бѣха устремени къмъ неприятелните преди 2 минути сръбски окопи.

Беше 4 ч. 35 минути сл. пл. когато отъ изтокъ и североизтокъ нашитѣ вериги стѣпиха върху сръбскитѣ окопи. Една минута само преди това, сръбитѣ не издържаха силния устремъ и въ безредно бѣгство отстъпиха къмъ Дервентъ, за да удължатъ безредната и дълга колона отъ пехота, артилерия и обози, която още се виждаше отъ р. Свърлишки Тимокъ. Не единъ път вече полкътъ бѣ гонилъ сръбитѣ, но този бѣ първиятъ случай, когато нашитѣ роти преследваха противника „по петитѣ“. Все по глухо долитаха звуцитѣ отъ полковата музика, а вихренитѣ стѣпки на крилатитѣ „Чичовци“ все повече застигаха неувѣренитѣ стѣпки на бѣгащитѣ. „Дръжте ги, до като не сж избѣгали“, „да хванемъ обозитѣ имъ“ — такива викове се чуваха всрѣдъ преследващитѣ вериги. Взводни и ротни командири бѣха безсилни да задържатъ стихийния полетъ на веригитѣ и само дългокоитѣ води на Свърлишки Тимокъ дойдоха на помощъ на началницитѣ. Размѣсенитѣ отъ разни роти вериги се спрѣха и откриха силенъ огънь.

Вечерниятъ здрачъ вече обгръщаше земята и забулени въ мрака, сръбитѣ се измъкнаха, за да не чуватъ повече „стѣпкитѣ“ подире си. А нашитѣ роти се приведоха въ редъ, макаръ и трудно, оттеглиха се отъ брѣга и заеха позиция: 1-а дружина, която бѣ повече запазена, зае позиция въ дѣсно (северно) отъ шосето; 3-а дружина съ картечната рота се оттегли отъ брѣга и зае позиция въ лѣво отъ шосето; а 2-а дружина увлечена въ преследване на отстъпвающия противникъ бѣ оттеглена и оставена въ полкова подрѣзка; планинската батарея остана край шосето, понеже въ тъмнината не можеше да заеме позиция. Нощта премина съ мѣрки за охранение на заетата позиция.

Днешниятъ успѣшенъ бой за полка, насоченъ съ така просто казанитѣ думи на бригадни командиръ (опер. зап. № 18) „да атакува противника гдето го срещне“ отъ Изворъ до Дервентъ, постигна блѣскави резултати. Врагътъ прогоненъ отъ кота 580, не бѣ оставенъ на ариергардната си позиция и бѣ отхвърленъ къмъ самитѣ врати на втората си столица — Нишъ. Той остави 72 пленници въ наши рѣце. И този бой се изкупи съ нови жертви: 4 убити, 2 безвестно пропаднали и 36 ранени войници; изстреляни патрони 83,355.

3. Бой за грамада — вратитѣ на Нишъ

20—22 октомврий 1915 година.

На 20. октомврий сутринта се получи оперативна заповѣдъ по 3-а бригада № 19, съ която се съобщава, че противникътъ отстъпилъ на лѣвия брѣгъ на рѣка Свърлишки Тимокъ и заема линията на висотитѣ: Липница и Преко-

ножка пещера. По допълнителна заповѣдъ (следъ като нашата артилерия открие огънь), нашата дивизия ще продължи настѣплението. На 57 п. полкъ съ предадената къмъ него 8 с. с. планинска батарея се заповѣдва да настѣпи, прогони противника и заеме в. Липница (к. 572). Въ лѣво отъ полка ще действуватъ части отъ 58 п. полкъ, а въ дѣсно 34 п. полкъ.

Схема № 6.

Боятъ за прохода Грамада на 22. октомврий 1915 год.

Командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдъ № 24, съ която назначи въ бойна частъ 1 и 3 дружини и картечната рота, а 2 дружина въ полкова подрѣзка, планинската батарея на позиция на висотата северно отъ к. 370.

Вихрениятъ устремъ „по петитѣ на сръбитѣ“ презъ вчерашния бой не даде възможностъ на нашитѣ полски батареи да следватъ пехотата въ пресѣчената мѣстностъ.

Полкътъ зае опредѣлената му позиция и почна да се окопава. Очакваше се приближаването на полската артилерия, за да се продължи настѣплението напредъ презъ р. Свърлежки Тимокъ. Въ това време по шосето отъ къмъ Дервентъ, Грамада, гр. Нишъ една дълга, доста разтегната колона движейки се къмъ насъ преминаваше рѣката. Боязливо и неувѣрено се приближаваха къмъ разположението на полка преднитѣ части на колоната, състоящи се отъ жени, деца и старци. Групи съ високо издигнати прѣти съ привързани бѣли кърпи, предшествуваха колоната. И когато преднитѣ части на колоната преминаха презъ нашето разположение отправени на западъ къмъ р. Търговишки Тимокъ, като че ли безкрайна стана колоната. Недавна тѣ бѣха прокудени изъ роднитѣ си огнища подъ страха предъ „Българскитѣ звѣрства“. Така имъ бѣ втѣлпено отъ офицери и кметове. И тѣзи нещастници трѣбва много да сж изстрадали „при своитѣ“, за да иматъ куража и предпочетатъ доброволно да се хвърлятъ въ устата на „звѣроветѣ“. Днесъ тѣ бѣха изоставени на произвола на сѣдбата отъ „роднитѣ си братя“. Следъ като имъ бѣ отвлеченъ и добитѣкъ и кола, тѣ обърнаха погледитѣ си къмъ „звѣроветѣ“. И сълзи отъ умиление блѣскаха на очитѣ имъ, когато видѣха, че „звѣроветѣ“ българи не посегнаха нито на живота имъ, нито на покѣщнината имъ, що носѣха съ себе си. Трогнати отъ изненадата си, тѣ съ радостъ отговаряха не само на въпроситѣ, но разказваха искрено всичко що знаеха. Не само единъ съобщи, а много отъ групитѣ на дѣлгата колона потвърдиха, че вчерашниятъ ни бой е билъ удостоенъ отъ височайшето присѣствие на кралъ Петъръ. Отъ височинитѣ на Дервентъ той е наблюдавалъ хода на боя. Наблюдаванъ е билъ отъ него и боятъ на р. Търговишки Тимокъ отъ височинитѣ западно отъ в. Грзвише и с. Кална. И въ единия и въ другия бой Височайшиятъ зритель е видѣлъ картини възпроизведени отъ недавната ни история, които картини е преживѣлъ точно 30 години по-рано на Сливница тогавашниятъ сръбски кралъ Миланъ.

Лѣвиятъ брѣгъ на рѣката бѣ укрепенъ съ блиндиращи окопи, които презъ нощта сж били заети отново отъ сръбитѣ, защото тази сутринъ се забелѣзваха войници въ окопитѣ. Мѣстността предъ фронта на полка бѣ съвършено открита. Изпратенитѣ напредъ патрули установиха, че рѣката нѣма мостъ, но може да се мине въ бродъ на дѣлбочина около 90 см. Въ дѣсно отъ полка (северно) минаваше дерето на рѣкичката Сливовачка, която се вливаше въ рѣка Свърлишки Тимокъ и даваше еднишкиятъ прикритъ подстъпъ на полка до рѣката. Заради това по заповѣдъ на командира на бригадата лѣвата дружина (3-а) бѣ смѣнена отъ една дружина отъ 58 п. полкъ и прехвърлена по скритъ

подстъпъ на дѣсния флангъ на полка. Отъ тукъ дружината по допълнителна заповѣдъ трѣбваше да премине по Сливовашкото дере и първа да премине въ бродъ рѣката.

Пладне отдавна минаваше, а заповѣдъ за настѣпление нѣмаше. Къмъ 3 часа сл. пл. въ дѣсно отъ полка колонитѣ на 2. бригада се спуснаха къмъ рѣката и почнаха да я преминаватъ. Командирътъ на полка, като забележа това, поиска да се справи съ командира на бригадата по телефона, но той току-що бѣ престаналъ да работи. Въ 3 часа и 15 м. сл. пл. съ конентъ ординарецъ се изпрати донесение № 81 (отъ книжката за донесения) до командира на бригадата, съ което, като се донасяше за настѣплението на 2. бригада, запитваше се дали трѣбва и 57. п. полкъ да настѣпи. Началникътъ на дивизията, като забележалъ че 57. полкъ още не е настѣпилъ, изпрати направо до командира на полка заповѣдъ № 338 (отъ книжката за донесения), съ която на полка се заповѣдва, ако още не е получена заповѣдъ отъ командира на бригадата за почване на настѣплението, веднага да настѣпи къмъ даденитѣ обективи на полка. Часътъ бѣ 4 сл. пл. когато току-що се правѣха разпорежданията за почване на настѣплението и командирътъ на бригадата самъ пристигна. Не успѣлъ да предаде заповѣдта за настѣплението по телефона по причина прекъсване на кабела той не дочака възстановяването имъ, пристигна самъ и даде заповѣдъ за почване настѣплението. Понеже апаратитѣ бѣха стари, елементитѣ изтощени и кабелътъ старъ, то прекъсването се случваше много често.

Въ 4 ч. и 15 м. сл. пл. полка почна настѣплението си по цѣлия си фронтъ. Заплашени отъ настѣпващата 2. бригада сръбитѣ отстъпиха и предъ фронта на полка. Направиха се нѣколко мостчета отъ поставени напреки току-що отсечени дървета и въ 4 часа и 45 м. почна преминаването на отсрещния брѣгъ. Понеже преминаването по импровизирани мостчета ставаше много бавно, даде се заповѣдъ на останалитѣ роти да прегазятъ рѣката като се съблечатъ. Къмъ 9 часа сл. пл. всички роти бѣха преминали на отсрещния брѣгъ. Тъмна бѣ нощта. Мѣстността бѣ непозната. Като се иматъ предъ видъ тия обстоятелства и като се взема подъ внимание близостта на противника, командирътъ на полка заповѣда да се преустанови настѣплението. Дружинитѣ се разположиха въ боенъ редъ на в. Калафатъ на 1 километъръ западно отъ рѣката, гдето и нощуваха, като се охраняваха съ секретни постове. Накладиха се огньове по източния склонъ на висотата, съ които се означаваше достигнатата линия. Само по огньоветѣ повишитѣ началници можеха да се ориентиратъ за разположението на частитѣ въ даденъ моментъ. Само по тѣхъ съ-

седните части узнаваха местата си взаимно въ планинската местност, а особено ноще.

На 21. октомврий въ 5 часа 45 м. пр. пл. полкътъ бѣ построенъ въ сборенъ редъ. Въ този строй докато още не бѣше се съмнало полкътъ продължи настѣпление си за достигане опредѣления му отъ вчера обектъ. Едва къмъ 7 часа пр. пл., бѣ вече свѣтло, когато ясно се очертѣ укрепената неприятелска позиция на в. Грамада. Въ 7 ч. и 5 м. пр. пл. неприятелската артилерия отъ къмъ Грамада откри огънь по последните взводове отъ полка, но безрезультатно, понеже и последните роти отъ полка вече прехвърлиха гребена и движението ставаше закрито. Въ 7 часа и 10 м. пр. пл. полкътъ бѣше вече на в. Липница (к. 572). Отъ направеното съ бинокълъ разузнаване ясно се забелезваха неприятелските окопи, които овѣнчаваха следните висоти, очертани въ видъ на джга: висотите северо-източно отъ с. Грабовче, в. Лилякъ (к. 757), в. Байтарица (к. 742), к. 511, к. 658. Ориентиранъ отъ така очертаната неприятелска позиция, командирътъ на полка се видѣ принуденъ да разположи дружините си така: 3. дружина съ картечната рота на дѣсния флангъ съ фронтъ на западъ къмъ с. Грабовче; 1. дружина на лѣвия флангъ съ фронтъ на югъ къмъ к. 658; 2. дружина — въ полкова подрѣжка, разположението на която представляваше хипотенузата на правия жгълъ образуванъ отъ дружините на бойната частъ. Това неблагоприятно разположение на полка произтичаше главно отъ това, че до Дервентъ общата посока на настѣплението на дивизията бѣ къмъ западъ, следъ което дивизията трѣбваше да промѣни настѣплението си въ югозападна посока. Поради това дѣсното крило на дивизията трѣбваше да се подаде напредъ.

При това захождане на цѣлия фронтъ на дивизията, понеже полкътъ бѣ въ центъра на разположението и понеже дѣсното крило (2. бригада) закѣснѣ съ захождането си, то полкътъ бѣ принуденъ да заеме крайно неблагоприятното очертание на своя фронтъ като разположи дружините си отъ бойната частъ подъ правъ жгълъ.

До 9¹/₂ часа пр. пл. три неприятелски батареи обстрелваха съ слабъ огънь разположението на полка, когато нашите три полски батареи излѣзли вече на позиции имъ отговориха. Артилерийскиятъ двубой съ промѣнлива сила продължаваше до 12¹/₂ часа сл. пл. когато достигна най-големата си интензивностъ.

Девета дивизия форсира р. Търговишки Тимокъ между Пиротъ и Княжевацъ. Следъ редица боеве тя форсира и р. Свърлешки Тимокъ и се отзова предъ прохода Грамада. Този проходъ образуванъ отъ скалистата Свърлешка планина и силно пресѣчената Преконожка планина, отстоящъ

само на 14 клм. по права линия отъ гр. Нишъ, се явява единствената врата на североизтокъ отъ града. Значението на прохода е толкова по голѣмо, че презъ него минава единственото удобно шосе въ тази посока и дебушира въ долината на р. Нишава и Нишкото поле. Сърбитѣ ясно съзнаваха важността на прохода презъ Грамада за отбраната на втората си столица. Тѣ изоставиха идеята да се брани крепостта на старите фортове разположени на последните низки хълмове, които се отдѣляха отъ Свърлешката и Конриловската планини. Затова тѣ изнесоха отбраната на гр. Нишъ на командующите височини при прохода Грамада. Присѣтствието на кралъ Петъръ тукъ, когато се развиваха боевете, потвърждава изказаната мисълъ. Позицията на сърбитѣ минава по височините северно отъ Грабовче, в. Лилякъ (к. 757), в. Байтарица (к. 742), к. 658, к. 857, к. 951 на Преконожката планина и к. 1076 на масива Вишеградъ. Последната планина съставена отъ редица скалисти върхове отсоящи отъ два до четири клм. отъ р. Нишава се простира отъ изтокъ къмъ западъ и спуска южните си склонове стрѣмно къмъ пролома на р. Нишава. Отъ тукъ трѣбваше да дебушира 1. дивизия. Отъ пръвъ погледъ върху сръбската позиция, веднага се хвърля въ очи ключа на цѣлата позиция — това е високиятъ и скалистъ връхъ съ кота 1076, който се явява като стражъ на дѣсния флангъ на позицията. Наистина, той е трудно-достѣпенъ, но овладяването му решава участъта на цѣлата позиция. Надвесенъ надъ южната половина отъ позицията, този връхъ дава възможностъ да се обстреля съ огънь отъ фланга и тила тази половина отъ позицията. Отъ друга страна той се намира само на 4 километра отъ шосето, което минава презъ прохода и съ завладяването му би се заплашилъ единствениятъ удобенъ пѣтъ за отстъпление и изтегляне на артилерията и обозите. По такъвъ начинъ завладяването на кота 1076 ще предизвика или отстъплението на сърбитѣ отъ цѣлата позиция, или тѣ биха били отхвърлени на северъ въ планината. Тази тежка задача — овладяването на к. 1076 — бѣ възложена на 4 пех. полкъ, който бѣ насоченъ по билото на Свърлешката планина. Преценили важността на прохода Грамада за отбраната на Нишъ сърбитѣ бѣха приготвили заблаговременно укрепена позиция. Още миналата нощъ позицията бѣ заета. Постоянно пристигащите нови части, които ясно се наблюдаваха и мощниятъ артилерийски огънь на противника бѣха явните признаци, че той е решенъ да даде решителенъ отпоръ на тая позиция.

Къмъ 5 ч. сл. пл. на 21. октомврий се получи заповѣдъ отъ командира на бригадата, съ която се заповѣдва полкътъ да преустанови настѣплението си до втора заповѣдъ, като

се утвърди на заетата позиция. Макаръ че дъждъ валѣше, а нѣгде отъ мочурливата почва извираше вода, но неприятелскиятъ огънь бѣ така силенъ, че още съ заемане позицията ротитѣ почнаха окопаването си. Окопитѣ се построиха за „стоишкомъ“ (1:40 м.), а тамъ гдето почвата се оказваше мочурлива — за на колене (0:90 м.). Когато се събираше повече вода отъ дъжда или отъ почвата, тя се изгребваше съ котелкитѣ за храна. Нощта полкътъ премина на позицията си.

На 22. октомврий въ 7 часа и 55 м. пр. пл. почна артилерийскиятъ двубой, който продължи до обѣдъ. Къмъ 1 часа и 30 м. сл. пл. 34 п. полкъ настѣпи по посока на висотитѣ при с. Грабовче докато се подравни съ полка. По този начинъ дѣсниятъ флангъ на полка бѣ облекченъ и за да се поправи неизгодното разположение на дружинитѣ подъ правъ жгълъ, командирътъ на полка заповѣда на командира на 3. дружина да подаде дѣсниятъ флангъ на дружината си напредъ и да заеме фронтъ на югъ къмъ к. 658 — обекта на полка.

Противникътъ като забеляза изнасянето напредъ дѣсния флангъ на 3. дружина, смѣтна това за общо настѣпление и съ яростенъ артилерийски огънь се нахвърли върху настѣпающитѣ напредъ роти.

Въ единъ отъ окопитѣ на ротитѣ отъ 3. дружина бѣ наблюдателниятъ пунктъ на командира на дружината. Още рано следъ обѣдъ командирътъ на полка бѣ отишелъ тамъ да наблюдава. Предъ фронта на полка имаше само рѣдка стрелба — пехотна и артилерийска. Дъждъ валѣше и пълнѣше нашитѣ окопи, въ които нашитѣ войници газеха калѣта, не смогвайки да изхвърлятъ водата, защото мѣстото не позволяваше да се отвежда водата за изтичане. Къмъ 3 часа и 40 м. сл. пл. силна пушечна стрелба се разнесе отъ къмъ крайния лѣви флангъ на дивизията. Скоро стрелбата се обърна въ вихрова, а въ сѣщото време по високия скалистъ връхъ съ к. 1076 се забелязаха вериги, които бързо се удължиха въ лѣво и дѣсно, каточели извираха изъ земята. Въ това време бѣ забелязана дълга колона разтегната по билото на Вишеградъ — това бѣ колоната на 4 п. полкъ.

Въ сѣщото време се забелязаха изпърво отъ Преколожка планина (к. 951), а после и по на северъ, малки групи, които бързо се оттегляха назадъ — това бѣха първитѣ разколебани групи заемащи неприятелската позиция. Командирътъ на полка забеляза това и безъ да губи благоприятния моментъ, въ 4 часа сл. пл. заповѣда (устно) на командиритѣ на дружинитѣ веднага да настѣпятъ къмъ дадения отъ по рано обектъ на полка — к. 658 и к. 512. Въ сѣщото време адютантътъ на полка бѣ на полковия наблюдателенъ пунктъ отъ гдето сѣщо забелезва отстъпаящитѣ неприятелски групи. Понеже телефона до пункта,

гдето бѣ командирътъ на полка не работѣше, адютантътъ доложи по телефона веднага на началника щаба на бригадата майоръ Т. Георгиевъ за сръбското отстъпление. По поводъ на това командирътъ на полка бѣ повиканъ отъ бригадния командиръ да се яви на телефона.

Въ 4 часа 15 м. сл. пл. командирътъ на полка получи потвърждение отъ командира на бригадата на дадената за настѣпление заповѣдъ. Когато дружинитѣ стигнаха Преколожката рѣка тѣ бѣха силно обстреляни съ пехотенъ огънь отъ къмъ в. Байтарица (к. 742) и 3. дружина бѣ спрѣла настѣплението си (донесение отъ 3. дружина № 24). Въ дѣсно отъ шосето къмъ в. Байтарица (к. 752) бѣ насоченъ 34 п. полкъ, а понеже той бѣ останалъ назадъ, то полкътъ, а най-вече дѣсната 3. дружина изпадна подъ фланговия огънь на сърбитѣ. Съ цель да не се губи време и да не се задържа настѣплението, командирътъ на полка безъ да дочака 34 полкъ, насочи 3. дружина въ дѣсно отъ шосето къмъ обекта на 34 полкъ, а първа дружина въ лѣво отъ шосето — на прохода и заповѣда да се продължи най-енергично настѣплението. Когато дружинитѣ бѣха минали рѣката и достигнаха шосето, сърбитѣ не издържаха до край и отстъпиха. Въ 5 часа и 5 м. сл. пл. преднитѣ роти достигнаха превала на прохода съ к. 512 (донесение командиру бригадата № 92), гдето бѣха заловени две ракли и 50 снаряди.

Полкътъ зае позиция, като 1. дружина съ картената рота зае висотата непосредствено въ дѣсно отъ шосето, 2. дружина въ лѣво отъ шосето на к. 658, а 3. дружина въ полкова подрѣжка. Къмъ 7 часа сл. пл. се получи заповѣдъ отъ командира на бригадата да се изпрати въ бойна частъ и полкова подрѣжка, която да заеме в. Байтарица. Къмъ това време 34 п. полкъ още не бѣ заелъ този връхъ, който съставляваше неговия обектъ. Съ тритѣ си дружини на позиция, полкътъ премина нощта спокойно съ изключение на слаба пушечна стрелба къмъ в. Байтарица.

Съ завладяването на прохода Грамада вратата отъ къмъ северо-изтокъ на стария български градъ и временната втора сръбска столица Нишъ бѣ отворена.

Въ този бой полкътъ даде 8 убити и 37 ранени войници, като се заловиха 15 пленници, 2 ракли и 50 снаряди.

4. Влизане въ Нишъ и преследване къмъ рѣка Морава

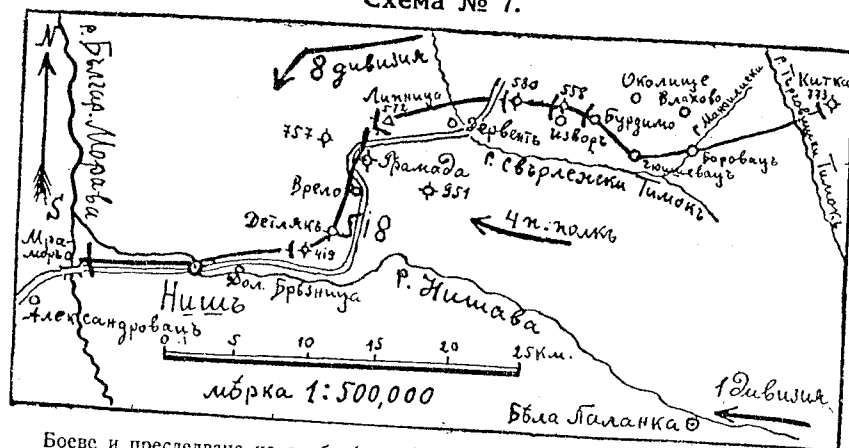
23—24 октомврий 1915 година.

Въ тихо и спокойно утро полкътъ осъмна на заетата позиция на 23 октомврий. Изеднѣжъ въ 7 часа и 45 м. пр. пл. силенъ трескъ разтърси сѣседнитѣ висоти, а грамаденъ облакъ отъ черъ димъ се издигна високо къмъ небесата по

посока на крепостта, за да известят намъ, да чуят и роднитъ чуки надничащи надъ Нишава, въздишката на отчаянието на сърбитъ — тѣ като напускаха втората си столица — Нишъ, хвърлиха въ въздуха муниционнитъ погребени на крепостта.

Къмъ 2 часа следъ пл. се получи оперативна заповѣдъ по 3. бригада № 20, съ която се съобщава, че разбитиятъ противникъ презъ вчерашния бой е отстъпилъ и че днесъ дивизията ще преследва противника. На полка съ приданата къмъ него дружина на майоръ Шиковъ отъ 33 п. полкъ се заповѣдва да настъпи и достигне линията съ кота 605 и кота 518. Веднага съ получаването заповѣдта полкъ настъпи, като имаше въ бойна частъ: 1. дружина съ картечната рота отъ лѣво, дружината на майоръ Шиковъ — въ центъра, а 2. дружина — на дѣсния флангъ, въ полкова поддръжка бѣ 3. дружина, която се движеше задъ центъра.

Схема № 7.

Боеве и преследване на сърбитъ съ 57. п. полкъ отъ р. Търговишки Тимокъ до р. Българска Морава.

Дружинитъ минаваха отъ връхъ на връхъ, минаха дерето на с. Врело и се изкачиха на хребета южно отъ него отъ гдето се забелѣзваха върху кота 518 очертанитъ контури на страховитото укрепление Детлякъ — тамъ бѣ насоченъ полкътъ. Малко следъ това дружинитъ вече се изкачва на висотитъ юго-западно отъ с. Врело, когато громко и радостно „Ура“ се разнесе отъ преднитъ роти; „Ура“ въ опиянение се подемаше и отъ по заднитъ роти бързайки къмъ върха. А тамъ горе на върха не се чуваше звънтането на ножоветъ, нито охканието на раненитъ, нито глухото падане на безжизнени тѣла; тамъ горе всички стър-

чаха, викаха въ захласъ и гледаха гиздавия старъ български градъ. Опомнени отъ изпреचितото се очертание на укреплението Детлякъ, дружинитъ продължиха настѣпление си къмъ него и въ 5 часа и 30 м. сл. пл. безъ да срещне противникъ полкътъ го зае. Къмъ това време дружината отъ 33 п. полкъ получи заповѣдъ да се присъедини къмъ своя полкъ, който бѣше въ дивизионенъ резервъ. Същата вечеръ той влѣзе въ напустнатия отъ сърбскитъ войски гр. Нишъ.

Съгласно заповѣдта отъ командира на бригадата, полкътъ съ приданата къмъ него батарея на поручикъ Ганчевъ зае висотата Градакъ (кота 419), на която имаше построена батарея. Полкътъ се разположи на позиция: 1. дружина въ дѣсно, 3. дружина съ картечната рота и планинската батарея — въ лѣво, а 2. дружина — въ предни постове на линията на с. Долна Брѣзина, отстояща на 4 клм. отъ града Нишъ; отъ 1. дружина бѣ изпратена 2. рота на висотата съ кота 605 за свръзка съ частитъ отъ 2. бригада.

Нощта мина спокойно, ако не се взематъ подъ внимание вълненията що изпитваха сърцата предъ вълшебно осветения градъ — градътъ, който буди спомена за своя древенъ произходъ.

Градътъ Нишъ е разположенъ въ една отъ най-красивитъ долини, която нѣкога е образувала дъно на езеро съ около 24 клм. дължина и 18 клм. ширина. Първитъ сведения за съществуването на Нишъ датиратъ отъ 140 г. сл. Р. Хр. Съ своето мѣстоположение той винаги е билъ важенъ пунктъ на главния пѣтъ отъ Централна Европа презъ Бѣлградъ за Цариградъ и Азия.

По тая причина той е билъ обектъ на близки и далечни народи. Презъ III вѣкъ сл. Р. Хр. подъ стенитъ на града сж стигнали готитъ. Въ IV в. римлянитъ сж направили отъ града страшна крепостъ, като стражъ на тѣхната обширна империя. И въпрѣки това въ V вѣкъ градътъ е билъ превзетъ и разоренъ отъ Атила, а следъ неговата смъртъ минава въ ржцетъ на остготитъ.

По-късно градътъ минава въ ржцетъ на Византия и въ времето на Константинъ Велики той е възобновилъ Нишъ — неговиятъ роденъ градъ — разхубавилъ го, като е издигналъ великолепни постройки. Презъ времето на императоръ Юстинианъ, въ VI вѣкъ, е била възстановена крепостта на града като я направилъ непривземаема за тогавашното време.

До началото на IX вѣкъ Нишъ е минавалъ презъ ржцетъ на Римъ, готи, хуни и Византия. Обаче въ 809 год. царъ Крумъ е останалъ господаръ на града, който съ течение на вѣковетъ е станалъ центъръ и крепостъ на българизма. Но презъ дългитъ вѣкове имало е моменти при

слабост на българското царство, когато градът е минавал въ ржцетъ на съседитъ. Така, въ 1018 година Нишъ е падналъ подъ владичеството на гърцитъ при Василий българоубиецъ. Въ 1072 година маджаритъ сж превзели и опустошили града, но още на следната година българитъ сж изгонили маджаритъ, за да попаднатъ отъ ново подъ игото на гърцитъ. Въ 1330 година градътъ пада за първи пътъ въ ржцетъ на сърбитъ, които го владѣли въ течение на 55 години до 1385 година, когато Нишъ е билъ превзетъ отъ турцитъ.

Презъ цѣлото владичество на турцитъ, Нишъ съ цѣлия Моравски край — на изтокъ отъ р. Българска Морава — е билъ населенъ съ българи. Това се вижда отъ множество документи оставени отъ разни пжтешественици минали презъ Балканитъ, а сжщо и отъ разни военачалници, които сж нахлували въ тая областъ, както е случая съ писмото на австрийския главнокомандующъ, което въ 1639 година е отпратилъ до генералъ Ветерани — комендантъ на Нишъ и всички новоокупирани части отъ България. Независимо отъ документитъ оставени отъ тия чужденци сжществуватъ множество документи, оставени отъ самитъ сърби, които признаватъ Нишъ за български градъ.

Така, въ новата етнографическа география отпечатена въ 1804 година отъ Павелъ Соларичъ се признава, че Нишъ е голѣмъ български градъ разположенъ на югъ отъ Сърбия.

Въ срѣдата на XIX вѣкъ презъ продължителнитъ борби за религиозната и политическа независимостъ на българския народъ, населението отъ Нишъ и околността му е вземало най-живо участие. Нишъ е билъ сѣдалище на българска митрополия. Въ Нишъ бѣха отворени едни отъ първитъ български училища. И въпрѣки всичко това, благодарение подлата и шовинистична политика на Милошъ, Михаилъ и Миланъ, сърбитъ успѣха следъ освободителната война въ 1877/78 година да заробятъ тоя български край и да включатъ въ своитъ граници Нишъ — града владенъ отъ българитъ още отъ царъ Коумъ; града признатъ отъ цѣлия свѣтъ и отъ самитъ сърби за български; града населаванъ отъ съзнателни и любящи родината си българи, които дадоха потоци кръвъ и хиляди жертви за религиозната и политическа свобода на своя народъ, за да бждатъ откъснати отъ Родината още въ зората на нейното освобождение и да бждатъ хвърлени въ ново робство.

На 23 октомврий 1915 година Нишъ бѣще освободенъ отъ второто сръбско иго и гражданитъ приветствуваха съ радостъ първитъ български войсковии части, които тоя день влѣзоха въ града.

На 24. окт. 8 часа пр. пл. се получи оперативна заповѣдь по бригадата № 21, съ която се съобщава, че против.

никътъ отстъпилъ отъ Нишъ къмъ Прокупле и нашата дивизия ще премине въ настѣпление. На полка съ приданитъ една полска и две планински батареи се заповѣдваше да настѣпи презъ с. Долна Брѣзина, гр. Нишъ и с. Александровацъ (на лѣвия брѣгъ на р. Морава), гдето да заеме позиция. Въ лѣво отъ полка ще действува 58 полкъ, а въ дѣсно — части отъ 8 дивизия.

Въ авангардъ бѣ назначена 3. дружина, която трѣбваше да заеме мѣстото си съ своитъ разчленения следъ преминаване на града. Въ 10 ч. и 30 м. пр. пл. челната дружина трѣгна отъ кантона на шосето източно отъ с. Долна Брѣзина по опредѣления на полка маршрутъ. Въ 11 часа и 20 м. пр. пл. полкътъ влѣзе въ града съ марша „Съюзници Разбойници“ свиренъ отъ полковата музика. Улицитъ, презъ които полкътъ минаваше бѣха изпѣстрени отъ граждани и гражданки, много отъ които поднасяха цвѣта на офицеритъ и войницитъ. На много здания се забележаваше българското трицвѣтно знаме. Въ града дружинитъ бѣха пропуснати и поздравени отъ началника на дивизията.

Току-що авангардната дружина се изтегляше отъ западния край на града, когато се чуха нѣколко артилерийски изстрели — сръбска далекобойна батарея разположена на хребета източно отъ с. Александровацъ обстрелваше Нишката гара, гдето имаше 400—500 вагони. Полкътъ се спре. Следъ направеното разузнаване въ 3 часа и 40 м. сл. пл. командирътъ на полка заповѣда да се продължи движението, а когато полкътъ излѣзе отъ града, развърна се въ боенъ редъ: 3. дружина и 2 роты отъ 1. дружина — въ бойна частъ, а 2. дружина и картечната рота — въ полкова поддръжка и настѣпи по дветъ страни на шосето Нишъ — Прокупле. Две роты отъ 1. дружина се изпратиха къмъ с. Дол. Меджурево за охранение лѣвия флангъ на полка. Полската батарея излѣзе на позиция, но понеже разстоянието бѣ голѣмо откри огънь съ най-голѣмия си мѣрникъ. Въ това време пристигна командующиятъ 1. армия генералъ Бояджиевъ и началникътъ на дивизията генералъ Нерѣзовъ, които лично наблюдаваха и се осведомяваха за създадената обстановка и за противника.

Мѣстността, по която полкътъ настѣпваше, представяваше широко поле, равно като дланъ, безъ никакви гънки и цѣлото покрито съ мочурища, поради което на нѣкои мѣста ротитъ се сгжстываха само на шосето и близко до него. Въ 4 часа и 25 м. сл. пл. се чу силенъ взривъ — сърбитъ, като забележаха настѣплението на полка хвърлиха въ въздуха моста при с. Мраморъ на р. Морава, презъ който трѣбваше да мине полкътъ. Дветъ планински батареи на майоръ Стаматовъ излѣзоха на позиция при окръжния затворъ и въ 5 часа и 5 м. сл. пл. откриха огънь.

Когато полкът премина желѣзопътната линия и доближи 2 км. до рѣката, противникът откри пехотен и картечен огън, като обстрелваше най-силно правото като свѣщѣ шосе, когато ротите се принуждаваха от мочурите да се сгъстват до шосето.

Достигнали до пълноводната рѣка Българска Морава, след като бѣ разрушен мостът, полкът бѣ принуден да преустанови преследването на противника и заеме позиция от двете страни на шосето Ниш — Прокупле.

От преминаването на р. Търговишки Тимок, изминаха 10 дни въ походи и боеве: при с. Бурдино и Грамада, кждето самъ кралъ Петър бѣ свидетел на разгрома на сийната си армия. На 23 октомврий 1915 г. кралът на Сърбия се отказва от втората си столица, сръбското правителството последва кралът си, а сръбските войски чувствуваяки отчуждеността си къмъ нѣкогашния български градъ, ограбиха го и каточели скъсваха всѣка връзка съ него, та разрушиха моста на голѣмата рѣка Българска Морава. На 24 октомврий стройните редове на полка маршируваха изъ улиците на Нишъ всрѣдъ безбройни посрещачи, които окрасиха геройските гърди съ росни родни цвѣта.

Светата кръвъ на 19 убити, 86 ранени и 2 безвестъ пропаднали войници отъ полка, които уросиха пжта (гл. схема № 7 на стр. 70) отъ Тимок до Българска Морава, остави неизличима следа и връзка съ родните моравски братя.

Презъ сжщия периодъ отъ време полкътъ взема 115 пленници, 2 зарядни ракли и 50 снаряди.

5. Бой за преминаване на р. Българска Морава.

24—30 октомврий 1915 година.

На 24 октомврий вечерта полкътъ достигна на 500 метра до р. Българска Морава и зае позиция отъ двете страни на шосето Ниш — Прокупле, като въ бойна частъ се назначи: 1. дружина (две роти) въ дѣсно; 3. дружина съ картечната рота въ лѣво, а 2. дружина въ полкова подрѣзка на 300—400 метра назадъ. Мѣстността бѣ мочурлива и препятствуваше за окопаване. Направените едва 60—70 см. дълбоки окопи се пълнѣха съ вода. Презъ нощта 2 полски и 2 гаубични батареи заеха позиция източно отъ Ново село, а планинските батареи бѣха оттеглени. Още вечерта се направи разузнаване за проходимостта на рѣката и разрушенията на моста, отъ което се установи, че рѣката е широка около 100 метра и дълбока 2—3 метра. Мостътъ има 5 свода, отъ които най-близкият до лѣвия брѣгъ (до противника) е

разрушенъ на широчина 15—20 м. Отъ това се вижда, че рѣката е непроходима до като не се направи моста или до като не се докаратъ понтони.

Схема № 8.

Бой за преминаване на р. Българска Морава на 24—30 окт. 1915 г.

На полка предстоеше по какъвто и да е начинъ да премине на лѣвия брѣгъ на рѣката. Понеже полкътъ не разполагаше нито съ понтони, нито съ материали за поправката на разрушения мостъ, то първите разузнавания още на 24 октомврий се правѣха за изучаване проходимостта на рѣката и намиране бродове предъ участъка на полка: на северъ до с. Палинацъ и на югъ до с. Долно Мегюрево. Въ резултатъ отъ разузнаванията се потвърди, че рѣката е дълбока повече отъ човѣшки ржстъ и е непроходима. Отъ мѣстното население се узна, че при с. Дол. Мегюрево има бродъ, но само лѣте, когато водата на рѣката намалява и може да се преминава презъ нея.

Второто срдѣство за минаване на рѣката бѣ мостътъ при с. Мраморъ, следъ като се поправи 20 метровото му прекъсване. За целта бѣха нуждни технически срдѣства макаръ и твърде скрми за голѣмото предприятие, което предстоеше. Най-голѣмото затруднение обаче бѣше, че лѣвия брѣгъ на рѣката се заемаше отъ противника съ пехота и артилерия и поправката на моста трѣбваше да се извърши подъ изстрелите му. При очевидните трудности трѣбваше да се взематъ всички мѣрки за извършване и приготвяне всички подготвителни работи:

- 1) Да се разузнае за силата и разположението на про-

тивника: Отъ наблюдението съ око и бинокълъ непосредствено отъ дѣсния брѣгъ на рѣката се събраха първитѣ сведения; отъ огневитѣ разузнавания — съ пехотенъ, кареченъ и артилерийски огънь — противникътъ бѣ предизвиканъ да издаде своето присѣствие и сили; най-после отъ показанията на пленниците се установи, че сръбската динска дивизия въ съставъ отъ 4 полка заема лѣвия брѣгъ на рѣката отъ в. Тумба до с. Кочани. Срещу участъка на полка при с. Мраморъ сърбитѣ иматъ две дружини, 2 картечници, 1 планинска, 1 гаубична и 1 далекобойна батареи. Окопитѣ на сърбитѣ бѣха блиндирани и разположени непосредствено на лѣвия брѣгъ на рѣката, картечниците сж разположени срещу моста и го обстрелватъ надлъжно.

2. За форсиране на рѣката при това положение бѣ необходима силна и мощна артилерия: Още на 24 октомврий презъ нощта 2 полски и 2 гаубични батареи бѣха разположени въ участъка на полка източно отъ с. Ново-село. На 27 октомврий излѣзоха на позиция въ участъка на полка още 3 далекобойни батареи. Масираниятъ огънь на 22 орждия трѣбваше да прикове противника и по такъвъ начинъ да се съдействува за форсирането на рѣката.

3. За сжщата целъ бѣха крайно необходими достатъчно технически сръдства: нужниятъ материалъ за поправката на моста; нужното количество понтони за прехвърляне първитѣ пехотни отдѣления на лѣвия брѣгъ подъ чистото прикрытие да се извърши поправката на моста; необходими понтонни части за поправката на моста и за каране понтонитѣ — всички тѣзи инженерни части, понтони и материали трѣбваше да се подвезатъ близо до моста презъ вечерта, когато щѣше да се извърши форсирането на рѣката.

На 27 октомврий вечерта, когато на полка бѣ заповѣдано да форсира рѣката, бѣха докарани на дѣсния брѣгъ 32 греди — дървенъ материалъ за поправката на моста и две рибарски лодки за извършване десанта на лѣвия брѣгъ отъ първитѣ пехотни отдѣления и нито единъ понтонеръ! Изглежда сериозно се е разчитало да се извърши десантъ отъ цѣлъ полкъ подъ носа на противника само съ две рибарски лодки! А сжщо сериозно трѣбва да е било желанието да се поправи моста подъ изстрелитѣ на противника само съ 32 греди и безъ нито единъ специалистъ понтонеръ!!

4. Всички подготвителни работи трѣбваше да се започнатъ въ тайна, затова вземаха се мѣрки за предпазването отъ шпионажъ отъ страна на населението — вземаха се заложници и се забрани напускането на населенитѣ пунктове безъ писмено разрешение отъ щаба на полка. Изпратенитѣ по единъ взводъ въ с. Лалинацъ и с. Долно Мегюрево, освенъ задачитѣ да охраняватъ фланговетѣ на полка, имаха и длѣжноститѣ на военни полицаи въ селата.

Така полкътъ премина въ подготовка на десанта. На 27 октомврий късно вечерта се получи оперативна заповѣдъ по 3 бригада № 22, съ която на полка съ придадената му сжщата вечеръ дружина на майоръ Дяковъ отъ 34. п. полкъ се заповѣдваше да форсира рѣката призори на 28 октомврий, да атакува противника на заетата отъ него позиция и го преследва презъ с. Александровацъ, с. Меровина и к. 401, т. е. на около 8—9 километра отвѣдъ моста за осигуряването му за насъ.

Въ изпълнение горната заповѣдъ командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдъ № 25, съ която назначи въ бойна частъ: 1. дружина въ дѣсно, 2. дружина съ картечната рота въ лѣво, а 3. дружина и дружината отъ 34. п. полкъ въ полкова поддрѣжка. Дветѣ роти отъ 1. дружина оставени да охраняватъ лѣвия флангъ при с. Дол. Мегюрево получиха заповѣдъ още сжщата вечеръ да се присѣдинятъ къмъ дружината си. Най-напредъ трѣбваше да преминѣ полковата поддрѣжка като направи десантъ подъ прикритието на дружинитѣ отъ бойната частъ и артилерията, а следъ това трѣбваше да преминатъ и дружинитѣ отъ бойната частъ по моста следъ като го поправятъ. Артилерията трѣбваше да съдействува съ мощния си огънь, като прикове сърбитѣ къмъ окопитѣ имъ и принуди сръбскитѣ батареи да замлъкнатъ.

Презъ днитѣ 25, 26 и 27-й октомврий се водиха престрелки съ промѣнлива сила — както отъ ротитѣ и картечниците, така и отъ всичкитѣ батареи се извършваше престрелка до разнитѣ пунктове на неприятелската позиция. Сърбитѣ отговаряха на нашия огънь и съ това разкриха своето разположение.

Неприятелскиятъ огънь презъ тия дни бѣ така силенъ, че не позволяваше не само никакво движение задъ окопитѣ и къмъ тѣхъ, но и въ самитѣ окопи. Войниците така бѣха приковани, че трѣбваше да лежатъ цѣлъ день въ пълнитѣ съ вода окопи. Неволното изправяне въ окопа, за да се намѣсти нѣкой войникъ по-добре предизвикваше винаги огъня на сърбитѣ. Съ радостъ всички чакаха да се мръкне, за да излѣзатъ отъ окопитѣ, представляващи цѣли локви и да раздвижатъ гжбясалитѣ си отъ водата тѣла. Спуснели се вечерниятъ мракъ, започва се живота въ тила на позицията. Тихо и безшумно се приближаватъ продоволственитѣ коне, за да донесятъ храната, а конетѣ съ патронитѣ стоварваха сандѣцитѣ, за да се попълватъ изразходванитѣ презъ деня патрони. Пакъ само презъ нощта можеха да се отнасятъ назадъ раненитѣ. Тежко се минаваха така днитѣ и всѣки чакаше часа, когато ще се получи заповѣдъ да се напуснатъ локвитѣ и се настѣпи напредъ.

Понеже на 27 октомври през нощта още не беше докаран нужния материал, то заповедта за форсирането на рѣката се отложи за следната нощ — на 28 срещу 29 октомври.

На 29 октомври сутринта трѣбваше да се премине рѣката. Преди още да се съмне, дружиниѣ отъ бойната частъ настѣпиха и се доближиха до самия брѣгъ, гдето заеха позиция. Кѣмъ това време се докараха съ кола две лодки на 500—600 метра отъ брѣга. За да не се издава много шумъ, отнесоха се до брѣга на рѣце. Войнициѣ, които ще направятъ първия рейсъ, бѣха на брѣга. Лодката тихо се спусна въ водата. Само на 100 метра, обаче, се намираха сърбитѣ и спускането на тежката лодка въ водата отъ 30—40 души не можеше да стане свършено безъ шумъ. Сърбитѣ чули шумъ веднага откриха огънь. Тѣ освѣтиха нашия брѣгъ съ прожекторъ. Обади се картечниците, а скоро следъ това и артилерията имъ. Нашиѣ батареи не закѣснѣха съ своя съсредоточенъ огънь. Първите утрени лѣчи огрѣха пламналиѣ вече брѣгове при с. Мраморъ и каточели дадоха новъ импулъс на кипящата борба. Но както огненитѣ траектории отразени въ водата ставаха все по-бледни и изчезваха при дневната свѣтлина, тъй ставаше все по-очевидно, че проектираниятъ десантъ е невъзможенъ, затова стрелбата ставаше вече по-рѣдка, до като кѣмъ 9 часа преди пладне затихна. Тогава на основание заповѣдъ отъ командира на бригадата № 169 издаде се заповѣдъ по полка № 26, съ която на полка влизащъ въ състава на дивизията се възлагаше да отбранява дѣсния брѣгъ на р. Морава, докато пристигне понтонната дружина.

Тукъ Плѣвенци почувствуваха голѣмото значение на техническиѣ срѣдства. Въпрѣки високиятъ имъ духъ и готовностъ за самопожертвуване, тѣ се почувствуваха немошни и слаби предъ пълноводната рѣка съ своитѣ две първобитни рибарски лодки. Но ако нашиѣ дѣди бѣха увѣрени, че съ черешевото топче ще разгромятъ турската империя, защо тѣхнитѣ наследници да не вѣрватъ, че съ своитѣ две рибарски лодки ще извършатъ десантъ предъ носа на сърбитѣ...? О, колко сладка си ти вълшебна илюзия?! И колко горчиво е неизбежното разочарование... Тѣй пропадна и нашиятъ десантъ, за който е трѣбвало да се допуска, че по-скоро всички ще бѣдатъ прехвърлени презъ Морава на крилата на войнишкия духъ, отколѣто съ помощта на дветѣ тежки рибарски лодки безъ гребци.

На 30 октомври кѣмъ 5 часа следъ пладне далечъ въ тила на противника при р. Морава се забелѣзаша шрапнелни прѣскания кѣмъ с. Девча и с. Петровацъ, намиращи се на 12 км. северно отъ гр. Прокупле. (гледай кроки № 9 на стр. 82). Ясно бѣ, че нашиѣ колонии водѣха тамъ бой

и заплашваха да отрежатъ сръбскитѣ части по лѣвия брѣгъ на р. Морава отъ пѣтя за отстъплението имъ презъ Прокупле. Кагато вечерниятъ здрачъ забули далечнитѣ бѣли облачета на шрапнелитѣ, нѣкаква радостна надежда просвѣтна въ сърцата на нашиѣ войници.

Кѣмъ 12¹/₂ часа презъ нощта, срещу 31 октомври, командирѣтъ на 2. дружина събщи по телефона, че отъ лѣвия брѣгъ се чува шумъ — скърцане на кола, кучешки лай и други признаци, които показваха, че сърбитѣ се оттеглятъ отъ позицията. Това сведение се събщи по телефона въ щаба на бригадата. Въ това време, обаче, въ щаба на бригадата бѣха заети съ получаванитѣ тревожни сведения, за действията, които се развиваха на югъ.

Тамъ на югъ кѣмъ гр. Лесковацъ нашиѣ полкове отъ 1. Софийска дивизия изнемогваха подъ силния напоръ на голѣмото ядро отъ сръбската армия подъ водителството на сръбския престолонаследникъ князь Александъръ. Първата бригада отъ Плѣвенската дивизия бѣ вече изпратена тамъ. Сръбскиятъ напоръ трѣбваше да е билъ много силенъ и положението на нашиѣ полкове много критическо, за да се поиска изпращането и на нашия полкъ на югъ кѣмъ Лесковецъ.

И наистина, кѣмъ 2¹/₂ часа преди пладне, на 31 октомври полкѣтъ получи заповѣдъ веднага още презъ нощта да предаде позицията си на една дружина отъ 34. п. полкъ и се оттегли при болницата — окръжния затворъ при гр. Нишъ, гдето ще получи нова заповѣдъ. Кѣмъ 4¹/₂ часа пр. пл. полкѣтъ бѣ смѣненъ и почна да се оттегля. Кагато дружинитѣ на полка се изтеглиха назадъ, по шосето се движеше понтонната дружина, която трѣбваше да построи мостъ на понтони и да поправи разрушения мостъ при с. Мраморъ.

А колко трѣбваше да се съжалева, че толкова кѣсно се отправя полкѣтъ въ най-важната посока — кѣмъ Лесковецъ. Въмѣсто да се правятъ водевилни десанти и да се губи цѣла седмица скѣпо време въ мочуритѣ предъ непроходимата рѣка, както отъ полка тъй и отъ други части отъ 9. и 6. дивизии, много по-резултатно би било да бѣха насочени по единствения запазенъ мостъ на р. Морава при гр. Лесковецъ. Толкова повече, че по посоката презъ Лесковецъ би се натиснало най-чувствителното мѣсто на сърбитѣ, като се заплаши отстъплението имъ на западъ. Или ако, наистина, се е налагало непременно по на северъ — кѣмъ с. Мраморъ или другаде — да се форсира рѣката, то би трѣбвало много по-сериозно да се замисли и подготви едно такова предприятие, за да не се даватъ заповѣди, които предвѣрително сж осждени да останатъ не изпълнени.

През времето от 24 до 30 октомври включително полкът прекара на позиция на дясния бряг на р. Морава въ своите окопи прилични на локви.

В седмодневните боеве водит на р. Българска Морава бяха обагрен от кръвта на 23 убити, 33 ранени и 3 контузени войници. Тук прави впечатление големият процент на убитите в сравнение с ранените, което може би се дължи на близкото и продължително разположение на полка до противника.

В същото време бяха заловени 22 пленници.

ГЛАВА IV.

ПРЕСЛЕДВАНЕ НА СЪРБИТЕ ОТ РЪКА МОРАВА ДО КОСОВО ПОЛЕ

31 октомври — 21 ноември 1915 год.

1. От р. Морава до р. Топлица и гр. Прокупля. 2. Преследване и бой при в. Врата. 3. Преследване и бой при с. Кечеколъ. 4. От Кечеколъ през Прищина за Косово-поле

1. От р. Морава до р. Топлица и гр. Прокупля

31 октомври — 1 ноември 1915 г.

Рано сутринта на 31 октомври целият полк бѣ съсредоточен при окръжния затвор край гр. Нишъ. Очакващ новата заповѣдъ, за да литне на югъ къмъ Лѣсковецъ. Недавна полкътъ бѣ удостоенъ при Грамада съ Височайшето присѣствие на сръбския кралъ. Тогава той бѣ свидетел при поражението на своите полкове. А сега не бѣ изключена възможността неговиятъ наследникъ князь Александъръ да бѣде свидетел на още по страшно поражение за сияйната армия. И наистина, отстъплението на сръбските дивизии при Лесковецъ трѣбва да е започнало вече, защото отправянето на полка на югъ къмъ Лесковецъ бѣ вече лишно: Заповѣдта за това бѣ отменена. Нашите дивизии при Лесковецъ бѣха вече въ настѣпление. Получи се сжщо потвърждение на сведенията презъ нощта, че сръбитъ се оттеглятъ отъ брѣга на Морава при с. Мраморъ. Въ това време полкътъ получи заповѣдъ, вмѣсто на югъ, да настѣпва веднага и преследва отстъпвающия противникъ къмъ с. Мраморъ, да премине рѣката по поправения мостъ и продължи походътъ си къмъ с. Александровацъ и гр. Прокупля. Къмъ обѣдъ полкътъ премина рѣката по поправения мостъ и продължи къмъ Прокупля. Когато полкътъ стигна с.

Александровацъ една депутация отъ първенците на чело съ кмета на селото се представи на командира на полка и като го поздрави съ „добре дошли“ съобщи, че наблизо има закопани презъ миналата нощъ сръбски орждия. Следъ като се каза на депутацията, че мирното население ще се остави да си гледа спокойно работата, остави се единъ взводъ отъ 2. рота, който да прибере всичкото изоставено оржие и да изкопае заровените орждия. И наистина, бѣха намѣрени 5 орждия.

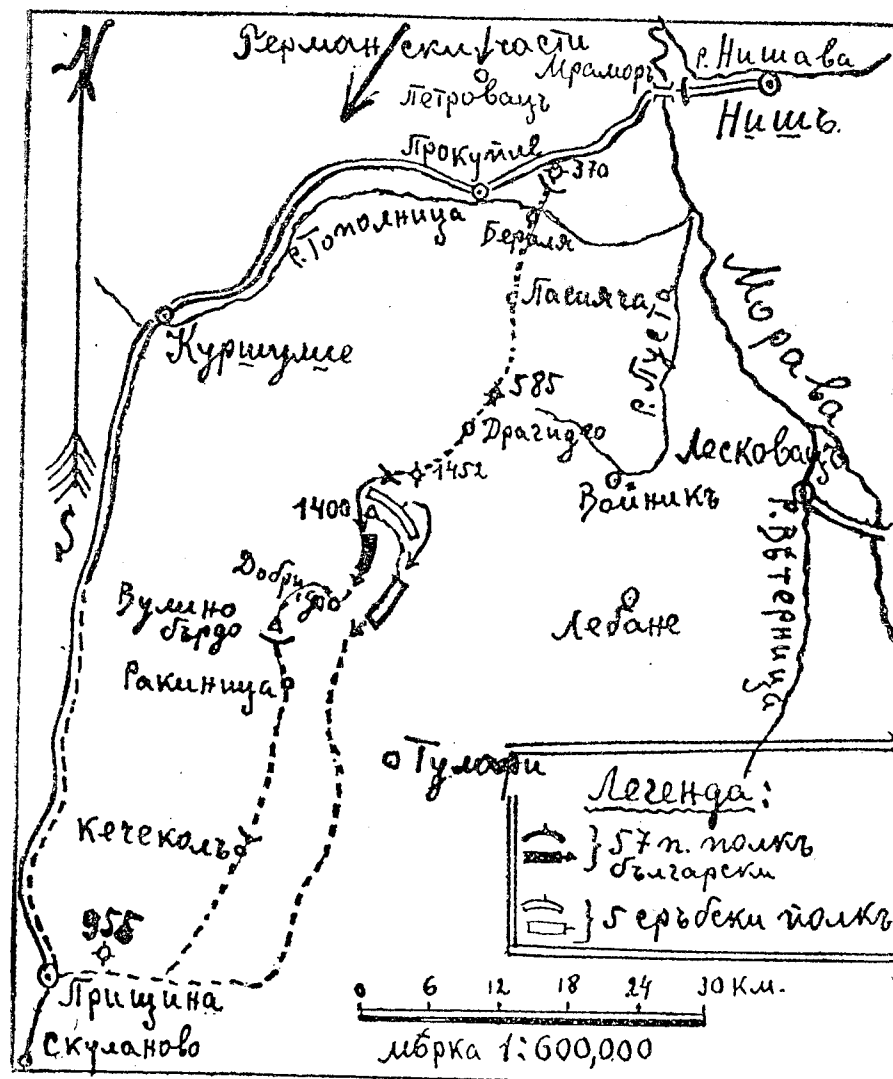
Полкътъ се движеше вече по шосето за Прокупля осѣяно отъ стотици пушки, раници и хиляди патрони. Това бѣха явните признаци отъ едва извършеното паническо бѣгство. Тежко е положението на онази войска, която е заражена отъ бацила на паниката. Граденото дълго, дълго време съ цената на скжпи жертви рухва въ единъ само моментъ! Докато въ началото се виждаха разхвърляни само отдѣлни пушки и пачки патрони, съ напредването си полкътъ виждаше все по на често и все по-големи купчини отъ пушки и сандѣци съ патрони. Днесъ сръбитъ бѣха жертва на този страшенъ бацилъ. Но не стигаше това. Поражението на сръбитъ бѣ пълно. Скоро почнаха да се появяватъ боязливи малки групички отъ сръбски войници, които се предаваха. Колкото повече полкътъ напредваше въ своя победоносенъ походъ, толкова повече тѣзи групички ставаха все по-многобройни и толкова по-често се срещаха, до като най-после тѣ станаха две безкрайни колони, движащи се отъ двѣтѣ страни на шосето въ посока противоположна на движението на полка.

Често, твърде често, почти безспирно групичките викаха възторжено: „Живио, брача бугари! Живио царъ Фердинандъ!“ Тѣзи отъ тѣхъ, които до този моментъ още носѣха пушките си, за да покажатъ своето примирение, хвърляха ги на земята, продължавайки да викатъ: „живио брача бугари!“.

Така тѣзи безспорно храбри сръбски войници, които отъ Тимокъ до Морава показаха чудеса отъ храбростъ, въ една нощъ само забравиха своята клетва, потѣпкаха своята войнишка честь и потърсиха милостъ предъ великодушния български войникъ.

Въ своя победоносенъ походъ, виждайки отъ близо страшното неприятелско поражение, полкътъ достигна сжщата вечеръ до кота 370, отстояща на 5 клм. отъ гр. Прокупля. Полкътъ зае позиция на тая висота: 2. дружина съ картечната рота въ лѣво; 3. дружина въ дѣсно, полската батарея на поручикъ Д. Влаевъ въ участъка на 2. дружина; а 1. дружина, която бѣ въ полкова поддръжка получи заповѣдъ още сжщата вечеръ заедно съ единъ ескадронъ да влѣзе и заеме гр. Прокупля. Презъ сжщата нощъ влѣзоха въ града и слаби германски части. Точно следъ единъ

Схема № 9.

Боеве и преследване на сърбитъ отъ 57 п. полкъ отъ р. Българска Морави до гр. Прищина.

месеца на съвместни действия съ своитъ съюзници, полкътъ влѣзе въ непосредственъ контактъ съ германски части.

Изминатиятъ день бѣ день на триумфъ. И той дойде

като заслужена награда за великото търпение, което войниците си наложиха да чакатъ въ калнитъ окопи на брѣга на Морави. Тѣ знаеха, че този день ще дойде и тѣ съ търпение го дочакаха. И колкото по-тежки бѣха страданията имъ, когато бѣха приковани презъ дългитъ дни отъ огъня на сърбитъ въ мочуритъ и локвитъ, толкова по горди се чувствуваха тѣ въ този день на триумфъ.

Оставили далечъ задъ себе си р. Морави, изпълнени отъ голѣмата радостъ, която преживѣха презъ изминатия день, ротитъ преминаха нощта въ сравнително спокоенъ сънъ на заетата позиция.

Презъ този день полкътъ залови богати трофеи: 5 орджия, много пушки и патрони и повече отъ хиляда пленници.

2. Преследване и боя при в. Врата (К. 1400)

1—3 ноември 1915 година

Полкътъ премина р. Морави и достигна гр. Прокупля. Въ това време сръбската армия бѣ вече претърпѣла редъ несполучливи боеве и бѣ сериозно пострадала и разнебитена. Една голѣма частъ отъ източна и северна Сърбия бѣ окупирана. Оставаше сега да се събиратъ плодоветъ на досегашнитъ победи — да се преследва съ усилен походи отстъпващата сръбска армия; да се пресѣкатъ пѣтищата за отстъплението ѝ; да се разгори съвършено и плени артилерията, обозитъ и частитъ ѝ. Наистина, тази задача за нашата армия не бѣ лека, но затуй пъкъ резултатитъ щѣха да бждатъ решителни.

И колкото трудна и да бѣ тази задача, нѣмаше войникъ, който да трепне отъ усилията, които се искаха отъ него. Всѣки съзнаваше, че трѣбваше да се изкара дѣлото до край, макаръ че къмъ досегашнитъ усилия въ борба съ противника, трѣбваше да се прибавятъ нови усилия. Следъ минаването на гр. Прокупля полкътъ трѣбваше да навлѣзе въ трудно достъпната планинска стара Сърбия, лишена не само отъ шосета, но дори и отъ обикновени коларски пѣтища. Често на полка предстоеше да се движи по обикновена конска пѣтека, а по нѣкога се лишава и отъ нея, като се движи презъ почти недостъпната планина. Всички тѣзи трудности ставаха още по-голѣми, като се взематъ предъ видъ затрудненията, които срещатъ продоволственитъ обози и артилерията. А ако се взематъ подъ внимание и атмосфернитъ неспогоди на приближаващата зима, всѣкому ще стане ясно колко трудна бѣ задачата, която предстоеше на полка.

Но това е войната. Офицери и войници подлагат на тежки изпитания всичките свои физически, морални и интелектуални сили. Тъмъ предстои борба съ противника съ всичките му машини и технически сръдства; борба съ природата; борба съ атмосферните стихий; най-послед най-тежката борба — борба съ самия себе си — съ своя страхъ, съ своите инстинкти. И всъкога въ борбата той трѣбва да бжде готовъ да я води до самопожертвование. Само тогава ще му се у мишне сигурно победата.

Рано сутринята на 1. ноември полкътъ получи заповѣдъ, съ която като се съобщава, че сръбската армия е въ пълно отстъпление, на полка съ предадената планинска батарея на подпоручикъ Ранчевъ се заповѣдваше да продължи преследването на сръбитъ, като се движи по пжтеката: к. 370, с. Бериля, с. Пасиячи, къмъ гр. Прищина.

Още въ началото на похода предъ полка се изпреди р. Тсполница дълбока около 0'90 м. Войниците събуха ботушитъ и панталонитъ и прегазиха студената вода на рѣката. Непосрѣдствено следъ прегазването ѝ полкътъ навлѣзе по тѣсна, стрѣмна пжтека въ планината.

Вечерята полкътъ достигна с. Пасиячи и зае позиция на линията на в. Орловъ камъкъ.

На 3. ноември пжтътъ за следването на полка се очертаваше по труднодостъпната конска пжтека, която минава презъ: с. Пасиячи, в. Езерна (к. 585), с. Драгидео, к. 1452, к. 1400, с. Добри долъ, с. Ракиница за къмъ Прищина.

Къмъ обѣдъ, когато полкътъ достигна до с. Драгидео, пжтеката, по която следваше, се изгуби. Вземаха се водачи, които да покажатъ върха Врата (к. 1400). По нататъкъ полкътъ навлѣзе въ почти непристъпната Петрова планина. Никаква следа отъ човѣшки кракъ да е стѣпялъ нѣкога не се забележаваше.

Полкътъ разтегнатъ въ колона по единъ следваше по билото на единъ хребетъ. Нѣкжде стрѣмнината достигаше до 40° — 50°. Росната шума, която покриваше земята правѣше пжтеката плъзгава и затрудняваше още повече движението. Високи буки се издигаха въ небесата. А нѣгде огромните имъ трупове бѣха повалени отъ природни стихий и препречваха пжтя на колоната. Формираниятъ взводъ полкови пионери съ брадви и лостове разчистваха съ голѣми усилия пжтеката, за да могатъ да минатъ товарните коне на картечната рота, батареята и обозните коне.

Къмъ 2 часа сл. пл. челната рота на колоната достигна водораздѣлния хребетъ, отъ гдето презъ просвѣтванията на мъглата се откриваше широкъ обзоръ върху цѣлъ лабиринтъ отъ хребети, върхове и долини. Водачитъ не можаха да покажатъ върха Врата. Командирътъ на полка се взираше въ този лабиринтъ и търсѣше върха, безъ да може съ увѣ-

реностъ да се спре окото нѣкжде. Въ този именно моментъ се чува пехотенъ изстрелъ, последванъ отъ втори, трети, а скоро и цѣла престрелка, която бѣ завързана отъ челния отрядъ. По такъвъ начинъ посоката за движението на полка бѣ опредѣлена — посока „на изстрелъ“ — тамъ гдето бѣ започнатъ боя.

Колоната на полка — нанизанъ въ колона по единъ въ пресѣчената планинска мѣстностъ — бѣ тъй дълга, че трѣбваша 3—4 часа, за да се развърне въ боевъ редъ. Затова командирътъ на полка като дочака авангарда да се съсрѣдоточи, насочи го къмъ к. 1400. Вѣковна девствена гора покриваше цѣлата планина. Едва що малките колонки на авангарда се бѣха впуснали напредъ, когато страшенъ трясъкъ отъ бризантни снаряди се разнесе, а ехото на доловетъ и тънтежа отъ разбиването имъ въ вѣковните дървета правѣше ефекта още по-силенъ и опѣваше нервитъ до скжсване. Малките групички намѣриха закрила отъ бризантните парчета задъ широките вѣковни дънери, но моралниятъ гнетъ бѣ ужасенъ. Едничкото спасение отъ него бѣ само прогонването на врага. И почнаха се тогава кжситъ прибѣжки отъ дърво до дърво. Скоро къмъ бризантните снаряди се прибави и свиренето на пехотните куршуми, които съ плѣсъкъ се забиваха въ грамадните трупове на дърветата.

Позицията на противника се очертъ. Той заемаше гребена на командующата висота Врата (к. 1400), която заплашително се издигаше надъ дълбокия долъ, презъ който полкътъ трѣбваше да премине. На самия гребенъ ясно се виждаха дветѣ сръбски планински орджия, които бѣха заели откритъ позиция. Духътъ на нашите войници трѣбваше да е билъ могъщъ, за да намѣратъ сили въ себе си да се понесатъ безспирно напредъ, всрѣдъ адския вой на гората, която ехтѣше отъ трѣска на бризантните снаряди.

Ехото на доловетъ разнасяше далечъ страшната пукотня отъ стрелбата и достигна до ротитъ отъ дългата походна колона. Войниците тамъ не виждаха, но чувствуваха разгорещаването на боя и инстинктивно тѣхните крачки се ускоряваха. Тѣ забравиха умората си и нѣщо силно, могъщо ги правѣше крилати. Тѣ не знаеха, може би, но тѣ чувствуваха ясно само едно: минутка по-скоро тѣ трѣбваше да стигнатъ и се наредятъ рамо до рамо до своите бойни другари, които, може би, изнемогватъ въ боя. И ето, ротитъ следъ като се изтегляха отъ походната колона, развърщаха се въ боевъ редъ и безъ да се дочакватъ другите роти полетяваха напредъ, усиливаха бойните вериги и даваха новъ тласъкъ напредъ. Картечната рота едва що изтеглена отъ дългата походна колона излѣзе на позиция. Нейните картечници не закѣснѣха да поздравятъ врага съ страшния

си грохотъ. Така ротитъ се вливаха една по една и усиливаха бойния редъ.

Вечерниятъ здрачъ вече се спускаше и като слабъ вуалъ обгръщаше цѣлата планина, когато огненъ блѣсъкъ свѣтна надъ самия връхъ Врата, последванъ скоро отъ силенъ трясъкъ! Наши, наши сж! като мълния се разнесе по дългитъ вериги.

Да, това бѣха снарядитъ отъ нашата батарея, току що излѣзла на позиция. Мощно, стихийно „ура“ се изтрѣгна отъ сърдцата на пехотинцитъ. Тѣ каточели не чуваха вече страшнитъ трясъци на бризантнитъ гранати, нито плѣсъка на куршумитъ, които сърбитъ изобилно изпращаха. Дългитъ вериги се дигнаха и отъ 1500 крачки отъ противника съ стихийенъ устремъ полетѣха напредъ. Следъ нѣколко минути само, ротитъ се намѣриха въ подножието на в. Врата.

Нѣколко снаряди изстреляни отъ нашата батарея едва ли сж нанесли чувствителни материялни загуби на врага. Огньотъ на нашитъ картечници едва ли можеше да бжде тѣй действителенъ отъ около 1800 крачки. Не можеше обаче да се откаже моралната имъ подкрепа за нашитъ роты. А тѣ летѣха въ неудържимъ устремъ.

Букитъ, каточели се разчувствуваха. Доловетъ, каточели оживѣха и огласиха далечъ мощното ура. Сърбитъ чуха страшния ревъ отъ подножието на „Вратата“. Тѣ виждаха приближаващата се бѣсна вълна, която скоро трѣбваше да ги залѣе. Картината трѣбваше да е била поразителна въ своето величие, за да съкруши борческия духъ на сърбитъ, които се почувствуваха слаби и немошни кацнали върху високия връхъ. Къмъ 6 ч. сл. пл. тѣ неиздържаха и напустаха висотата, а 10 минути по късно преднитъ вериги овѣнчаха върха и заеха напустнатата неприятелска позиция. Скоро следъ това голѣмитъ условни двойни огньове съобщаваха далечъ въ лѣво и дѣсно достигнатата отъ полка линия.

Отъ заловенитъ пленници се узна, че полкътъ е билъ насоченъ срещу лѣвия флангъ отъ сръбската позиция, която е била заета отъ 1. баталионъ отъ 5. пехотенъ сръбски полкъ. По волята на сдлбата трѣбвало е въ днешния бой полкътъ отново да примѣри силитъ си съ сжщия 5. сръбски полкъ, съ когото се среща още презъ първия день отъ войната и отъ когото изтрѣгна първата крупна победа за нашата армия — тамъ, на Глоговица.

Една е разликата при борбата на полка съ 5. пехотенъ сръбски полкъ — тамъ на Глоговица и тукъ при Врата. Тогава нашиятъ устремъ срещна отчаяната съпротива на сърбитъ и пжтьтъ къмъ победата бѣ обилно облянъ въ кърви. Днесъ нашиятъ устремъ бѣ запазилъ своята стихийностъ, защото само съ мощното българско ура понесено още отъ

1500 крачки врага бѣ вече разколебанъ. Днешниятъ бой се изкупи отъ кръвта на 1 убитъ и 6 ранени войници. Отъ Прокупля до Врата бѣха заловени 24 пленници.

3. Преследване и бой при с. Кечеколъ

4—9 ноември 1915 година

Съ заповѣдъ № 138 (отъ книжката за донесение), командирътъ на полка заповѣдваше: на 4. ноември въ 7 ч. пр. пл. полкътъ да настѣпи и преследва разбития презъ вчерашния день противникъ по пжтя: в. Врата, с. Добри-до, с. Ракиница. Въ авангардъ бѣ назначена: 1. дружина и картечната рота; въ главни сили: 3. дружина, планинската батарея и 2. дружина. Понеже показаната на картата пжтека често се губѣше въ планината, намѣри се за водачъ единъ старецъ отъ близкитъ колиби, който знаеше пжтеката за с. Добри-до. Тамъ той често билъ ходѣлъ на пазаръ, споредъ разказитъ му.

Гжста непрозрачна мъгла забуляше планината въ утрото на 4. ноември. Едва къмъ 8½ часа мъглата се проясни малко, тогава авангарда се изтегли, воденъ отъ водача-сърбинъ. Едва що полкътъ бѣ се изтеглилъ въ походна колона и току-що се бѣ спустналъ въ единъ долъ, водачътъ отказа да продължава, заявявайки, че не знае пжтя. Въпрѣки увещаванията и дори заплашванията той отказа да говори повече и стана жертва на своя фанатизмъ. Колибата на този неизвестенъ старикъ бѣ близо до подножието на в. Врата, която миналия день бѣ заета отъ сърбитъ. Той бѣ свидетел на поражението, което предната вечеръ претърпѣ рѣдната му войска. Той знаеше, че разбития 5. п. сръбски полкъ трѣбваше да отстѣпи тази сутринъ и той искаше да пренесе своята данъ на Отечеството си. Доста старъ, за да носи пушка, той пожела да използва случая — да забави движението на полка, като даде време да се изтегли и спаси отъ ново поражение рѣдниятъ му 5. полкъ. И той се пожертвува, но спаси своитъ отъ пленяване, както ще видимъ по-долу. И този простъ старикъ, живѣлъ въ самотна колиба всрѣдъ планината, бѣ тѣй самоотверженъ, щото извика удивление при страшния споменъ за ония, които казвайки „добре дошли“ на враговетъ, викаха: да се свърши войната, та границата да мине дори и край плета ми!

Изпратенитъ патрули скоро намѣриха пжтеката и полкътъ продължи похода си. Дъждъ заваля, а дългата колона на полка продължаваше да се спуска и изкачва, следвайки тѣсната и стрѣмна планинска пжтека.

Облѣклото бѣ вече измокрено когато стана по-студено. Къмъ 10 часа сутринята вмѣсто дъждовнитъ капки, бѣли снѣжинки започнаха да прехвъркватъ.

Скоро малките снѣжинки наедриха и зачестиха. Голѣми едри снѣжини парцали се сипѣха обилно и въ малко време обгърнаха планината съ бѣла покривка. Но ето, появи се силен вѣтъръ, който изстудяваше още повече въздуха и прогони нѣжните снѣжинки. Въмѣсто тѣхъ, студена вихрушка донесе малки, остри като иглички ледени кристалчета, които се забиваха до болка въ замръзналитѣ лица. Сълзи блѣсваха въ очитѣ, но тѣ не можеха да се търкулнатъ, защото замръзваха на лицата преди да паднатъ. Брадясалитѣ лица се покриха съ единъ леденъ пластъ отъ замръзналитѣ сълзи. Измокренитѣ отъ дъжда шинели се вкоченясаха и до толкова се втвърдиха, че не бѣ възможно нито да се разкопчѣятъ, нито дори да се бръкне въ джеба. Температурата имаше, може би, повече отъ 20° R подъ нулата. Разкаляната отъ дъжда пжтека се покри съ поледица. И въ прѣки всичко това подъ вледенения шинелъ туптѣше пламено войнишко сърдце и дългата колона на полка, макаръ и бавно и въ борба жестока съ природа и стихии следваше безспирно своя пжтъ — пжтътъ на трогателно и величаво себеотрицание.

Когато авангардътъ на полка бѣ приближилъ Добри-до, той бѣ забелѣзалъ по височинитѣ южно отъ сѣщото село една сръбска колонка отъ около единъ взводъ отстъпваща въ югозападна посока. Този взводъ е билъ последната ариергардна частъ на отстъпващия 5. пех. сръбски полкъ, който успѣ да се измъкне безнаказано само благодарение на това, че полкътъ бѣ задържанъ известно време отъ своя водачъ-сърбинъ (гл. схема № 9 на стр. 82). Къмъ два часа следъ пладне авангардътъ влѣзе въ с. Добри-до, състояща се отъ десетина къщи. Предъ видъ извънредно трудния походъ и лошото време, полкътъ получи заповѣдъ да пренощува въ с. Добри-до. Авангардната (първа) дружина зае южнитѣ висоти, като изпрати втора рота до Вулино бърдо.

Въ това положение полкътъ ношува край голѣми огньо-ве, около които войницитѣ изсушиха мокрото си облѣкло.

На 5 ноемврий полкътъ пристигна на в. Вулино бърдо, гдето до 1912 година се е намиралъ пограниченъ постъ отъ старата сръбско-турска граница. Тукъ 1. дружина заедно съ части отъ 34. п. полкъ успѣвагъ да пленятъ единъ сръбски ескадронъ въ пълния му съставъ заедно съ конетѣ му.

Полкътъ зае позиция по висотитѣ на линията на в. Вулино бърдо, като имаше въ дѣсно 34. п. полкъ. Въ дѣсно отъ бригадата действаха германски части, а въ лѣво 2. бригада отъ дивизията. Предъ видъ на това, че съседнитѣ колони бѣха изостанали доста назадъ, бригадата остана на заетата позиция до 7 ноемврий. Тукъ бригадата въ съставъ отъ петъ дружини (три дружини отъ 57. полкъ и две дру-

жини отъ 34 полкъ) и една планинска батарея¹⁾ бѣ спрѣна отъ силния заслонъ на сърбитѣ усиленъ съ полски, гаубични и далекобойни батареи. А задъ този заслонъ, сръбскитѣ дивизии отстъпващи отъ Лесковецъ презъ Лебане, спокойно се оттегляха къмъ Прищина. Нашата бригада отъ 5 дружини и само съ една планинска батарея остана почти безъ снаряди бѣ принудена да ги наблюдава безпомощно и да ги пропустне да минаватъ безнаказано. Наистина, изпратенитѣ напредъ слаби части откриваха далеченъ огънь и безпокоеха отстъпващитѣ колони, а патрули отъ по нѣколко души залавяха по нѣколко десетки пленници, но мжчно бѣ когато се наблюдаваше да се изплъзва ядрото отъ сръбската армия.

Следъ другитѣ пропуски за обграждане на сръбската армия, то би било все още възможно, ако въ посоката на бригадата бѣ изпратена по-силна колона и ако германскитѣ части настѣпващи въ дѣсно (западно) отъ бригадата не се движеха толкова бавно.

Следъ три дневно престояване на позицията, на 18 ноември полкътъ продължи настѣплението си.

На 9. ноември къмъ полка се придаде планинското артилерийско отдѣление на подполковникъ Веселиновъ. Така усиленъ полкътъ продължи похода си съ цель да настигне противника и го разбие.

Колоната на полка се нижеше по долината на една лжкатушна рѣчичка. Слѣнцето клонѣше вече къмъ залѣзъ. По всичко изглеждаше, че и днешния день ще измине безъ да се настигне бързо отстъпващиятъ противникъ. Изведнѣжъ нѣгде отъ близо предъ полка се чу гърмежъ. Но още изненадата не бѣ разсѣяна, когато отъ къмъ сѣщата посока се чу зловещото тракане на картечница.

Заслѣ една висота надвесена надъ пжтеката, по която ще мине полкътъ, противникътъ бѣ открилъ пехотенъ и картеченъ огънь по единъ нашъ патрулъ. Командирътъ на полка който се намиралъ предъ авангарда веднага насочи челния отрядъ къмъ заетата отъ противника висота; останалитѣ роти отъ авангарда (3. дружина) насочи по друга пжтека къмъ сѣщата висота; 2. дружина — сжщо насочи по една напречна пжтека; а 1. дружина съ батериитѣ останаха въ долината въ полкова поддръжка.

Здрачъ се вече спускаше, когато челниятъ отрядъ — 11. рота се бѣше явилъ отъ къмъ с. Кечеколъ въ тила на сърбитѣ и откри силенъ огънь. Противникътъ заплашенъ отъ пленяване, използва мрачината и бързо отстъпи къмъ с. Кечеколъ преди дружинитѣ да успѣятъ да се развърнатъ

¹⁾ Батареята разполагаше само съ около 150 снаряди, а подвозъ презъ планината липсваше.

въ боенъ редъ. Къмъ 8 часа стрелбата намалѣ, а къмъ 9 часа вече утихна.

Това бѣ последната среща на полка съ сърбитѣ презъ цѣлата война.

Далъ жертви при коварното нападение на сърбитѣ още преди обявяване войната, полкътъ влѣзе въ жестокъ, кървавъ бой — ще първиятъ день на войната. При втория день той изтрѣгна „първия крупенъ успѣхъ за нашата армия“. По нататкъ навлѣзе въ Сърбия презъ източната ѝ граница преброди цѣлото кралство, достигна старата ѝ югозападна граница при Вулино бърю, навлѣзе въ непристъпнитѣ албански планини и стигна при Кечеколъ...

Колкото упорита и кървава бѣ първата среща въ двудневния бой при Глоговица, толкова пъкъ кратка и лека бѣ последната среща при Кечеколъ — като последна конвулсия на сломения вече врагъ.

Полкътъ премина нощта на заетата линия при прѣснатитѣ колиби на албанското село Кечеколъ.

При преследването на противника отъ Врата до Кечеколъ полкътъ обagri албанскитѣ усой съ кръвта на 2 убити и 8 ранени, като даде и 1 пленникъ. Въ замѣна на това презъ същото време полкътъ залови 498 пленници.

4. Отъ Кечеколъ презъ Прищина за Косово поле

10—21 ноември 1915 година.

На 10 ноември когато къмъ 9 часа мъглата се разрѣдваше, можеше да се забележи колоната на полка току що почнала да се нижи по стрѣмната планинска пѣтека. Този день полкътъ трѣбваше да стигне висотата съ к. 955 при с. Гращица. По права линия измѣрено разстоянието по картата бѣ тъкмо 7 клм. Цѣли два часа вече бѣха изминали откакто ротитѣ последователно се вливаха въ дългата колона на полка, докато дойде редътъ и на последната рота да се изтегли въ общата колона на полка по тѣсната планинска пѣтека. Последната минаваше по билото на планинскитѣ хребети и тъй много лжкатушеше, че разстоянието се утroyваше.

Тукъ-тамъ по върховетъ, покрай които минаваше пѣтеката, имаше колиби. Слънцето грѣеше вече надъ главитѣ ни. Отъ три часа полкътъ безспирно вървѣше а седмтъ километра още не бѣха изминати. Нѣщо повече, полкътъ се намираще още въ района на с. Кечеколъ. Когато следъ много спускания и изкачвания се забелезваха колиби, водачътъ авторитетно казваше: това е еди коя си махала отъ Кечеколъ. Най сетне къмъ 4 часа сл. пл. полкътъ стигна с. Гращица, безъ да срещне неприятелски части и се разположи на бивакъ.

На 11 ноември полкътъ влѣзе въ гр. Прищина, безъ да срещне противникъ. Следъ 40 дневни походи и боеве отъ обявяване на войната за първи пътъ полкътъ се настани на квартири въ градъ гдето намѣри сравнително по-голѣми удобства за почивка.

Отъ 1 ноември следъ като полкътъ прегази р. Тополница и навлѣзе въ планината, на коларския обозъ вече не бѣ възможно да следва полка. По тази причина презъ 10 дневнитѣ походи презъ непрестѣпнитѣ планини до пристигането въ гр. Прищина, полкътъ се продоволствуваше само чрезъ товарнитѣ продоволствени коне. Съ напредването си полкътъ се отдалечаваше все повече и повече отъ коларскитѣ си обози. Образованиятъ ешалонъ отъ товарнитѣ коне почти непрекъснато сновѣше между полка и коларския обозъ, отъ гдето получаваше хлѣбъ и продукти. Когато полкътъ се бѣ отдалечилъ вече въ планината, ешалонътъ употребяваше отъ 3 до 6 дни за едно отиване и връщане до полка.

Съзнанието на войницитѣ бѣ тъй високо, че тѣ понасяха търпеливо освенъ другитѣ несгоди, но и лишението даже отъ хлѣбъ. Едва презъ 3, 4 или 5 дни тѣ получаваша по 1 хлѣбъ. Наистина, тукъ-тамъ се реквизирахъ картофи, цревица или добитѣкъ за клане, но тѣ бѣха въ малки количества. Въ тѣзи случаи липсата на солъ създаваше големи неудобства. Така напримѣръ, когато полкътъ стигна въ с. Добри-до презъ ужасно мразовитата виелица и войницитѣ не бѣха получили отъ нѣколко дни хлѣбъ, реквизиранитѣ въ достатъчно количество свини, не можаха да бждатъ напълно използувани, защото нѣмаше нито грамъ солъ, нито троха хлѣбъ. Измръзнали, изтощени и изгладнѣли, войницитѣ се задоволиха съ малко безсолни свински кебапи.

Цѣли 10 дни полкътъ бѣ въ непрекъснати походи при най-неблагоприятни условия. Тѣснитѣ и стрѣмни планински пѣтеки затрудняваха походите и твърде много изморяваха войницитѣ. Крайно тежкитѣ атмосферни условия изтощаваха още повече отслабналитѣ организми. Недостатъчната храна, даже и на сухия хлѣбъ, ускоряваше изтощението на здравитѣ тѣла, които почнаха да приличатъ на сѣнки. И при всичко това, тѣзи сѣнки въплѣщаваха въ себе си единъ могъщъ духъ, за когото нѣмаше непреодолима преграда. Какъ мила и трогателна бѣ картината, когато на 3 ноември при Врата войницитѣ се понесоха още отъ 1500 м. съ неудържимъ устремъ въ атака и съ своето страховито „ура“ разколебаха врага. А на другия день нито страшната виелица, нито мразовитиятъ студъ бѣха въ състояние да спратъ движението на колоната — божествениятъ пламъ горящъ въ гърдитѣ имъ подържаше топла българската кръвъ, която течеше въ жилитѣ имъ.

Когато полкътъ влизаше въ Прищина, последнитѣ ариер-

гарди на разгромената сръбска армия се изтегляха на запад към Албания — единствената свободна посока.

Полкът както и цълата дивизия, остана въ Прищина, за да дочака поправянето на пътищата и пристигането на обозитъ и полската артилерия.

На 14 ноември полкътъ заедно съ придаденото 3. арт. план. отделение отъ 1. арт. полкъ, получи заповѣдъ да се съсредоточи къмъ с. Скуланово. поради което още сщия денъ напустна гр. Прищина.

Широко, равно поле се простираше. Това бѣше историческото Косово поле. Тукъ селцата бѣха твърде малки. Вечерта полкътъ се разположи на квартири въ с. Скуланово и близкитъ селца — разположени почти всрѣдъ Косово поле. На 16 ноември 3. дружина, която бѣ изпратена да поправи пътя за артилерията се присъедини къмъ полка.

Когато полкътъ се съсредоточаваше къмъ Косово поле, останкитъ на сръбската армия се оттегляха на западъ и групираха къмъ Призренъ. Полкътъ въ състава на дивизията трѣбваше да дочака артилерията и обозитъ си, за да настѣпи и доунищожи врага. Презъ това време обаче нашата 3. Балканска дивизия преследваше отстъпаящитъ неприятелски части и на 16 ноември като ги достигна къмъ Призренъ, нанесе имъ последния ударъ. Сръбската армия, следъ като даде голѣма частъ отъ артилерията и обоза си въ пленъ, бѣ прѣсната изъ непристъпнитъ албански планини. Тамъ една частъ стана жертва на албанскитъ чети, друга частъ загина въ снѣжнитъ виелици и само останалата частъ отъ останкитъ на сияйната сръбска армия можаха да достигнатъ до брѣговетъ на морето, отъ гдето тѣхнитъ съюзници ги пренесоха на островъ Корфо.

Сръбската армия бѣ разбита и прогонена, поради което проектираното настѣпление на полка на западъ къмъ Призренъ ставаше безпредметно.

До 21. ноември полкътъ остана всрѣдъ обширното Косово поле. Тамъ се приключи и първата частъ отъ войната — войната срещу Сърбия.

Обърнемъ ли погледъ по изминатия отъ полка пътъ, бихме могли да го раздѣлимъ на две части. Първата частъ бѣ презъ периода на съсредоточаването на нашата армия отъ гр. Плѣвенъ до границата при с. Стакевци. Този периодъ отъ 18. до 30 септември 1915 г. трая 13 дни. отъ които 9 дни въ походи, 2 дни дневка и 2 дни охрана на границата (гл. схема № 1 на стр 21). Презъ това време дългиятъ цѣли 194 клм. пътъ на полка бѣ покриванъ съ росни китки благоуханни цвѣта отъ мили посрещачи и изпращачи.

Втората частъ отъ този дълъгъ пътъ бѣ отъ обявяването войната на 1. октомври до 21. ноември 1915 год. (гл.

схема № 7 на стр. 70 и схема № 9 на стр. 82). Каква е била дейността на полка презъ тѣзи 52 дни ние току що разгледахме, а тукъ тя може да се изрази отъ следнитъ числа: 17 дни въ походи за преследване противника; 26 дни въ боеве, отъ които 8 дни съ настѣпление и 18 дни на позиция при брѣговетъ на р. Тимокъ и р. Морава; найсетне достигналъ Косово поле, полкътъ премина 9 дни въ почивка и подтегане за нови походи. Презъ това време полкътъ като преброди цѣла Сърбия измина 214 клм. и достигна широкото Косово поле. Дългиятъ този пътъ бѣ очертанъ съ незаличимитъ следи на свещенна българска кръвъ и отъ безкрѣстни гробове.

Време ще мине, но букитъ на Глоговица и водитъ на Тимокъ и Морава нѣма да престанатъ — тѣ ще пѣятъ познатата пѣсенъ: тозъ, който падне въ бой за свобода, той не умира . . . И ще чакатъ тѣ родни братя да закрепнатъ и пакъ жива българска речъ да чуятъ.

Презъ тази частъ отъ войната полкътъ даде скѣпи жертви: офицери убити 2; ранени 4; контузени 1; войници убити 84, ранени 634, контузени 3, безвестъ пропаднали 9, паднали въ пленъ 1; а всичко излѣзли отъ строя, офицери, подофицери и войници 734.

Презъ сщщото време полкътъ залови повече отъ 2000 пленници сърби, 7 орджия, 6 ракли и много пушки и бойни припаси.

ЧАСТЬ II.

ДЕЙСТВИЯТА СРЕЩУ СЪГЛАШЕНЦИТЕ 1916-1918 Г.

ГЛАВА I.

ЗАМИНАВАНЕТО НА ПОЛКА НА ЮГЪ ДО ЗАЕМАНЕ ПОЗИЦИЯ НА ЮЖНИЯ ФРОНТЪ

22 ноември 1915 г. — 12 юни 1916 г.

1. Отъ Косово поле до Скопие; 2. Отъ Скопие до с. Чинарли (на Южния фронтъ).

1. Отъ Косово поле до Скопие

22 ноември 1915 г. — 21 април 1916 г.

До като боевете се водеха въ Сърбия, английски и французки войски дебаркираха въ Солунъ. Тъ идеха да помогнатъ на своята малка съюзница Сърбия, когато армията ѝ преживяваше най-критическите дни. Макаръ че Гърция бѣ обявила своя неутралитетъ, съглашенските войски направиха десантъ въ Солунъ и презъ територията на „неутрална“ Гърция по долината на р. Вардаръ се насочиха на северъ, за да се съединятъ съ сръбската армия. Предните имъ части бѣха успѣли да достигнатъ и се укрепятъ при Криволакъ, където бѣха посрещнати отъ южната група на нашата 2-ра армия, за да не имъ позволи да се съединятъ съ сръбската армия. Презъ м. ноември следъ като Сърбия бѣ прегазена отъ нашата 1-а армия, а останките отъ армията на кралъ Петъръ бѣха прогонени къмъ Албания, идваше редъ на неканените гости да бждатъ пометени и прогонени отъ многострадална Македония.

Освободените отъ приключените действия въ Сърбия български дивизии се насочиха на югъ, за да се разправятъ съ новите врагове. Девета дивизия сжщо получи заповѣдъ, да се насочи на югъ и съсрѣдоточи около гр. Скопие.

На 22 ноември въ 7 ч. пр. пл. полкътъ напусна Косово поле като се отправи на югъ по трасето на желѣзопътната линия Прищина—Скопие. Трета дружина остана въ зетия

районъ до пристигането на австрийски части, които трѣбваше да я смѣнятъ.

Вечелите шег и шумниятъ смѣхъ показваха високия духъ, който владѣеше въ войниците отъ полка. Войниците знаеха за извършения десантъ отъ англичани и французи. Събрали се на групички презъ почивките, тѣ коментираха прочетения имъ бюлетинъ за военните действия, въ който се говореше за победите надъ новите врагове англичани и французи. Въ това време нѣкой шегобиецъ като говореше за англичани и французи се обажда: азъ ще уловя единъ англофренецъ! И когато изъ между по наивните войници, нѣкой питаха като какъвъ изглежда англофренеца, новъ смѣхъ избухваше отъ така случайното откритие на новото племе: англофренци.

Колоната на полка се изнизваше по желѣзопътното трасе. Но ето че нѣкой изсвирва като локомотивъ и представлявайки си, че пътува „по желѣзница“, качва се на релсите. И почватъ се нови шег.

Така неусетно продължи цѣлиятъ походъ и къмъ 4 1/2 часа сл. пл. полкътъ влѣзе въ гр. Феризовичъ, гдето се разположи на квартири за ношуване.

На другия день, 23. ноември полкътъ продължи похода си по сжщото желѣзопътното трасе, което наскоро навлѣзе въ живописното Качанишко дефиле. Близко къмъ срѣдата на пътя, почти надвесенъ отъ къмъ западъ на дефилето, се издига високо въ небесата грамаденъ колосъ. покритъ съ вѣчно бѣлоснѣжна покривка. Това бѣ върха Люботрънъ — най-високиятъ връхъ на Шаръ планина. Следъ обѣдъ полкътъ влѣзе въ гр. Качаникъ, гдето остана да ношува.

Прави впечатление, че до като къмъ Феризовичъ и Косово поле, въобще на северъ отъ Шаръ планина преобладава албанското население, на югъ отъ тази горда планина преобладава чисто българскиятъ елементъ.

Градътъ Качаникъ е малъкъ старъ градъ населенъ въ по голѣмата си частъ отъ българи и една малка частъ отъ албанци. Право на западъ като чели надвесилъ се надъ града се издига в Люботрънъ, служащъ като стражъ на Българизма.

На 24. ноември полкътъ стигна селцата Ново село и Вълчи долъ, дето ношува. Тукъ, чиста българска речъ звучеше и драго ставаше всѣкому като чуваше родния си езикъ.

На 25. ноември още сутринта полкътъ напусна Качанишкото дефиле и навлѣзе въ широкото Скопско поле. Къмъ обѣдъ полкътъ на чело съ полковата музика влѣзе въ гр. Скопие, гдето ротите бѣха пропуснати и поздравени отъ началника на дивизията. Въ опредѣления районъ полкътъ бѣ разположенъ на квартири.

Гр. Скопие е разположен на двата бръга на р. Вардаръ всрѣдъ широкото и плодородно Скопско поле, което на северъ се затваря отъ гигантския масивъ на Шаръ планина. По мѣсторазположението, населението и богатствата си Скопие се явява като географически, търговски, желязо-пжтенъ и просвѣтенъ центъръ на цѣла Македония. Съ населението си отъ 60,000 души Скопие отстъпва въ това отношение само на Солунъ. Населението въ голѣмата си частъ е българско, въ центъра на града има еврей, въ крайнитѣ квартали на града — турци; въ търговската частъ на града сж се загнѣздили малка частъ цинцари, а отъ 1902 г. следъ подписване на фермана за ржкополагането на Фирмилиана за сръбски владика въ Скопие, сръбската пропаганда въ Скопско се е засилила; сжщо въ това време въ града сж успѣли да се заселятъ нѣкои сърбомански семейства, а въ по-голѣмъ размѣръ освенъ многото чиновници сърби въ Скопие се преселили и много търговци едва презъ 1913 г.

Градътъ Скопие е известенъ като центъръ на българизма още отпреди много вѣкове. Известно е, че въ 1018 г. България падна подъ византийска власт. Но отъ Македония и именно отъ Скопие се почнаха първитѣ сериозни опити за отхвърляне на гръцкото иго. Въ 1040 г. народътъ прогласилъ за свой царъ внука на царъ Самуила — Петъръ Делянъ, който повдигналъ въстание въ Скопие и Нишъ за освобождение на българското царство отъ гръцко иго. Презъ това време избили „немилостиво и безчовѣчно всѣки намѣренъ тамо грѣкъ“.

Въ 1071 г. велможата Георги Войтехъ организиралъ ново въстание въ Призренъ и се насочва съ войскитѣ си къмъ Нишъ и Скопие, а по-после и на югъ къмъ Охридъ и Костуръ.

Българското национално чувство въ Скопие е било все тъй будно и презъ цѣлия 19 вѣкъ. Скопие е известенъ и като центъръ въ културно и просвѣтно отношение.

Първата българска печатена книга е излѣзла отъ печатницата въ Скопие презъ 1814 г.

По-късно презъ борбитѣ за църковната независимостъ пакъ най-напредъ въ Скопско е било изразено по единъ внушителенъ начинъ всенародното желание за самостоятелна българска църква. Въ 1830 г. било предявено предъ патриаршията общенародното желание да имъ се изпрати владика отъ български родъ. Въ изострената борба отъ 1828 г. до 1833 г. българското население предизвикало презъ тия шестъ години смѣната на четири гръцки владци. Най-сетне патриаршията се видѣла принудена да изпрати владиката Гаврилъ, който говорилъ на населението: „Дзанами и я сумъ бугаринъ, майка ми е бугарка“. Гаврилъ поуспокоилъ народа, като четѣлъ освенъ по гръцки и по български и

като взелъ за свой помощникъ и епископъ Софрони — българинъ отъ София.

Следъ излизането на фермана отъ 10 февруари 1878 г. за образуване на независима българска църква най-напредъ въ Скопско и Охридско се възползували отъ членъ десети на сжщия ферманъ. Тогава се направилъ плебисцитъ, при който се констатирало, че повече отъ две трети отъ цѣлото население е българско, поради което Скопско е било присъединено къмъ екзархията и издаденъ бератъ за назначението на Доротеа за Скопски владика.

И по-късно Скопие е билъ единъ отъ голѣмитѣ и будни центрове на българската просвѣта.

До 1912 г. българскиятъ елементъ въ това отношение е билъ най-добре поставенъ. Тамъ е имало само българска мъжка и девическа гимназии, които сж били затворени отъ сърбитѣ презъ 1913 г. Имало е и български владика сжщо изгоненъ отъ сърбитѣ презъ сжщата година. Отношението на българското и сръбското население и неговата просвѣта въ Скопие се илюстрира твърде добре и отъ следния исторически случай — презъ 1912 година следъ влизането на сръбскитѣ войски въ Скопие сръбскиятъ кралъ Петъръ е посетилъ града. При посрещането взимали сж участие и всички ученици отъ разнитѣ националности. Кралътъ се е отправилъ къмъ грамадното мнозинство ученици и попиталъ отъ каква народностъ сж. Отговорили му, че това сж българи. Тогава кралътъ пожелалъ да види и сръбскитѣ ученици. Сръбскитѣ власти му показали една малка групичка отъ 50—60 ученици. Тогава очуденъ и неприятно изненаданъ кралътъ попиталъ: Това ли е резултата отъ пропагандата, която е струвала толкова милиони на държавата? Възможно ли е да сме получили единъ толкова слабъ резултатъ?

Н. В. Кралътъ е забравилъ, че и най-щедро разпиляванитѣ държавни милиони за пропаганда не могатъ да дадатъ другъ резултатъ, освенъ слабъ, всрѣдъ едно население съ будно национално съзнание.

А сега 9 дивизия следъ като намѣри гостоприемство въ Скопие цѣли 5 дни и следъ като подкрепи силитѣ си, дивизията окриляна отъ духа на Петъръ Делянъ и отъ духа на Царъ Самуилъ, получи заповѣдъ да напусне града и се съсредоточи къмъ гр. Прилепъ, като 57 полкъ остане гарнизонъ на гр. Скопие.

На 19 ноември останалата на Косово поле 3 дружина пристигна. Полкътъ зае охраната на града, като изпълняваше гарнизонната служба.

Разположенъ въ града, полкътъ бѣ поставенъ въ обстановка близко до мирновременната. Въ първитѣ още дни ротитѣ пристѣпиха къмъ своето обзавеждане и подтегане

следъ двумесечнитъ походи и боеве. Следъ това ротитъ почнаха да произвеждатъ редовни строеви занятия.

На 14 февруарий 1916 г. на рождения ден на Н. В. царя се произведе парадъ, който се прие отъ командующия съюзнитъ войски на германския фронтъ генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ.

Цѣлата зима полкътъ премина въ гр. Скопие, гдето нѣмаше гарнизоната служба. Въ свободнитъ отъ нарядъ дни, ротитъ произвеждаха занятия. Така бѣха се изминали повече отъ 4 месеци, когато на 19 априлъ 1916 г. се получи бърза телеграма отъ началника на 9. дивизия, съ която на полка се заповѣдаше да се присъедини къмъ дивизията си. Последната трѣбваше да се съсредоточи въ долината на рѣка Вардаръ въ участъка на градъ Дойранъ.

Съ получаване на телеграмата направиха се всички разпореждания полкътъ да бѣде готовъ за превозването му на 21 априлъ. Каточели полкътъ преживѣваше нова мобилизация. Тѣй продължително разположенъ въ хубавия градъ, забравилъ топовнитъ гърмежи, настаненъ въ удобнитъ си квартири, полкътъ трѣбваше да употреби, наистина, голѣми усилия, за да може въ два дни да събере прѣснатитъ за охрана на града и околността му войници. Но събитията идватъ тѣй неочаквано... както на война.

На 21 априлъ сутринята трена отнесе на югъ първия ешалонъ отъ полка.

2. Отъ Скопие до с. Чинарли — на южния фронтъ

21 априлъ — 12 юни 1916 г.

Въ утрото на великия петъкъ — 21 априлъ 7 ч. 34 м. пр. пл., първиятъ ешалонъ бѣ вече готовъ на скопската гара. Локомотивътъ изсвири и тренътъ полетѣ на югъ по долината на р. Вардаръ. На другия денъ вечерята — срещу Възкресение Христово цѣлиятъ полкъ бѣ разположенъ на бивакъ при с. Милетково. Тукъ полкътъ остана като армейски резервъ до 28 априлъ.

На 29 априлъ полкътъ се приближи още на югъ и се разположи на бивакъ при с. Чернище, като съставляваше втора група отъ армейския резервъ на 11 германска армия на южния фронтъ.

Току-що палаткитъ бѣха разположени, първото нѣщо, което се направи, това бѣ да бждатъ маскирани съ клоне и храсти. Не много време следъ това се чу бръмченieto на неприятелски аероплани, не смущавани отъ многото бѣли облачета на шрапнелитъ, които се прѣскаха около тѣхъ.

Голѣми усилия отъ началствующитъ лица бѣха необходими въ първитъ дни, за да се привикнатъ войницитъ да

се маскиратъ и не мърдатъ при появата на неприятелскитъ въздушни ескадри. Тѣхното любопитство бѣ тѣй голѣмо, че тѣ излизаха на открито да наблюдаватъ летението имъ, безъ да съзнаватъ, че тѣ неволно даваха възможностъ на противника да събира ценни сведения за разположението на нашитъ биваци. Но следъ много беседи по този въпросъ, войницитъ се запознаха съ това модерно сръдство за разузнаване и съзнателно вече вземаха предпазителни мѣрки, за да не позволѣтъ на противника да събира по такъвъ начинъ сведения за нашето разположение.

Презъ хубавото време дружинитъ произвеждаха занятия, до като една по една бѣха изпратени на позицията на 33 п. полкъ, 59 и 122 германски полкове, за да усилятъ и помогнатъ при укрепяването на позицията.

Така се премина до 12 юни, когато се получи заповѣдъ полкътъ да смѣни и заеме позицията на 146 германски полкъ, разположенъ южно отъ с. Пальорка. Още сѣция денъ дружинитъ, които бѣха прѣснати за укрепяване позицията отъ Дойранъ до Вардаръ, се съсредоточиха при с. Пальорка.

Следъ боя при Кеческолъ на 9 ноември 1915 г., следъ 7 месечна почивка отново на полка се повѣрѣва участъкъ отъ позиция.

ГЛАВА II.

НА ДОЙРАНСКАТА УКРЕПЕНА ПОЗИЦИЯ ЮЖНО ОТЪ ПАЛЬОРКА ПРЕЗЪ 1916 г.

1. Заемане на позицията; 2. Техниката на помощъ; 3. Рекогносцироваченъ бой на 22 августъ; 4. „Спокойнитъ“ дни на позицията и единъ епизодъ презъ тѣхъ.

1. Заемане на позицията

На 12 юни вечерята полкътъ бѣ съсредоточенъ въ с. Пальорка. На 13 юни почна смѣната на 146 германски полкъ, а на 14 юни вечерята цѣлиятъ полкъ бѣ вече на позиция, която зае съ 2. и 3. дружини, а 1. дружина остана въ полкова подрѣжка при с. Пальорка. На позицията на полка останаха всичкитъ 12 германски картечници, 6 минохвъргачки, 4 прожектора, телефонна мрежа и разнокалибрни батареи.

Наистина, много месеци се изминаха въ почивка въ красивия български градъ Скопие и много месеци ни отдѣлятъ отъ боеветъ въ Сърбия. Прѣсни сж, обаче, споминитъ за днитъ, които полкътъ премина въ своитъ „позиции“ при Тимокъ, Морава и Вулино бърдо. Тогава всички войници бѣха

Тукъ: Високоград, Скопие

спокойни за своите позиции, ако имаха окоп за на колѣне. Ако окопът бѣ блиндиранъ съ 1—2 педи прѣстъ — тѣ се считаха сигурни. Ако ли пъкъ окопът бѣ опасанъ отпредъ съ телена мрежа, тѣ считаха позицията си за непревземаема. Такива „позиции“ познаваха нашите войници отъ боевете презъ 1915 година.

Но дошли тукъ, на южния фронтъ, тѣ наследиха германцитѣ. Гледатъ само при с. Пальорка складирани не цѣли кола, не вагони, а цѣли тренове дървенъ и желѣзенъ строителенъ материалъ; цѣли грамади отъ чувалчета съ циментъ; цѣли планини съ бодливъ тель — и всичко това бѣ предадено отъ германцитѣ на нашия приемчикъ, който боязливо и наивно пита: а това само за нашия полкъ ли е?

Войниците отивайки да заематъ позицията гледатъ на единъ каменистъ връхъ чешма и очудено се питатъ: какъ може да има кладенецъ на камениста чука?

— Тамъ има чешма, а не кладенецъ. Водата е докарана съ водопроводни трѣби, казва другъ по-досетливъ.

— Добре, ама водата нагоре може ли да тече? Отговаря тържествующъ първиятъ.

— Какъ да не може? Като оставатъ помпа и моторъ, ще изкачатъ вода и хе-е, на онази, високата чука.

— А бе то може така, ама нѣма да годиняваме тука, че и чешми да си правимъ. Нашите кметове по селата, па и въ много градове отъ толкова години още не сж докарали вода, та тукъ по чукарите, на кого ще останатъ тѣзи чешми?

Въ това време словоохотливата група бѣ стигнала върха съ чешмата и тамъ германскиятъ офицеръ разправя на нашия преводчикъ, че за мотора на водопровода трѣбва да се изпратятъ отъ полка механици, за да смѣнятъ германскитѣ. Като чука това отъ нашия преводчикъ, двамата събеседници се спогледаха и замлъкнаха.

Когато войниците стигнаха на самата позиция, видѣха много кщички за живѣне, а до тѣхъ цѣли тунели въ земята, за да се криятъ, когато противникътъ почне барабаниенъ огънь. По нататъкъ навлѣзоха въ лабиринтъ отъ скрити ходове за съобщения. Тукъ случайно попадналъ човѣкъ, действительно можеше да се загуби. Единъ клонъ отъ тѣзи ходове водѣше въ една тѣсна, малка и тъмна стайчка подъ земята безъ никакъвъ прозорецъ, а вмѣсто него имаше една амбразура съ отворъ 12—15 см., която пропускаше свѣтли лъчи — това бѣ единъ отъ многото наблюдателни пунктове. Погледне ли се презъ амбразурата виждатъ се нашите окопи, опасани съ по нѣколко реда телена мрежа. Погледа се отнесе по на югъ и забеляза нѣкакви развалини, които свидетелстваха, че тамъ нѣкога е било селото Девджели. Още по на югъ се издигаха върхове и връхчета,

нѣкои отъ които бѣха овѣнчани съ окопи и опасани съ телени мрежи — тамъ сж французитѣ.

Позицията отъ Дойранъ до Вардаръ върви почти по бившата сръбско-грѣцка гранична линия. Разбититѣ англо-френски войски презъ 1915 година намѣриха спасение не въ грѣцката територия, а въ българската толерантностъ къмъ не воюваща Гърция, макаръ че тя бѣ нарушила вече неутралитета си, като бѣ допустнала съгласенски войски въ територията си; тѣ намѣриха спасение и въ погрѣшнитѣ егоистични смѣтки на главното германско командване.

Позицията, която бѣ заета отъ полка съставлява една частъ отъ центъра на укрепената позиция Дойранъ — Вардаръ и е разположена на нѣколко хѣлма, които се спускатъ отъ върха Дубъ.

Мѣстността, обкръжаваща разположението на полка е силно пресѣчена и хѣлмиста. Както надъ нашата, тъй и надъ неприятелската позиция отъ Дойранъ до Вардаръ и до Аржанското езеро властно господствува върха Дубъ чийто разклонения изпълватъ цѣлото това пространство съ множество върхове и хребети, прерѣзани въ всички посоки съ доливе и стрѣмни оврази. Простре ли се погледътъ по на югъ, изпрѣчва се първомъ голѣма камениста конусообразна могила съ отсѣченъ връхъ — това е Кукушката могила. Повдигне ли се погледътъ още малко, въ ясенъ слънчевъ день ще се види синевината на тихия Солунски заливъ, а още по на югъ се очѣртава тъмния фонъ на Олимпъ. Безъ да се дава просторъ на фантазията къмъ древните богове на Олимпъ, погледътъ бързо се пренася на изтокъ къмъ Круша планина, чието неизгодно положение къмъ дойранската позиция би се избѣгнало, ако не бѣха допуснати на времето-пришълцитѣ отъ западъ да се повърнатъ отъ Солунъ и тѣпчатъ македонската земя. И това само, за да не преминемъ границата на Гърция, както я преминаха и французитѣ. Още малко на северъ и погледътъ се спира върху огромния масивъ на Бѣласица планина, която се издига като стена, за да брани южните ни граници. На западъ, когато прехвърли долината на Вардаръ, окоето се спира изпърво на гиздаво разположеното градче Гевгели, после се пренася къмъ винаги мрачния масивъ Маядагъ, а по-нататъкъ къмъ скалистата Кожухъ планина.

Не бихме могли да си представимъ ясно картината на нашата позиция на в. Джбъ и неговитѣ разклонения, ако любезниятъ кореспондентъ на английския в-къ Таймсъ въ броя си отъ 30 априлъ 1917 г. не бѣ ималъ добрината да ни скицира така удачно какво представлява Джбъ гледанъ отъ югъ. Наистина, и французки части около половинъ година сж гледали Джбъ, далечъ отъ югъ, но гордиятъ вла-

стелинъ съ неговитѣ цербери имъ бѣ внушилъ дълбока почитъ къмъ него, за да не дрѣзнатъ да го разгледатъ отъ по-близо. Пъкъ и англичанитѣ трѣбваше да го зяпатъ отдалечъ цѣли 8 месеци, страхувайки се и отъ сѣнката му, до като се осмѣлятъ да го разгледатъ отъ по-близо. Тукъ нѣма да се спираме, какъ тѣ заплатиха за тази си дързостъ, това ще направимъ по-после, а сега ще изложимъ само нѣкой скици на Джбъ наблюдаванъ отъ югъ цитирани отъ горепоменатия вестникъ:

„Хвърлимъ ли погледъ отъ фронта¹⁾ върху тази позиция²⁾ тя неволно ни напомня една срѣдновѣковна непристъпна крепостъ. Въ единъ жгълъ на цѣлата крепостъ се вижда обикновенно една група отъ кули и бастioni, които образуватъ главното укрепление на защитата. Главната кула превъзходствува всичко, наоколо нея се намиратъ помалки кули и кулички, които взаимно се подкрепятъ и взаимно се владѣятъ.

„Устройството на мѣстността въ този жгълъ на Дойранското езеро представлява точна картина на една такава срѣдновѣковна крепостъ: височината Джбъ е главната кула на неприятелската цитадела. Тя се издига надъ другитѣ височини, които владѣе и 8 месеци отъ когато приехме тази частъ отъ французитѣ, върхътъ Джбъ се присмива на британската армия“.

„Иди гдето искашъ, този навѣсенъ голъ черепъ те вижда навсѣкжде. Далечъ задъ английския фронтъ при ходенето ти презъ долищата, които изглеждатъ открити само за небето, често ще видишъ пжтя маскиранъ, или пъкъ затворенъ за движението чрезъ една плакарда: Тукъ се минава само ноще! На въпроса ти: Защо? — неизбѣжниятъ отговоръ гласи: „Отъ Джбъ се вижда, отъ Джбъ се обстрелва“.

На 12 юни 1916 година, командирътъ на полка получи заповѣдъ отъ началника на дивизията да заеме и отбранява укрепената позиция южно отъ с. Пальорка, като смѣни германския 146 п. полкъ.

Смѣната трѣбваше да се извърши ноще и съвършено незабелѣзано отъ неприятелскитѣ аероплани, за да се избѣгнатъ лишни жертви.

За целта командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдъ № 35 отъ 12 юни 1916 год., съгласно която позицията се зае както следва:

¹⁾ Английският фронтъ — отъ югъ на Джбъ.

²⁾ Отнася се до Джбъ.

А. Бойна частъ

1. Майоръ Георгиевъ Хр.
2. дружина — 4 роти и 2 картечници.

Всичко: 4 роти, 2 картечници.

2. Поручикъ Поповъ Кр.

3. дружина — 4 роти и 2 картечници.

Всичко 4 р. и 2 картечници.

Б. Полкова поддръжка:

Поручикъ П. Пѣвъ.

1. дружина — 4 роти.

Всичко 4 роти.

Да заеме и отбранява дѣсния (западния) участъкъ на позицията, като смѣни германската дружина отъ 145 п. полкъ утре (13 юни) следъ пладне при мръкване.

Да заеме и отбранява лѣвия (източния) участъкъ на позицията, като смѣни германската дружина отъ 146 полкъ на 14 юни при мръкване.

Да остане въ с. Пальорка, като разположи войницитѣ си въ направенитѣ отъ германцитѣ бараки.

И тѣй, следъ последната си среща съ врага на 9 ноември 1915 г. при Кечеколъ, полкътъ отново влѣзе въ непосредственъ контактъ съ врага. Сега, обаче, полкътъ имаше за свой противникъ части отъ 156 французка дивизия.

2. Техниката на помощъ

До идването ни на позиция южно отъ с. Пальорка нашитѣ срѣдства за борба се изчерпваха съ куршума и ножа. Тукъ, макаръ и не измѣстени, тѣзи срѣдства не бѣха достатѣчни за разрѣждане неприятелскитѣ настѣпающи вълни и за унищожаване домогналитѣ се групички до нашитѣ окопи.

Бойниятъ опитъ отъ другитѣ фронтове извика техниката на помощъ и на нашия фронтъ.

Наистина, позицията, която полкътъ току-що наследи, далечъ надминава всички „позиции“, които той срещна въ похода си когато преброди цѣла Сърбия презъ 1915 година. Вѣрно е сжщо, че направеното отъ нашитѣ предшественици отъ 146 германски полкъ не бѣ малко, а все пакъ още много нѣщо липсваше на позицията, за да бжде тя наистина модерно укрепена.

До като за изграждане на своитѣ „позиции“ презъ 1915 г. полкътъ имаше като единственъ инструментъ своята малка линеманова лопата, а за обикновенъ материалъ се използваше прѣстъ и чимове; то тукъ на южния фронтъ за изграждане на позицията бѣха необходими цѣлъ арсеналъ отъ инструменти: кирка и лопата, ломъ и чукъ, брадва и трионъ и пр. пр., и безбройни материали бѣха нужни: цѣли тренове отъ строителенъ дървенъ материалъ; планини

отъ чакълъ, пѣськъ и циментъ; грамади отъ желѣзни релси, желѣзни колове и бодлива тель; цѣли складове отъ взривни вещества за разбиване скали.

И закипѣ тогава позицията отъ взривоветѣ при разбиване на скалитѣ. Камъни искрѣха отъ тъпитѣ удари на киркитѣ и ломоветѣ. Дълги тунели се дълбаеха бавно, но упорито и безспирно все по дълбоко въ недрата на скалитѣ. Търпението, дълбокото съзнание за отечествентъ дългъ и денонощниятъ трудъ презъ цѣли месеци се увѣнчаваха съ завършения видъ на готовото подземно жилище, което даваше сигурно убѣжище отъ неприятелския огънь. Загълъхваше тогава кѣntenето на скалата тукъ, за да почне отново нѣгде близко сжщата работа съ сжщата енергия.

А тази работа не бѣ само тукъ — и въ лѣво, и въ дѣсно, и отпредъ и отзадъ, малки групички дълбаеха скалитѣ, разтваряха земнитѣ недра и откриваха сигурни подслони противъ барабания огънь на врага.

Другаде копаеха цѣли кладенци въ земята. Складираха до тѣхъ грамади отъ желѣза, греди, чакълъ, пѣськъ и циментъ. Следъ известно време складираниятѣ грамади изчезватъ, а на мѣстото на дълбокитѣ кладенци, израстваха голѣми туфи отъ драки. На въпросителния погледъ биха ви отговорили: дълбокиятъ кладенецъ погълна близкитѣ грамади и доби формата на наблюдателенъ пунктъ, за маскирането на когото отгоре нахвърлятъ тръни и драки споредъ околната растителностъ. Пожелаете ли да влѣзете вътрѣ, ще трѣбва да минете презъ едно подземие, което служи за жилище, а отъ тамъ единъ тъменъ низкъ тунелъ освѣтленъ съ малкъ фенеръ, служащъ за подземенъ пѣть, който води въ една малка стаичка. Тукъ дошлитѣ 2—3 души изпълватъ стаичката, а вие продължавате по една отвесна стълба нагоре, като въ куминъ и когато главата ви опре до тавана, предъ васъ се открива една или две амбразури, отгдето съ просто око, бинокълъ или тржба ще видите далечъ предъ васъ цѣлъ лабиринтъ отъ височини набраздени съ много окопи, оплетени като отъ паякъ съ телени мрежи. И може би, изъ подъ нѣкоя драка, подобна на тази, която стърчи отгоре на наблюдателния пунктъ, се крие зоркото око на французкия наблюдатель.

Спомнямъ си, че при блокадата на Одринската крепостъ презъ Балканската война взема участие сжщиятъ полкъ. Цѣли петъ месеци той бѣ изложенъ на турския огънь отъ фортоветѣ, но до края на блокадата позицията на полка се състоеше отъ единъ редъ окопи и нищо повече. А самиятъ окопъ бѣ изкопанъ за „стоишкомъ“ (1.40), а нѣгде само за „на колѣне“ (0.90).

Колко смѣшна се струва „позицията“ на полка при Одринъ въ сравнение съ тая при Дойранъ. Тукъ позицията се състои отъ цѣлъ лабиринтъ отъ окопи въ нѣколко паралелни линии, пресѣчени въ нѣкои участъци съ напречни окопи и всички съединени съ отдѣлни ходове за съобщение. Напраздно обвиняватъ нашия войникъ, че билъ мързеливъ и не обичалъ да копае окопи. А какъ тогава да се обясни изграждането на една модерна позиция отъ сжщия полкъ отъ сжщитѣ войници, само 3 години по-късно? И ако трѣбва да се намѣри обяснението, то ще трѣбва да потърсимъ причинитѣ, не въ войници, а до колко неговото ржководство е било умело и настойчиво.

Като нераздѣлна частъ отъ позицията сж построени солидни бетонирани наблюдателни пунктове, жилищни помещения, куполи за картечници, орждия, проектори, гнѣзда за гранатохвъргачки, минохвъргачки, огнепрѣскачки и пр. пр. Всички тѣзи постройки сж тѣй разхвърляни изъ позицията, щото на чуждото и незапознато око би се сторило, че се намира въ единъ хаосъ отъ окопи, дупки, тунели и постройки. Само запознатиятъ съ модерната позиционна война ще се ориентира въ цѣлия този лабиринтъ, почиващъ на една здрава система.

И всичко това е дѣло на самитѣ защитници на позицията. Една частъ отъ тѣхъ бодърствува денонощно въ охрана на позицията, като патрули, постове, секрети и дежурни ядра; друга частъ почива; а останалата частъ съ чукъ, кирка и лопата гради тоя лабиринтъ. И дене и ноше, и въ делникъ и въ празникъ, и въ студъ и въ горещина, и въ затишие и подъ вражеския огънь — съ една неподражаема упоритостъ се браздѣше, дълбаеше, градѣше. И когато неприятелскиятъ артилерийски огънь разрушаваше нѣкоя постройка, въ следнитѣ нощи се изграждаше още по солидна.

Тѣй въ общи чѣрти въ фортификационно отношение се строеше позицията.

До идването на полка на позиция на Дойранския фронтъ, нашитѣ срѣдства за борба се изчерпваха съ куршумитѣ и ножа. Наистина, тѣзи срѣдства не сж изгубили своето значение въ боя, но тѣ не бѣха вече достатъчни, за да се справятъ съ врага презъ всичкитѣ фази на усложнения позиционенъ бой.

Бойниятъ опитъ на другитѣ фронтове и появата на съглашенски войски въ Солунъ извикаха техниката на помощъ и въ това отношение на нашия фронтъ. Обширнитѣ по фронта и ешалонираниятѣ въ дълбочина позиции, извикваха необходимостта отъ много машини, за да съдействуватъ за унищожение на враговетѣ: картечницитѣ поради своята скорострелностъ отъ 500 патрона изстреляни само

въ една минута, спечелили вече справедливото име косачи, бѣха увеличени многократно — отъ 4 картечници въ началото на войната, полкътъ увеличи своитѣ картечници до 48. Гранатохвъргачки и минохвъргачки, чиято траектория бѣ толкова крута, че изхвърлянитѣ малки гранати и огромни мини, падаха като отъ небето и разрушаваха скрититѣ и задъ най-стрѣмнитѣ склонове неприятелски скривалища — бѣха сѣщо изобилно наредени на нашата позиция. Разнокалибърни батареи бѣха разположени въ участъка на полка, които ту съ своя барабаненъ огънь извършваха разрушения въ неприятелската позиция; ту съ своя преграденъ огънь, спущаха огнена завеса предъ нашата позиция и преграждаха свободния достѣпъ на неприятелскитѣ вериги къмъ позицията ни. Домогнатъ ли се уцѣлелитѣ неприятелски части по-близо до позицията ни, тѣ биватъ изгаряни отъ нареденитѣ огнепрѣскачки, както грѣшницитѣ отъ ада на Данте. Презъ бурнитѣ пѣкъ нощи, когато луната е вече залѣзла; когато свѣтлитѣ звезди сѣ помрачени отъ черни облаци и когато по обгърнатата отъ непроницаемъ мракъ земя ползаватъ вражескитѣ вериги и дебнейки своитѣ жертви сѣ наближили нашата позиция — въ този именно моментъ снопове отъ свѣтлитѣ лѣчи на прожекторитѣ раздиратъ булото на мрака, въ който е забуленъ врага и освѣтляватъ мѣстността, за да запѣятъ картечницитѣ своята пѣсень, косѣйки редоветѣ на неканенитѣ гости. Ако пѣкъ противникътъ би успѣлъ да се домогне до нашитѣ окопи, той бива обсипванъ съ бомби — нѣкогашното изобретение на нашитѣ македонски комити, което бѣ изоставено поради решение на международни хуманитарни конференции, за да бѣде усъвършенствувано и употребено още по-обилно отъ сѣшитѣ тия, които бѣха вземали международни решения! Картината не би била пълна, ако къмъ тия унищожителни машини не прибавимъ и най-новото презъ тая война срѣдство за борба — отровнитѣ и задушливи газове.

За да се улесни поставянето въ действие на всичкитѣ тия машини отъ цѣлата сложна система на полковата позиция, тя бѣ омотана въ всички посоки съ една паяджина отъ телефоненъ кабелъ, който ако би билъ опънатъ по права линия, би билъ достатъченъ за една двойна линия отъ Дойранъ до Солунъ или всичко около 120 км. само въ участъка на полка.

Наистина, много нѣщо бѣ направено за укрепяване на позицията — тя бѣ снабдена съ модерни фортификационни постройки; тя бѣ снабдена обилно и съ технически срѣдства и машини за успѣшно водене на тежката и жестока борба. А все пакъ, всичко до тукъ изброено е мъртво и безжизнено. За да стане позицията силна и непристъпна, за да се турятъ въ действие всички технически срѣдства и ма-

шини — тѣ трѣбва да бждатъ одухотворени. Всички тия машини и срѣдства за борба, наистина сѣ незамѣними въ съвременната война, но не по-малка истина е, че и най-съвременната и най-могущата машина е пакъ бездушна, ако тя не е въ рѣцетѣ на опитния си майсторъ, ако тя не е одухотворена отъ мощния му духъ. Нѣщо повече — ако машината е въ рѣцетѣ на неопитенъ човѣкъ, вмѣсто полза тя ще му донесе вреда. Ето защо, паралелно съ укрепяване на позицията, почнаха се и усиленни занятия по подготвяне на войници отъ полка за действие съ разнитѣ машини. Почнаха се занятия и съ всички офицери и войници за запознаване съ всички служби, особености и изисквания на съвременния позиционенъ бой, който имаше толкова придатъци къмъ полския бой, че последния бѣ изгубилъ съвършено своятъ образъ.

3. Рекогносцироваченъ бой на 22 августъ 1916 г.

Въ началото на м. августъ 1916 г. полкътъ съ придаденитѣ му части, заемаше позицията си съгласно заповѣдъ по полка № 36 отъ 5 августъ 1916 година, както следва:

А. Бойна часть

1. Дѣсенъ участѣкъ

Майоръ Георгиевъ Хр.

2-а дружина 4 роти
Отъ 3/9 пион. рота . . . 1/2 рота
232 нѣмско кар. отд. 6 карт.
Отъ 172 нѣмска минохв.
рота 2 минохв.
Прожекторъ № 205 1 прожект.
Всичко 4 1/2 р. 6 карт., 2 минохв.
и 1 прожекторъ.

2. Лѣвъ участѣкъ

Майоръ Ангеловъ Сп.

3-а дружина 4 роти
Картечната рота — 6 картеч.
Отъ 9. пион. друж. — 1/2 рота
Отъ 172 герм. минохвъргачна
рота 2 минохвърг.
Прожектори № № 4, 5, 35 .
3 прожект.

Всичко: 4 1/2 роти, 6 карт. 2 минохв. и 3 прожект.

Да заеме въ случай на нападение отъ страна на противника и най-упорито да отбранява участъка отъ долина Вѣра до висота „Лѣва Геба“ включено.

Да заеме въ случай на нападение отъ страна на противника и най-упорито да отбранява участъка отъ в. „Лѣва Геба“ изключително до висота Драхенбергъ включено.

Б. Полкова поддръжка

Поручикъ Петко Пѣевъ

1. дружина. 2 роти
Отъ 9. нѣмска пион. др. 1 взводъ
Всичко: . 2 1/4 роти.

Въ случай на нападение
отъ страна на противника да
застане задъ висотата „Бул-
гаренъ бергъ“ до пжтя.

Следъ заемането на позицията отъ полка, паралелно съ укрепителнитѣ работи, що се извършваха по позицията, бойната дейность се заключаваше повече въ артилерийско обстрелване на позицитѣ, отъ нашата и отъ французката артилерия, както и въ патрулни разузнавания, които често довеждаха до патрулни схватки. Дветѣ дружини отъ бойната частъ изпращаха непрекъснато предъ фронта на дружината си по единъ усиленъ офицерски патрулъ.

Презъ втората половина на месецъ августъ 1916 г. бѣ настъпило временно затишие предъ фронта на полка, което подсказваше, че се извършва нѣщо по фронта на противника — може би нѣкакви негови предвижвания или групирания. Това затишие предизвика заповѣдта на началника на дивизията на 22. августъ да се произведе отъ полка една рекогносцировка на неприятелската позиция северно отъ с. Чидимли, за да се събератъ сведения отъ какви части се заема, има ли артилерия и какви батареи и най-сетне какъ е укрепена неприятелската позиция.

Изпълнението на получената заповѣдъ, още сжщиятъ день — 22. августъ бѣ възложено на командира на 1. дружина, майоръ Цончевъ съ две роти (2. и 3.) и двата офицерски патрули намиращи се предъ позицията на полка.
(Гледай приложение № 1)

Въ 3 часа сл. пл. ротитѣ напустнаха позицията, която заемаха — Лѣва и Дѣсна гжба — и взводнитѣ колонки на разчлененитѣ роти се спустнаха отъ позицията, за да преминатъ зоната на артилерийския огънь, понеже разстоянието до с. Чидимлий бѣ около 5 1/2 клм. При настъплението 2. рота се насочи презъ в. Слатина, Телеграфната висота, в. Бориславъ за Зеленигѣ висоти, а 3. рота презъ в. Габаре, в. в. Лѣва и Дѣсна Цица сжщо за Зеленигѣ висоти. Малкиятъ колонки на ротитѣ непрестанно напредваха и макаръ въ свѣтлия лѣтенъ день тѣ ясно да се очъртаваха когато се изкачваха отъ дълбокитѣ долине и прехвърляха редицата върхове, все пакъ неприятельтъ не ги безпокоеше. Това ги окуражаваше още повече при тѣхното настъпление. Когато нашитѣ батареи се обадиha и бѣлитѣ шрапнелни облачета се занизаха надъ висотитѣ около с. Чидимлий, змиовиднитѣ колонки, които лазѣха нагоре по стрѣмнитѣ висоти, каточели станаха крилати змейове и безъ отдихъ

хвърчеха отъ връхъ на връхъ. А когато пѣкъ кацнаха на Телеграфната висота и Лѣвата Цица, змейоветѣ разпериха крилетѣ си и дълбокитѣ колонки се превърнаха въ хвърковати вериги, за да преминатъ зоната и на пехотния огънь. На това мѣсто се присъединиха и офицерскитѣ патрули, които изпълниха междината между дветѣ роти, а въ дружинна поддръжка се остави единъ взводъ отъ 3. рота. Така бойниятъ редъ на дружината продължи настъплението до 4 1/2 часа сл. пл. безпрепятствено отъ противника, като достигна линията на висотитѣ: Албионъ, Чиндимлийска, Мушката и Задната Змийска. Въ това време противникътъ откри слабъ пехотенъ огънь откъмъ Задната Чидимлийска висота и откъмъ в. Калоянъ. На последния връхъ имаше окопи добре маскирани, опасани съ единъ редъ телена мрежа и заети отъ около една рота. По останалитѣ близки висоти не се забелязваха никакви окопи. До като се оглеждаха околнитѣ висоти изминаха около 20 минути въ слаба престрелка. Въ това време, вѣроятно противникътъ бѣ усиленъ и откри силенъ пехотенъ и картеченъ огънь, а около единъ взводъ настъпи отъ къмъ върбитѣ при с. Чидимлий и се насочи срещу офицерския патрулъ, който заемаше междината между 2. и 3. роти. За обезпечение дѣсниятъ флангъ на 3. рота заплашенъ отъ това настъпление бѣ изпратенъ полувзводъ отъ дружинната поддръжка. Едва що противникътъ бѣ спрѣнъ отъ нашия огънь, когато бѣха забелязани около два неприятелски взвода, които се спускаха отъ в. Близнацитѣ и се насочваха къмъ лѣвия флангъ и тила на 3. рота. Срещу тѣхъ къмъ заплашения флангъ бѣ насоченъ веднага и последниятъ полувзводъ отъ дружинната поддръжка. Противникътъ чувствувашъ своето численно превъзходство продължи настъплението си откъмъ в. Близнацитѣ, въпрѣки огъня отъ нашия полувзводъ. Най-сетне въ своето настъпление противникътъ се доближи толкова, че се различаваха вече ясно отдѣлнитѣ отличия отъ облѣклото му. Най-напредъ направиха впечатление кржглитѣ каски, които носѣха войницитѣ и които съвсемъ не приличаха на французкитѣ каски. Явно бѣ, че срещу полка не бѣха вече французки части, а нѣкакъвъ другъ сортъ отъ богатата колекция на нашитѣ врагове. Трѣбваше, безъ друго да се залови поне единъ екземпляръ отъ този новъ сортъ. Съ тази целъ нашитѣ вериги ги допустнаха да се доближатъ повече, следъ което откриха огънь. Една малка група бѣ доближила на 50—60 метра. Нашата верига имъ откри огънь, а следъ това нѣколко наши смѣлчаци не можаха да се въздържатъ повече, скочиха и се втурнаха насреща имъ. Скочика въ сжщия моментъ и неприятелскитѣ войници . . . само че не срещу нашитѣ, а тъкмо въ обратната посока. Съ дългитѣ си крака тѣ бѣгаха вече, бѣгаха и нашитѣ

подире имъ, но справедливостта изисква да се отбележи, че въ това надбѣгване дългокракитѣ бѣха и бързоноги и и сполучиха да се отскубнатъ и да намѣрятъ спасение въ своето бѣгство. Въ време на преследването, нашитѣ успѣха да заловятъ само нѣколко отъ кржглитѣ каски, които принадлежатъ на английската армия. Къмъ това време две неприятелски полски орждия се обадиха отъ къмъ Зеленитѣ висоти, вѣроятно току-що докарани и откриха огънь по нашитѣ роти.

Къмъ 6 ч. сл. пл. командирътъ на рекогносцировачнитѣ роти майоръ Цончевъ докладва на командира на полка по телефона останения резултатъ на рекогносцировката, че срещу полка французкитѣ части сж замѣнени съ английски; че висотитѣ северно отъ с. Чидимлий сж укрепени съ окопи, опасани съ телени мрежи и заети отъ охраняющи части отъ около една рота; че на близкитѣ висоти не се забелѣзватъ никакви окопи; най-сетне, че противникътъ е изтеглилъ голѣма частъ отъ артилерията си. Следъ този докладъ, отъ който се вижда, че възложената задача бѣ изпълнена, командирътъ на полка даде заповѣдъ на майоръ Цончевъ ротитѣ да се отдрѣпнатъ. Подъ прикритието на вечерния здрачъ, следъ като се прибраха раненитѣ и убититѣ, ротитѣ се оттеглиха на позицията.

22. августъ 1916 г. е датата, на която полкътъ за първи пжтъ се среща съ чадата на гордия албионъ. Въ този день, день на първа среща, англичанитѣ спасиха своята гордостъ на бързоходци въ своя бѣгъ, а за Ганю оставиха само гордостъта, а той би могълъ да се гордѣе, че ги е гонилъ, макаръ и не ги догонилъ...

Че действително тоя день срещу полка сж били англичани и че заловенитѣ каски сж притежание на английската армия, се потвърждава и отъ английския вестникъ Таймсъ въ броятъ си отъ 30. априлъ 1917 год., въ който се казваше, че английскитѣ части сж заели участъка срещу Дойранъ отъ преди 8 месеци или презъ втората половина на м. августъ 1916 г.

Тѣй рекогносцировачната дружина изпълни задачата си, като събра ценни сведения за силата и състава на противника, както и за неговата позиция. Това обаче се заплати съ цената на скжпитѣ загуби: убити 7 войници, изчезнали безследно 1 войникъ; ранени: поручикъ Поповъ Тодоръ Жековъ и 34 войници.

4. „Спокойнитѣ“ дни на позицията и единъ епизодъ презъ тѣхъ

Следъ рекогносцировачния бой на 22. августъ предъ фронта на полка се заредиха сравнително спокойни дни

По позицията пжкъ продължиха дни на еднообразие. И наистина, дейността на позицията се заключаваше въ безспирната денонощна работа по укрепяването. Тѣпитѣ удари на кирката и на чука; глухитѣ взривове на ламоветѣ, отъ които се разбиваха скалитѣ въ подземията и тунелитѣ — това бѣ монотонната музика отъ ползотворната работа по укрепяването. И тази музика се заглушаваше понѣкога отъ английскитѣ снаряди, които често пжти въ единъ моментъ разрушаваха туй, което презъ цѣли дни бѣ градено. Но и това разрушение, каточели не бѣ достатъчно на враговетѣ, та често чакъла, пѣсъка и цимента преди да се превърнатъ въ гранитенъ бетонъ, още при самата работа по постройкитѣ трѣбваше да бжде обагренъ отъ чистата алена кръвъ на нашитѣ защитници.

Презъ сжщитѣ тия „спокойни“ дни, презъ които бюлетина не отбележаваше нищо особено, изпращанитѣ офицерски патрули предъ позицията често се срещаха съ английскитѣ патрули, дебнейки се единъ другъ. И тежко томува, който не е билъ на шрекъ всѣки моментъ.

На единъ отъ тѣзи „спокойни“ дни ще се спремъ малко повече.

Това бѣ 24. септември. Тихъ и приятенъ септемврийски день бѣ ни дарила природата въ Дойранския край и подканяше всѣко живо сжщество да му се порадва отъ сърдце. Въ този сжщия день хиляди жизнерадостни хора лежаха въ тъмни и влажни подземия не подозирайки даже съ каква щедростъ отъ свѣтлина и благоухания природата бѣ обвила тоя хубавъ свѣтълъ день.

Слабъ вѣтрецъ лѣхна лицата на двама английски офицери, напомни имъ минали спомени за прекарани въ приятенъ спортъ дни и тѣ не се сдържаха въ своитѣ скривалища. Придружени отъ 3—4 войници, тѣ трѣгнаха пакъ на „спортъ“ презъ свѣтлия день къмъ Телеграфната висота.

Въ сжщия тоя день на Телеграфната висота, свили се между дракитѣ на припекъ се гушеха 20 души отъ 4. рота заедно съ своя началникъ подпоручикъ Славовъ Илчо Вълчовъ. Това бѣ офицерскитѣ патрулъ, който чакаше вечерния здрачъ да спусне своето було, за да се примѣкне напредъ къмъ неприятелската позиция.

Телеграфната висота, която привличаше английскитѣ спортисти и въ дракитѣ, на която бѣха се сгушили войницитѣ отъ нашия патрулъ, се намираше на 800—900 м. предъ нашитѣ предни постове и отъ острия ѝ връхъ можеше да се надникне напредъ къмъ неприятелскитѣ позиции.

На самия връхъ изъ задъ нѣкоя драка презъ деня, зоркото око на часовия бѣ устремено напредъ, а останалитѣ хора отъ патрула бѣха на 20—30 крачки назадъ по склона, маскирани добре изъ дракитѣ. Маскирани бѣха тѣ, защото

макаръ и намиращи се задъ склона да не бѣха изложени на любопитнитѣ погледи отъ неприятелската позиция или даже на излизащитѣ напредъ английски патрули, но отгоре, отъ къмъ облацитѣ, често пѣти зоркото око на тѣхнитѣ авиатори гледаше и наблюдаваше.

Къмъ 4 часа сл. пл. часовоятъ даде условния тревоженъ знакъ. Началникътъ на патрула веднага припѣлзе нагоре. Когато стигна при часовая забелѣза на около 300—400 метра 5—6 души да пѣлзятъ измежду дракитѣ. Нѣколко секунди само минаватъ и планътъ е готовъ — трѣбва да се заловятъ живи съ капанъ, си казва подпоручикътъ. Безъ да губи време подпоручикъ Славовъ заповѣда на часовая да остане на сѣщото си мѣсто, а самъ той тихо се отдѣрпва назадъ при войницитѣ си, взима петъ души съ себе си, припѣлзватъ въ лѣво къмъ пѣтеката, по която се направляватъ англичанитѣ и когато стигатъ на върха залегатъ въ дракитѣ.

Ето ги! пошепва единъ отъ войницитѣ. Подпоручикътъ заповѣдва шепнишкомъ: никой да не мърда, тукъ ще ги чакаме и когато стигнатъ на 10 крачки ще се хвърлимъ отгоре имъ. Спрѣха всички дѣха си, а тамъ отзадъ останалитѣ 14 войници бѣха на щрекъ, за да се притекатъ на помощъ, ако стане нужда. Англичанитѣ незабелезваемитѣ нито часовая, нито капана, продължаваха бавно и предпазливо да лаятъ измежду дракитѣ, като отъ време на време се спираха, за да се оглеждатъ на страни. Съ това принуждаваха спрѣлитѣ дѣха си наши войници неволно да разширатъ широко гърдитѣ си и поемайки повече въздухъ да изтратятъ по дълго време безъ да трепнатъ. Това се повтори на нѣколко пѣти до като англичанитѣ достигнаха на около 50—60 метра. Тогава англичанитѣ се спрѣха пакъ, огледаха се по сѣщия начинъ, а погледа имъ се спре продължително нѣколко секунди право предъ тѣхъ. Оглушителниятъ гърмежъ обясняваше какво тѣ бѣха гледали въ тия нѣколко секунди. Тѣ бѣха видѣли своята гибелъ и съ оглушителния гърмежъ тѣ търсиха да заглушатъ своя ужасъ... Тоя гърмежъ бѣ сигналъ въ сѣщото време за края на взаимното дебнене и сигналъ за началото на откритата борба. Сигналътъ бѣ даденъ отъ англичанитѣ и нашитѣ приеха хвърлената ржавица. На тѣхния гърмежъ, повторенъ и потретенъ отъ тѣхъ нашиятъ отговоръ бѣ друженъ залгъ.

Малко секунди изминаха, а голѣма промѣна въ настроението на спортиститѣ последва. Едва ли бѣ изминала една минута отъ първия гърмежъ и единъ отъ англичанитѣ потърси спасение въ бѣгството назадъ.

Напредъ! решително изкомандува подпоручикъ Славовъ. И петимата полетѣха къмъ още лежащитѣ англичани. Два-

ма-трима отъ тѣхъ се вдигнаха и съ бързината на сѣрната се спуснаха назадъ. Единъ отъ тѣхъ направи само нѣколко крачки и падна. Въ нѣколко мига нашитѣ достигнаха до мѣстото, отъ гдето бѣ даденъ първиятъ изстрелъ. Тукъ бѣ намѣренъ единъ отъ тѣхъ лежащъ неподвижно съ формата на английски офицеръ, цѣлъ обленъ въ кръвь. Нашитѣ го изоставиха и следъ нѣколко крачки достигнаха онзи, който току-що бѣ падналъ — очитѣ му гледаха изплашено и отъ направеното движение съ ржка къмъ гърдитѣ забелеза се, че той е тежко раненъ английски офицеръ. Единъ отъ нашитѣ войници бѣ оставенъ при ранения, а останалитѣ откриха огънь по бѣгащитѣ. Скоро единъ отъ тѣхъ бѣ раненъ, падна, но пакъ стана и успѣ да се прикрие въ мъртво пространство.

Затихна вече всичко. Слънцето все така обилно обливаше Телеграфната висота, искайки да залѣе цѣлия свѣтъ и да насити всички живи, чувстващи сѣщества, съ меката си свѣтлина. Тихъ вѣтрецъ повѣя, каточели да отнесе нѣгде далечъ последнитѣ желания на жизнерадостнитѣ преди малко спортисти; да отнесе последно прости на тѣхнитѣ майки и сѣнародници изпратили своитѣ синове далечъ презъ морета и океани, за да тѣпчатъ родната ни земя и за да поставятъ въ нови вериги роднитѣ ни братя. И може би въ предсмъртната си агония тия двама англичани доловиха шепота на лекокрилия зефиръ, изпратенъ отъ сѣнката на царъ Самуилъ: Чада на гордия Албионъ, защо погазихте моята свещена, чужда вамъ, земя? Може би, защото азъ не виждамъ? О, знайте, че азъ, слѣпецътъ виждамъ по-добре отъ васъ заслѣпенитѣ. Бѣгайте, бѣгайте и не осквернявайте повече моята земя, защото подъ всѣки камѣкъ почиватъ коститѣ на бѣлгарски гигантъ.

Въ това време тъменъ облакъ бѣ покрилъ слънцето. Вѣтрецътъ вече не полюляваше крехкитѣ треви; зефирътъ дори, вече не трептѣше. Следъ малко слънцето изплава въ лазурното небе и цѣлъ снопъ лѣчи се усмихнаха на земята, но бѣ вече късно, за да стоплятъ безжизнено лежащитѣ чужденци.

Патрултъ на подпоручикъ Славовъ се оттегли и зае отново своя постъ, гордъ въ своето съзнание за изпълненъ дългъ къмъ Родината и вѣренъ стражъ къмъ свещената земя.

Така „спокойни“ бѣха всички дни, само действащитѣ лица бѣха различни, а впечатленията по силни или по слаби.

Паралелно съ действията предъ фронта, усилената работа кипѣше и по нашата позиция за нейното укрепяване. Не по малко ревностни въ това отношение се показваха и англичанитѣ. Нѣщо повече, когато свършваха съ укрепяването на известна висота, тѣ не се спираха, а се изнасяха

напредъ и тамъ почваха пакъ отъ начало. Така, съ цената на грамаденъ трудъ, бавно пълзѣха напредъ, като укрепяваха всѣка висота, до която се домогваха.

До като презъ месецъ августъ 1916 г. когато англичанитѣ дойдоха на Дойранския фронтъ се забелезваха слаби окопи на висотитѣ непосредствено северно отъ селото Чидимли, презъ следующитѣ месеци се появи цѣла система отъ укрепени висоти, която все повече се разширява. Наистина, нашата артилерия препятствуваше и затрудняваше укрепителнитѣ работи на англичанитѣ съ своя разрушителенъ и барабаненъ огънь, но англичанитѣ и тукъ доказа своята упоритостъ и търпение, за да поправятъ неморно всички разрушения и да започнатъ нови разширения на своята позиция.

Още презъ месецъ октомври англичанитѣ разшириха системата си на западъ къмъ Бекярлийскитѣ висоти и се изнесоха напредъ къмъ в. Диноловъ. Презъ месецъ ноември излѣзоха напредъ на Чидимлийска висота. Презъ месецъ декември позицията имъ се удължи още на изтокъ къмъ западната Змийска висота, а на главната имъ позиция на Зеленитѣ висоти се забелѣзва усилената работа. Шумътъ на приближаващитѣ камиони, гърмежитѣ отъ разбиванитѣ съ ламове скали, дори тъпитѣ удари на киркитѣ — всичкиятъ тоя шумъ ясно се чуваше въ нощната тишина отъ излѣзлитѣ напредъ натури.

Тѣй изминаха цѣли двеста дни отъ деня когато полкътъ зае позицията си на 14. юни 1916 г., до края на сжщата година. Презъ това време покрай рѣкитѣ отъ потъ вследствие непрекъснатия трудъ и усилия за укрепяване на позицията съ чукъ, кирка и лопата; покрай безсъннитѣ нощи вследствие денонощното бдение отъ патрули, секрети и постове, полкътъ даде и скжпи жертви: офицери: единъ раненъ; войници и подофицери: 14 убити, 70 ранени, 2 безвестъ пропадали.

ГЛАВА III.

НА ДОЙРАНСКАТА УКРЕПЕНА ПОЗИЦИЯ ЮЖНО ОТЪ С. ПАЛЪОРКА ПРЕЗЪ 1917 ГОД.

1. Погледъ къмъ миналото и перспективи за бждещето, които се очѣртаватъ при настѣпването на новата 1917 год.
2. Дейността на полка презъ първото полугодие;
3. Дейността на полка презъ второто полугодие

1. Погледъ къмъ миналото и перспективи за бждещето, които се очѣртаватъ при настѣпването на новата 1917 година

Полкътъ съ своитѣ 3,000 бойци е самъ по себе си една значителна сила, но той е само една малка частица отъ съединенитѣ армии на нашитѣ съюзници. И все пакъ малкитѣ или голѣми успѣхи на единъ отъ съюзницитѣ не може да не бждатъ успѣхи и за останалитѣ; както и погрома на единъ фронтъ не може да не се отрази и върху другитѣ фронтове — тѣй ни говори военната наука и военното изкуство.

Наистина, ние нѣмаме за целъ да се занимаемъ нито съ дълбокитѣ причини на войната; нито съ висшата свѣтовна политика; нито най-сетне съ голѣмата стратегия. Не може обаче да не се признае, че полкътъ не може да действа напълно самостоятелно. Неговитѣ действия съ своитѣ успѣхи или не успѣхи се отразяватъ както на близкитѣ съседи, така и на стоящитѣ далече на стотини или дори хиляди километри бойни другари.

Полкътъ, а дори и най-малкитѣ му подѣления, има за основа най-необятния елементъ: колкото могщъ въ своята сила, толкова и промѣнливъ въ своето настроение — това е човѣкътъ, а това е още повече боеца.

И ако въ всичко това има нѣщо истина, то преди да навлѣземъ въ живота и събитията преживѣни отъ полка презъ 1917 година, ние като хвърляме погледъ назадъ по изминатия отъ полка пътъ, не можемъ да не хвърлимъ погледъ и на близкия и далеченъ западъ, на близкия и далеченъ северъ. И ако ще се спремъ съвършенно бѣгло върху това що става по далече отъ полка, това ние ще направимъ не да изясняваме политическитѣ или стратегическитѣ проблеми за момента, това сж направили и ще направятъ други. Нашата задача е много по скромна — хвърляйки погледъ върху събитията вънъ отъ полка, да можемъ да си изяснимъ тогавашното душевно състояние и настроение, съ които скромнитѣ и безименни бойци отъ

полка, непосредствени ковачи съдбата на своята Родина, прекрачват прага на настъпващата 1917 година.

И тъй, през времето когато 57. п. полкъ изминаваше своя труден път, овънчанъ съ слава и изкупенъ съ скъпи жертви, по бойните фронтове станаха събития, които не можеше да не се отразятъ върху впечатлителността на нашия боецъ.

Презъ 1914 година бѣ смазана и окупирана Белгия; презъ 1915 г. същата съдба сполетѣ Сърбия; а презъ току що изтеклата 1916 г. се ликвидираше съ Ромъния. Като чели наредъ съ разгромяването на единъ по единъ отъ малките съглашенски съюзници идваше редъ и на по голѣмитѣ. И наистина, презъ изтеклото време великата съюзна на Съглашението — Русия, бѣ чувствително пострадала, а напреженията на най-могщата тѣхна съюзна — Франция, останаха безрезултатни. Отъ друга страна честитѣ промѣни на правителствата и главното командуване въ Франция бѣха признаци за дълбоко разклатената въра въ крайната победа. Англия пъкъ още не представляваше по това време нѣкаква значителна военна мощъ.

Нашата армия макаръ и съ неимоверни усилия и страдания и съ цената на скъпи жертва, но въ по-малко отъ два месеци прегази цѣла Сърбия презъ 1915 година. Презъ следната година нашата армия зае южния Македонски фронтъ очертанъ по северната гръцка граница. Презъ тая година силитѣ на полка бѣха запазени отъ изтощителни и тежки боеве. Неуспѣхътъ на 1. армия къмъ Леринъ, като чели се изкупи отъ безкрѣвното спускане на нашитѣ колони по Рупелското дефиле и съ разгромяването на Ромъния.

За обикновения боецъ, който е чуждъ на сплетнитѣ на дипломата и политика и който не е запознатъ съ тайнитѣ на стратега, — за този именно боецъ отъ окопитѣ бѣха на лице голѣмитѣ успѣхи за оръжжието на централнитѣ сили по всички фронтове. И като вѣнецъ на тѣхното явно превъзходство, края на 1916 година ни донесе нотата отправена отъ германския канцлеръ до неутралнитѣ държави, която гласи:

„Най-голѣмата война, която историята познава, опустошава вече две и половина години една голѣма частъ отъ свѣта. Тази катастрофа, която хилядогодишната цивилизация не можа да спре, засѣга най-скъпото съкровище на човѣчеството: тя ще зарови подъ своитѣ развалини нравствения и матеряленъ прогресъ, съ който Европа се гордѣеше въ началото на 20 вѣкъ.

„Въ тази борба Германия, Австро-унгария, Турция и България дадоха доказателства за тѣхната несъкрушима сила и придобиха успѣхи надъ противници превишаващи ги

по число и бойни материяли. Тѣхнитѣ непоколебими линии противостоятъ на безспирнитѣ атаки на неприятелскитѣ армии.

„Недавнашната диверсия на Балкана биде бързо и победоносно възпрепятствувана. Последнитѣ събития доказаха, че продължаването на войната не ще сломи силата на тѣхната устойчивостъ. А общото положение имъ дава право да очакватъ нови успѣхи.

„За да защитятъ свободното си национално развитие и своето съществуване, четиритѣ съюзни държави бѣха принудени да взематъ оръжжието. Подвизитѣ на тѣхнитѣ армии не измѣниха намѣренията имъ. До сега ни за минута тѣ не сж се отклонили отъ убеждението, че почитане правата на другитѣ народи е съвмѣстимо съ собственитѣ имъ права и легитимни интереси. Тѣ не търсятъ да смажатъ или да унищожатъ противникитѣ си.

„Съзнавайки напълно своята военна и икономическа мощъ, готови да продължатъ до край наложената имъ борба, а същевременно да спратъ крѣвопролитията и да турятъ край на ужаситѣ на войната, четиритѣ съюзни сили предлагатъ да се пристъпи още сега къмъ преговори за миръ. Тѣ сж убедени, че предложенията, които ще направятъ и които целятъ да обезпечатъ съществуването, честта и свободното развитие на тѣхнитѣ народи, ще послужатъ за основа на единъ траенъ миръ.

„Ако въпрѣки това предложение, борбата бжде продължена, четиритѣ съюзни сили сж решени да я доведатъ до победоносенъ край, отхвърляйки тържествено всѣка отговорностъ предъ човѣчеството и историята“.

Отхвърлянето отъ съглашенскитѣ държави това предложение за преговори за миръ, поставяше всѣки единъ боецъ да потърси неизбѣжното разрешение изхода на войната само съ силата.

И тъй, хвърлениятъ погледъ назадъ по изминатия пътъ покритъ съ блѣскиви победи ни дава доказателства за несравнената мощъ на нашитѣ съюзници. А направеното предложение за преговори за миръ, отхвърляше всѣкава отговорностъ отъ централнитѣ сили за продължаването на войната. Следъ това нашиятъ пътъ къмъ мира вече ясно се определяше: борба до пълна победа.

И този дълъгъ пътъ покритъ съ победи и овънчанъ съ предложението за преговори за миръ, не можеше да не вдъхва още по-голѣма самоувѣреностъ въ крайната победа, при която цѣлото българско племе ще се включи въ предѣлитѣ на свободна и независима България.

Отъ такива чувства и надежди се вълнуваше душата на скромния боецъ отъ 57 полкъ при Дойранъ, непознатъ съ тайнитѣ на дипломатическитѣ канцеларий и слабоститѣ грижливо прикривани въ главнитѣ квартири, когато изгрѣ първата зора на настъпващата 1917 година.

2. Дейността на полка през първото полугодие

1 януари 1917 г. до 10 юли 1917 год.

Ясен и прозрачен бѣ първият ден от настѣпващата година. Ясно и непоколебимо бѣ съзнанието на офицера и войника, че само силата, издържливостта и търпението ще ни доведат до осъществяване народният идеал: обединението на нашето племе.

Слънцето свѣтѣше, но не сгрѣваше. Студен вѣтрецъ пронизваше презъ изтърканата шинела и вкочаняваше. Надежда нѣкаква блѣсна. Блянъ желанъ отнасяше мисълта при родни огнища и при свои близки. Миръ! Предложение за миръ бѣха направили нашитѣ съюзници. Но хладъ повѣя отъ разгромена, но не съкрушения още съглашенски лагеръ. И отлитна отново сладостниятъ блянъ... Той само свѣтна за моментъ, но не сгрѣ, не стопли надеждата за скорошенъ край на войната.

Войната е жестока и сурова. Тежко томува, който се приспива само отъ надежди и не е готовъ да посрещне всѣка изненада.

По сведения отъ голѣмитѣ щабове, съглашенскитѣ главни квартири трѣскаво се приготвяха за голѣми офанзивни действия презъ настѣпващата пролѣтъ. Решено е било сѣщо да се засилатъ значително съглашенскитѣ сили на македонския фронтъ и да се предприеме офанзива по долината на р. Вардаръ, като се пробие фронта при Дойранъ.

При наличността на тия сведения, въпрѣки суровитѣ климатически условия на зимата, и въпрѣки ежедневниятъ разрушителенъ неприятелски артилерийски огънь, все пакъ укрепителнитѣ работи не само за възстановяване направенитѣ разрушения, но и за засилване на позицията, се извършваха съ удвоени усилия и неподражаема енергия и упоритостъ.

Известно е, че паякътъ е най-упоритото животно. Разрушенията на паяжината му, паякътъ съ упоритостъ и постоянство възстановява не единъ, не два, не десетъ, а дори до 40 пжти. Съ не по-малка упоритостъ защитницитѣ не само възстановяватъ извършенитѣ отъ неприятелската артилерия разрушения, но следъ всѣко разрушение изграждатъ все по солидни и по сигурни фортификационни постройки.

А до колко защитницитѣ на позицията трѣбваше да се борятъ и възстановяватъ разрушенията и при какви условия сѣ извършвали своитѣ укрепителни работи по позицията, показва факта, че презъ течение на първитѣ три месеца отъ годината, само презъ петъ дни позицията на полка не е била никакъ обстрелвана отъ неприятелската артилерия. Презъ всички останали 85 дни отъ това тримесечие непри-

ятелската артилерия изсипваше по десетки и стотици снаряди ежедневно по позицията на полка, а по нѣкога артилерийскиятъ огънь се усиляваше до барабаненъ, когато хилядитѣ снаряди изсипани за нѣколко часа не можеха да се преброятъ.

Самъ главнокомандующиятъ генералъ-лейтенантъ Жековъ искаше лично да се осведоми за състоянието на Дойранската укрепена позиция. На 21 януари 1917 год., той посети позицията на полка.

Малко по-късно новоназначениятъ началникъ на дивизията генералъ-майоръ Вл. Вазовъ на 6 мартъ 1917 г. сѣщо посети позицията на полка.

Паралелно съ укрепителнитѣ работи, полкътъ трѣбваше да усвои новитѣ методи за водене на позиционната война, като използва и поукитѣ изкупени съ цената на грамадни жертви по другитѣ фронтове. За тази целъ наредъ съ редицата инструкции и упътвания бѣ издадена и заповѣдъ по полка № 41 отъ 10 февруари 1917 г. Съгласно тая заповѣдъ, всѣка рота отъ бойната частъ и подрѣжкитѣ трѣбваше да отдѣли по единъ взводъ съ който да се водятъ редовни ежедневни занятия по точно съставена програма.

Позиционната война извика широкото приложение на техниката и машинитѣ. До като въ началото на войната полкътъ трѣгна само съ една картечна рота, то още съ заемането на позицията при Дойранъ 1916 г. се формира втора картечна рота, а презъ м. мартъ 1917 г. се формира и трета картечна рота при полка. По такъвъ начинъ стрелцитѣ се замѣняваха съ машини, а войницитѣ се запазваха за последния моментъ.

До тукъ разгледахме въ общи черти оная подготовителна работа презъ позиционната война, която поглъща по голѣмата частъ отъ времето и отъ която зависи сигурността на позицията. И наистина, само следъ продължителна, упорита и съ крайно напрежение подъ неприятелския огънь работа, можа да се изгради една солидна фортификационна позиция.

И все пакъ тоя грамаденъ трудъ не би билъ полезенъ, ако защитницитѣ не бѣха обучени съ новитѣ методи за водене на позиционна война и не бѣха възпитавани съ оная духъ на себеотрицание, който само е способенъ да направи отъ позицията една гранитна скала, да тури машинитѣ въ действие и да обедини всички защитници отъ една воля — волята да победятъ или да умратъ.

Ето затова се отдѣлиха тукъ нѣколко реда за оная дейностъ на фронта, която бюлетинитѣ отбележаватъ: „При Дойранъ спокойно“

Независимо отъ тая дейностъ, предъ позицията на полка се водѣше почти ежедневно тѣй наречената: малка война или патрулни действия. Тая война се водѣше обикновено ноще, когато непрозирниятъ мракъ на нощта покровител

ствува незабелезаното приближаване. Действията се играваха обикновено в така наречената неутрална зона между нашата и неприятелската позиции, като за обект се избираше нѣкой от издадените предни пунктове на позицията. За да се създаде една представа за патрулните действия и до колко тая дейност бѣ оживена, ще посочимъ, че като обекти на неприятелскитѣ патрулни нападения бѣха обикновено нашитѣ застави: Караконджо, Цѣлуква, Слатина, Габаре и издадената предъ заставитѣ в неутралната зона висота наречена „Телеграфна“. До колко оживена е била тая дейност при „малката война“, достатъчно е да се посочи факта, че само Телеграфната висота заемана от единъ от нашитѣ изнесени напредъ патрули е била атакувана само въ месецъ май — презъ 16 дни, презъ които сж били извършени 24 нападения. Настойчивостта на англичанитѣ е достигала до тамъ, че презъ единъ само день тѣ сж повтаряли 5 пѣти нападението си само по Телеграфната висота. При нѣкои нападения англичанитѣ сж сполучвали да се домогнатъ до висотата, но никога тѣ не сж я владѣли повече от нѣколко часа, следъ което отново сж бивали отхвърляни назадъ.

Презъ тоя периодъ от време освенъ честитѣ сблъсквания при „малката война“ на 31 мартъ презъ нощта бѣше предприетъ и единъ по сериозенъ опитъ за залавяне пленници.

Патрултѣ въ съставъ около 100 войника е билъ подъ началството на подпоручикъ Цековъ Д., а въ последния день по доброволно желание се присъединилъ и подпоручикъ Цани Вълковъ.

Патрултѣ е билъ насоченъ въ две колони: лѣвата на подпоручикъ Вълковъ къмъ високата Змийска висота, а дѣсната колона на подпоручикъ Цековъ, насочена сжщо къмъ Високата Змийска, но се отклонила къмъ „Мушката“, понеже била обстрелвана от тая посока.

Следъ 10 минутно обстрелване на Високата Змийска от нашата артилерия, лѣвата колона се нахвърлила на висотата и следъ кратка борба, успѣли да заловятъ 3 пленници англичани, следъ което патрултѣ бързо се оттеглилъ като далъ загуби: войници: 1 убитъ, 4 ранени и 1 безвестно пропадналъ.

При тая „малка война“ има множество епизоди на лична храбростъ, самообладание и смѣлостъ до безумие. Тукъ ще приведемъ измежду многото, само единъ епизодъ, но който ще ни даде достатъчно обяснение какъ нашитѣ войски отстояваха срещу атакитѣ на цѣли дивизии; какъ нашитѣ войски отстояваха срещу цѣлата колекция отъ врагове съ численно превъзходство и снабдени съ по-многобройни оръдия и обилни бойни припаси; най-сетне тукъ ще се намѣри и обяснението, че не въ бездушната позиция, колкото и силна

фортификационно да бжде тя, ще се търси най-главния, залогъ за победата.

Това бѣше на 10 май 1917 година. Тъмно непрозрачно було бѣ спустнала на земята мрачната и беззвездна нощъ. Нищо не се виждаше дори на нѣколко крачки.

Предъ позицията на 57 полкъ се издига висока и остро-върха висота, която стърчеше като телеграфенъ стълбъ предъ центъра на позицията, затова тя бѣ наречена Телеграфна висота.

Всѣка дружина отъ позицията на полка изпращаше напредъ предъ най-предната си линия по единъ усиленъ патрулъ. За база на единъ отъ тия патрули служеше именно Телеграфната висота, отъ гдето излизаше още по напредъ, за да може да предупреди своевременно всѣко неприятелско настѣпление къмъ нашата позиция.

Дене патрултѣ се скриваше въ шубрацитѣ на нѣкоя долчинка, а ноще излизаше напредъ.

На 10 май вечерта патрултѣ бѣ заелъ Телеграфната висота. Отъ сутринята на тоя день противникътъ вече четири пѣти бѣ се опиталъ да прогони нашия патрулъ отъ висотата, но всикитѣ му опити останаха безуспѣшни.

Часътъ бѣ вече 10 $\frac{1}{2}$ вечерта. Къмъ това време патрултѣ бѣ разположенъ на 15—20 крачки назадъ отъ върха на висотата, а на самия върхъ бѣ оставенъ за наблюдател редника Печеняши Кръстю Герговъ, който се вираше въ мрака на нощта и се ослушваше въ нощната тишина.

Тѣй, въ силно напрежение на зрение, слухътъ и нерви патрултѣ прекарваше вече цѣло денонощие, презъ течение на което четири пѣти бѣха отбити неприятелски нападения. Къмъ това време се очакваше да дойде новата смѣна, която да замѣни изнурения отъ денонощно бдение патрулъ.

Бѣше тъмно като рогъ. Тишина бѣ завладѣла цѣлата околностъ. Само тѣпитѣ удари на кирката и ломовѣтѣ, които дѣлбаеха скалитѣ по позицията глухо се дочуваха. Наблюдателтъ Кръстю снишилъ грамадната си плещеста фигура задъ една драка, съ натегнали отъ умора клепки и очаквайки да дойде смѣната, се вираше и вслушваше къмъ страната на врага.

Шумъ, после стѣпки.

Наблюдателтъ Кръстю е превърнатъ цѣлъ въ слухъ. Най-послед... съ облекчение си каза той, когато долови стѣпкитѣ отъ къмъ лѣвата си страна. Това е смѣната. И изправенъ той излиза нѣколко крачки напредъ, за да имъ покаже пѣтеката. Той вижда вече нѣкакви смѣтно очертани силуети, които се приближаватъ къмъ него.

О, изненада! Съ ужасъ Кръстю се увѣри въ своята

горчива заблуда. Не свои, не близки и вѣрни другари, а врагове, които се надсвиват на неговата заблуда, бѣха тѣ. Блясва сабя. Силенъ, смъртоносенъ замахъ върху главата на Кръстю. Мигъ само минава. Удара париранъ. Сабята отхвърква настрана. А Кръстю обграденъ въ кръгъ отъ 10—15 англичани.

Мигове само минаватъ, а въ душата на Кръстю вихри бушуватъ. Отчаяние и безпомощностъ, вѣра и самоувѣреностъ, смѣлостъ до безумие, които омаломощаватъ, смазватъ или възвисяватъ човѣка. А кой ще предскаже на нашия самотенъ наблюдателъ въ тоя бързъ калеодоскопъ отъ душевни стихии, на кой именно моментъ ще попадне решението?

Първиятъ успѣхъ на Кръстю, съ отбиването на смъртоносния ударъ съ сабята, респектира тия 10—15 англичани и ги държеше на 7—8 крачки отъ себе си. Никой отъ тѣхъ не дрѣзна да се приближи повече до него. Тѣ викаха, заповѣдваха му нѣщо на неразбираемъ за него езикъ, най-сетне почнаха нѣщо да му ржкомахатъ.

А въ това време неговата мисль и цѣлото му същество трѣскаво работи.

Да бѣга ли?

— Но коршумътъ е по-бързъ отъ краката му. А на 7—8 крачки и слѣпеца ще го улучи.

Да се съпротивлява?

— Но тѣ сж не по малко отъ 10. Ако единъ не успѣе, сигурно следния ще го повали.

Тогава да се предаде?

— Нима е способенъ на такова падѣние, дори и при такива обстоятелства? Нима той ще измѣни на клетвата си?

Свѣтълъ лжчъ озари мисълта му. Странна усмивка преброди бързо по устнитѣ му. Изпълненъ отъ дълбока вѣра въ себе си, той повѣри сждбата си на Бога.

Съ бързъ замахъ той хвърли пушката си на земята и веднага излѣзе крачка напредъ. Англичанитѣ окуражени направиха крачка—две къмъ него, за да го заловятъ вече обезоръженъ.

Тжпъ ударъ въ земята отъ енергично захвърленото „нѣщо“, накара англичанитѣ да залегнатъ на земята и чакатъ експлозията отъ бомбата. . . Нѣколко секунди англичанитѣ очакваха страшната експлозия на бомбата съ закъснителъ.

А горкитѣ англичани, вземали въ своя страхъ хвърлената тенекиена кутия съ газовата маска за бомба, не знаеха, че тѣзи нѣколко секунди само, бѣха достатѣчни на нашия наблюдателъ да изчезне въ непрогледната нощъ.

Скоро Кръстю се намѣри при своя патрулъ и бързо го поведе напредъ. Англичанитѣ бѣха прогонени, за да раз-

кажатъ на всички чада на гордия Албионъ за самообладанието и безумната смѣлостъ на българина.

Разбира се, че цѣлиятъ този епизодъ, героя на който е скромниятъ редникъ Печеняшки Кръстю Герговъ се извърши за много по-малко време, отъ колкото бѣ нужно да се напише или да се прочете. Защото нашиятъ самотенъ наблюдателъ, вѣренъ стражъ на своя постъ, бѣ разбралъ дълбоката философия на живота:

Намирашъ ли се въ опасностъ, всѣки моментъ е по-скжпъ и цененъ отъ най-ценната мисль и най-дълбоката мъдростъ, когато тѣ идватъ съ закъснение, дори и само единъ моментъ.

Като се имаха предъ видъ вѣроятнитѣ предстоящи действия презъ пролѣтътъ, щабътъ на дивизията бѣ разпоредилъ да се извършатъ нѣкои размѣствания на частитѣ по фронта и прегрупирания на резервитѣ.

Въ изпълнение на разпореджането отъ щаба на бригадата, участъкътъ на полка се удължава въ лѣвосъ позицията Караконджо и въ дѣсно до висотата Калтбергъ изключително.

За цельта, командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдъ № 42 отъ 11. февруари 1917 г., съ която като прави новото разпредѣление силитѣ на полка по позицията, се заповѣдва:

А. Дѣсенъ участъкъ

Капитанъ Дипчиковъ Захари

1. Български войски:

- 3. дружина 4 роти
- 2. картечна рота . . . 3 карт.
- Отъ 1. минострелна команда 9. пионерна дружина 2 мин.
- бомбохвъргачки . . . 1

Всичко: 4 роти, 3 картечн., 2 минохв. и 1 бомбохв.

2. Германски войски:

- Отъ 223 герм. карт. отд. 3 карт.
- Отъ 232 " " " 2 "
- Отъ 205 прож. взводъ 1 прож.

Всичко: 5 картечн. и 1 прож.

А всичко: 4 роти, 8 картечн., 2 минохв. 1 бомбохв. и 1 прож.

Да заеме и най-упорито отбранява участъка на укрепената позиция отъ в. Калтбергъ изключително, до върха Лѣва Геба вкл.

Да се обърне особено внимание на тѣсната връзка съ 17 п. Доростолски полкъ, така сжщо за условнитѣ знаци, особено за искане преграденъ огънь, които биха се подавали тамъ, или по искане помощъ.

Дасѣдействува на съседнитѣ участъци съ всички срѣдства, когато тѣ бждатъ атакувани, защото ще бжде държанъ отговоренъ за загубването на тѣзи участъци.

Б. Лѣвъ участъкъ

Отъ генералния щабъ майоръ
Георгиевъ Тодоръ

1. Български войски:

2. дружина 4 роти
1. картечна рота . . . 6 карт.
2. картечна рота . . . 1 карт.
Отъ 1. минохв. команда
9. пион. друж. 2 мин.
бомбохвъргачки. . . . 2
Отъ 9. пион. друж. . . 2 прож.

Всичко: 4 роти, 7 картечн., 2
мин. 5 бомбохв. и 1 прож.

2. Германски войски

Отъ 223 гер. кар. отд. 2 карт.
Отъ 5 прож. взводъ 1 прож.

Всичко: 2 картечн. и 1 прож.

А всичко: 4 роти, 9 карт.,
2 минохв., 2 бомбохв. и 2 прож.

В. Полкова поддръжка:

Подполковникъ Цончевъ
Отъ 1. дружина. . . . 3 рота
Отъ 2 пион. рота 9. пион.
дружина. 1 взв.
Отъ 2. карт. рота . . . 2 карт.

Всичко: 3 роти, 1 взводъ
пион. и 2 карт.

Дивизионна поддръжка:

Отъ 1. друж. 1 рота

Следъ тежките боеве, които дивизията изнесе, като отстоя на бѣснитѣ атаки на англичанитѣ презъ 24 и 25 априль, въпрѣки понесенитѣ отъ тѣхъ грамадни жертви, тѣ не бѣха изгубили съвършено надежда да постигнатъ какъвъ да е успѣхъ. Следъ голѣмото си поражение презъ априль, англичанитѣ едва ли можеха да разчитатъ тъй скоро на нѣкакъвъ значителенъ успѣхъ отъ военно значение. На тѣхъ имъ трѣбваше обаче, да се домогнатъ поне до нѣкакъвъ политически успѣхъ, чрезъ който да подбодрятъ отпадналитѣ

Да заеме и отбранява най-упорно участъка на укрепената позиция отъ Лѣва Геба изключително до дѣрха Караконджо изключително, Да се обърне особено внимание на тѣсната връзка съ 33 п. Свищовски полкъ, така сжщо и за условнитѣ знаци, особено за искане преграденъ огънь, които биха се подавали отъ тамъ или по искане помощъ.

Да съдействува на съседнитѣ участъци съ всички срѣдства, когато тѣ бждатъ атакувани, защото ще бжде държанъ отговоренъ за загубването на тѣзи участъци.

Остава по полковата поддръжка при с. Пальорка до втора заповѣдь.

Остава въ разпореждане на началника на дивизията. Въ случай на бой да се разположи задъ върха Кисбергъ.

духомъ свои съюзници сърби. А такъвъ успѣхъ тѣ разчитаха да постигнатъ, като завладѣятъ града Дойранъ, който се намира предъ нашата главна позиция. Наистина, градътъ бѣ вече необитаемъ и въ полуразвалини и завладѣването му нѣмаше голѣмо военно значение, но обявяването въ тѣхнитѣ бюлетени, че града Дойранъ е завладенъ, би повдигнало духа на тѣхнитѣ съюзнишки войски.

Ето защо въ началото на м. май англичанитѣ направиха още едно грамадно усилие за постигане на тая си цель. Но следъ като изстреляха повече отъ 100,000 снаряди и следъ като покриха съ хиляди трупове предпозиционното пространство, тѣ се видѣха принудени да се откажатъ отъ постижението и на тия свои стремежи.

Предъ позицията на полка се разиграха сжщо действия макаръ и въ много по ограниченъ размѣръ.

Усилията на противника на 8, 9 и 10 май да проникне дори въ най-предната линия — линията на заставитѣ, останаха безрезультатни. Въпрѣки силния му артилерийски огънь, който често пжти се обръщаше въ барабаненъ; въпрѣки голѣмитѣ разрушения по позицията на окопитѣ и теленитѣ мрежи; най-сетне въпрѣки нѣколко кратнитѣ неприятелски атаки, врагътъ не успѣ дори да проникне въ нѣкоя отъ заставитѣ. Неговитѣ атаки бѣха отбити. Благодарение бодростта на наблюдателитѣ, неприятелскитѣ вериги бѣха своевременно откривани. Моменталното и мощно съдействие на нашата артилерия парализираше неприятелскитѣ действия. Съ бързъ преграденъ огънь неприятелскитѣ вериги бѣха спирани предъ позицията, а съ унищожителенъ огънь бѣха нанасяни на противника най-тежки загуби дори още въ самото начало при групирането на неприятелскитѣ части въ изходнитѣ имъ позиции.

Още на 8. май вечерта неприятелски части се бѣха приближили и заеха висотитѣ Дѣсна цица, Лѣва цица, Бориславъ, Граничната, Кадифяната, и Малката Телеграфна, които висоти се намираха предъ нашитѣ застави и не бѣха заемани никога отъ наши части. Къмъ 19 ч. 30 м. сл. пл. противникътъ успѣ да заеме Телеграфната висота, а намиращиятъ се тамъ нашъ патруль отстѣпи на заставата Караконджо.

Следъ унищожителенъ огънь даденъ отъ нашата артилерия, противникътъ бѣ принуденъ да напустне както Телеграфната висота, така и останалитѣ. Изпратенитѣ наши отдѣления напредъ сж констатирани, че противникътъ е успѣлъ да изкопае окопи, за на колѣне на Граничната и Бориславъ и да постави леки телени мрежи на Бориславъ, Дѣсна цица и Лѣва цица.

Повторенитѣ на 9 и 10 май усилия останаха сжщо безрезультатни за врага.

Презъ това време бѣха заловени 4 английски войници въ пленъ.

Презъ м. юни се навършва цѣла година откакъ полкътъ непрекъснато заема своята позиция. Ето защо, за да се даде възможност на войниците да отпочинатъ, на 9. юни се получи распореждане, съгласно което на полка се заповѣда още сжщата вечеръ да почне предаването на позицията си на 58 п. полкъ, следъ което да се оттегли и се разположи на почивка около с. Чаушли, като остава въ армейски резервъ.

За да иматъ възможност офицеритѣ и войниците отъ 58. полкъ да се запознаятъ съ грамадния лабиринтъ, какъвто представлява позицията на полка, смѣната трѣбваше да се извърши по следния начинъ:

На 9. юни ще стане смѣната само на полковата поддръжка (2. дружина) на 10. юни — 3. дружина и на 11 юни — 1. дружина.

За да не се забележи отъ противника извършването на раздвижване, което можеше да предизвика неприятелската артилерия да открие огънь, смѣната трѣбваше да става съвършено тихо и то следъ като се мръкне.

Понеже 58. п. полкъ нѣмаше подготвени хора, за специалнитѣ служби — гранатохвъргачната, минохвъргачната и водоснабдителната команди останаха не смѣнени.

Сжщо цѣлата телефонна мрежа остана на позицията. Независимо отъ всичко това, на позицията се оставиха: отъ всѣка дружина по 1 офицеръ ротенъ командиръ и отъ всѣка рота по 25 войници, които трѣбваше да запознаятъ своитѣ приемници отъ 58. п. полкъ съ разнитѣ служби по организацията и отбраната на позицията, следъ което на 16 юни трѣбваше да се оттеглятъ и тѣ при полка на почивка.

Оттегленъ назадъ, полкътъ се разположи далечъ отъ неприятелския артилерийски огънь. Войниците бѣха спокойни отъ неприятелскитѣ куршуми и снаряди; само бръмченето на неприятелскитѣ аероплани, които отъ време на време прелитаха, напомняха, че все още не сме тъй далечъ отъ позицията.

Измъкнали се изъ тъмнитѣ и влажни подземия на позицията, войниците съ жадност гълтаха свободно свежиятъ въздухъ и съ наслада се препичаха на слънцето.

Първиятъ день измина въ изкърпване и почистване на горно и долно облъкло. А отъ следния день се почнаха редовни строеви занятия по 3 часа на день.

Изтегленъ далечъ задъ позицията, полкътъ и тукъ, дори намиращъ се на почивка, не бѣ съвършено спокоенъ. На 15. юни следъ обѣдъ, когато войниците си почиваха въ своитѣ палатки отъ дневната горещина, изведнѣжъ като изъ ведро се изля пороенъ дъждъ. Страшенъ шумъ

и бучение току-що се долови отъ къмъ съседното дере, когато частъ отъ бивака бѣ внезапно залѣнъ отъ бѣсния порой що се спускаше отъ близкото дере. Двама войници бѣха ударени отъ вълната. Единиятъ успѣ да се спаси, но другиятъ бѣ отвлеченъ и се удави.

Прекарвайки дори на „почивка“, войниците бѣха поставени да се борятъ и съ природнитѣ стихии.

Полкътъ прекара на почивка единъ месецъ — до 9. юли.

Презъ първото полугодие отъ 1. януари до 9. юни 1917 год., отъ полка се дадоха сжкпи жертви: офицери: 1 раненъ; войници: 33 убити, 103 ранени, 9 контузени и 1 безъ вѣстъ пропадналъ.

Презъ сжщия периодъ отъ време отъ полка бѣха заловени 7 пленници англичани.

3. Дейността на полка презъ второто полугодие

10. юли — 31. декември 1917 година

Подбодренъ отъ едномесечната почивка, полкътъ отново на 10. юли зае своята стара позиция.

Бѣха настѣпили лѣтнитѣ горещини. Бойната дейность предъ фронта бѣ сравнително затихнала. Затуй пъкъ бѣ откритъ новъ фронтъ, бѣ поведена нова борба — борба противъ маларията, която не бѣ по-малко изтощителна отъ борбата съ враговетѣ предъ фронта. Нѣщо повече, маларията въ тоя периодъ отъ време изваждаше повече бойци отъ строя, отъ колкото това можеха да направятъ англичанитѣ.

Независимо отъ настѣпилитѣ лѣтни горещини и изтощителната малария, засѣгаща еднакво и насъ и врагове, не по-малко изтощителни за англичанитѣ бѣха изнесенитѣ априлски и майски боеве, презъ които бѣха погребани само отъ защитницитѣ на Дойранската позиция повече отъ 2500 англичани. Тия боеве бѣха научили англичанитѣ колкото упорити и настойчиви да бѣха тѣ, да държатъ смѣтка за високия духъ и голѣмото себеотрицание на защитницитѣ на Дойранската позиция. Омаломощени отъ тежкото си поражение и грамаднитѣ си загуби, англичанитѣ бѣха принудени да се ограничатъ за дълго още време само съ артилерийска дейность, при която не щадѣха снарядитѣ, обилно изсипвани по нашата позиция.

Все по това време, претърпѣли голѣми загуби и поражения; намирайки се въ невъзможность да отдѣлятъ части отъ другитѣ фронтове, за да засилятъ македонския си фронтъ; отъ друга страна, все още не пълно осигурени отъ къмъ Гърция, съглашението искаше да се обезпечи на първо време отъ нея. По тая причина, покрай военитѣ мѣрки, които бѣха взети спрямо Гърция, както и принуждаването

и да демобилизира армията си, съгласенската дипломация работеше усилено не само за обезоръжаването на Гърция, но и за привличането ѝ да вземе активно участие на страната на съгласението. Въз своя дейност, съгласенската дипломация отбеляза един свой успех, съизгонването от Гърция на гръцкия крал Константин през края на м. юни.

Тежките априлски и майски боеве, наистина, завършиха със успех за нас, но този успех бѣ изкупенъ съ цената на скъпи загуби, затуй ни принуждава да хвърлимъ единъ всеостраненъ погледъ върху отбраната на позицията и да извлѣчемъ максималнитѣ поуки, тъй скъпо изкупени.

Презъ тия боеве, презъ които противникътъ бѣ подложилъ позицията на съседния на полка участък на продължителенъ барабаненъ огънь, като изстреля повече отъ 100 хиляди снаряди, стана очевидно грамадното значение на солиднитѣ скривалища, които само сж въ състояние да дадатъ сигуренъ подслонъ на защитницитѣ, до като дойде момента да действуватъ съ своята пушка, бомба и ножъ.

Разрушенитѣ нѣколко слаби скривалища ни показватъ, че тѣ трѣбва да бждатъ защитени съ не по-малко отъ 1.5 м. бетонъ, или отъ 2 м. въ здрава скала или 4 м. подъ здрава прѣстъ.

Всички защитници оставатъ запазени въ скривалищата си презъ всичкото време, презъ което противника обстрелва съ своята артилерия позицията до момента, когато неговата пехота се приближи до зоната на нашия преграденъ огънь и отъ това бжде принуденъ да пренесе своя огънь задъ нашата позиция. Тогава именно, всрѣдъ адския тъннежъ на неприятелския барабаненъ и нашия преграденъ огънь; всрѣдъ задимената и покрита съ гжстъ димъ позиция, изъ подъ здравитѣ скривалища излизатъ защитницитѣ и довършватъ дѣлото на своитѣ самоотвержени артилериисти, като доунищожаватъ ония неприятелски групи и вериги, които сж успѣли да преминатъ презъ зоната на преграденъ огънь.

Отъ горното се вижда, че както преждевременното излизане на защитницитѣ отъ скривалищата може да ги изложи да понесатъ грамадни загуби отъ неприятелския барабаненъ огънь, така и закъснението имъ да излѣзатъ отъ своитѣ скривалища, ще бжде пагубно за тѣхъ, ако противникътъ ги изпревари и успѣе да се изкачи на позицията и да заеме изходитѣ на скривалищата.

Отъ всичко това се вижда отъ какво грамадно значение за отбраната има сигурното и непрекъснатото наблюдение на позицията, дори и презъ най-силния огънь на врага.

Ако наблюдателитѣ се поставятъ на открито въ окопитѣ или дори въ слаби прикрития, сигурно ще бждатъ избити и позицията оставена безъ наблюдатели.

Очитѣ на позицията, това сж наблюдателитѣ. Въ участъка на всѣки взводъ трѣбваше да се построи най-малко по една солидна бетонирана наблюдателница, която да осигурява непрекъснатото наблюдение именно презъ време на барабанныя огънь, когато е най-вѣроятно неприятелската пехота да атакува.

Но какво значение би имало наблюдението, ако забелязаното и виденото не би могло своевременно да се съобщи на съответния началникъ. Ето отъ тукъ и онова голѣмо значение, което иматъ връзкитѣ или бързото предаване на донесенията и заповѣдитѣ презъ всички фази на боя и въ всѣки моментъ.

За осигуряване на връзкитѣ на позицията сж изпозувани нѣколко срѣдства, които не се изключватъ, но се допълватъ:

Телефонътъ е най-бързото и удобно срѣдство. Опитътъ обаче показва, че презъ барабанныя огънь почти всички кабелни линии намиращи се предъ щаба на полка биватъ разкъсани. За да се запазятъ съ по-голѣма вѣроятностъ поне нѣкои по главни линии, трѣбва да се постави брониранъ кабелъ и то въ дъното на ходоветѣ за съобщение или въ специални дълбоки окопи. Обаче въ участъка на полка имаше само една незначителна частъ брониранъ кабелъ.

Освенъ барабанныя огънь на противника телефона има и още единъ врагъ — това сж подслушвателнитѣ неприятелски апарати, които сж много чувствителни и могатъ да подслушватъ разговоритѣ дори и когато не сж съединени чрезъ кабелъ съ нашата телефонна мрежа. За проводникъ въ случая служи земята. Тѣзи подслушвателни апарати наложиха да се ограничатъ разговоритѣ по телефона и да се говори само чрезъ шифъръ. Разбира се, че и ние имаме такива подслушвателни апарати, които понѣкога долавятъ ценни за насъ сведения отъ разговоритѣ на противника по телефона.

Хелиографътъ — апаратъ, който си служи съ свѣтлина — идва да допълни телефона когато кабелътъ бива разкъсанъ. Поставенъ въ запазени пунктове, чрезъ него могатъ да се предаватъ донесения на разстояние нѣколко километра, въ зависимостъ отъ силата на свѣтлината, отъ която се ползува.

Хелиографътъ обаче, сжщо може да остане въ бездействие, ако позицията отъ силния барабаненъ огънь бжде покрита съ гжстъ димъ и прахъ, презъ които свѣтлитѣ лъчи на хелиографа не могатъ да проникнатъ. За отстранение на това неудобство хелиографътъ трѣбва да се постави въ пунктове странични отъ позицията, които ще бждатъ по-слабо засѣгнати отъ барабанныя огънь и вследствие на това нѣма да бждатъ покрити съ непроницаемъ димъ

Напоследък полкът бѣ снабденъ съ достатъчно електрически хелиографи, съ които си обслужваха дружинитѣ, ротитѣ и заставитѣ.

Сигнализацията съ флагове сѣщо може да бѣде използвана, заради това бѣ разпоредено да се премине единъ курсъ съ назначенитѣ сигналисти. За тая сигнализация бѣ достатъчно да се обучатъ да предаватъ нѣкои условни знаци, които означаватъ най-необходимитѣ въ случая донесения и заповѣди.

Радиотелеграфътъ бѣ най-незамѣнното сръдство, което можеше да бѣде използвано въ всички фази на боя. Освенъ въ щаба на дивизията, напоследъкъ такава станция бѣ открита и въ най-важния — лѣвия бригаденъ участъкъ: на в. Джбъ и в. Кала тепе. А въ района на полка радиотелеграфната станция се намираше при Пальорка.

Всички тия сръдства за съобщения бѣха за по-далечни разстояния. Отъ сѣществено значение бѣ обаче и бързото съобщение отъ наблюдателитѣ въ окопитѣ отъ своитѣ наблюдателници до отдѣленията и взводовѣ намиращи се въ своитѣ скривалища презъ време на барабанныя огънь. Бързо и сигурно съобщение въ тоя случай бѣ крайно необходимо. Разбира се, че съобщението тукъ се отнасяше само за оня моментъ, когато защитницитѣ трѣбваше да се извикатъ да напуснатъ своитѣ скривалища, за да заематъ окопитѣ си или тѣхнитѣ развалини. За тази целъ бѣ необходимъ единъ краткъ сигналъ, който означава, че окопитѣ трѣбва да се заематъ. Така, при входоветѣ на скривалищата бѣха поставени камбани или стоманени щитове, вмѣсто камбани, които бѣха съединени съ наблюдателитѣ съ телена жица. Когато настѣпи момента, наблюдателитѣ даваха тревожния сигналъ чрезъ камбаната.

Независимо отъ това, за въ случай когато жижата бѣде прекъсната или камбана нѣма, устройваше се летяща поща отъ наблюдателницата до скривалището, като се поставятъ на 15—20 крачки войници въ малки лисичи дупки отъ гдето войницитѣ съ гласъ предаваха условния знакъ, или ако не се чува отъ барабанныя огънь отиваха лично и съобщаваха, че противникътъ настѣпва.

Всички тия технически сръдства за съобщение, като се допълватъ взаимно, може да дойде моментъ, когато твърде продължителниятъ барабаненъ неприятелски огънь да ги унищожи всичкитѣ или да ги постави въ невъзможность да действуватъ. Въ такъвъ случай остава пакъ най-примитивното, но все още приложимо сръдство: ординареца. Когато всички технически сръдства престанатъ да действуватъ, тогава идва реда на последното сръдство: човѣка. Назначенитѣ войници заематъ заблаговременно пригответитѣ лисичи дупки и бурски окопи за летяща поща.

Сѣщо досегашниятъ опитъ показва, че нашата артилерия макаръ и по-малочислена отъ неприятелската, макаръ и сѣтвърде често повтарянитѣ напомнания да се пестятъ снарядитѣ, защото германцитѣ не отпускаха достатъчно, артилериститѣ да бѣха станали много економични, но все пакъ действията на нашитѣ артилериисти презъ последнитѣ голѣми боеве бѣха такива, че тѣ съ своята самоотверженостъ за-твърдиха окончателно непоколебимата вѣра на пехотинцитѣ въ тѣхъ.

И действително, отъ заловенитѣ пленници се установи, че преградниятъ огънь, който като огнена завеса прегражда пътя на неприятелскитѣ вериги предъ нашата позиция, е билъ една действителна преграда и всички, които сѣ се опитали да преминатъ тая преграда сѣ давали грамадни загуби, които въ нѣкои части сѣ достигнали до 80% отъ своя съставъ.

Въ преградния огънь вземаха участие повече полскитѣ батареи, усилены съ нѣкои тежки батареи и минохвъргачкитѣ.

Унищожителниятъ огънь на артилерията е най-ефикасенъ. Това е единъ снопъ отъ огънь и желѣзо, който се изсипва за нѣколко минути въ нѣкой пунктъ, гдето по добити сведения или наблюдения, се събиратъ неприятелски части. Често пѣти цѣли роти сѣ бивали напълно унищожавани. А не рѣдко неприятелскитѣ атаки сѣ бивали задушавани още въ самия имъ зародишъ — на изходната имъ позиция, когато сѣ се събирали частитѣ и преди дори да успѣятъ да се понесатъ напредъ, унищожителния огънь до толкова ги е разстройвалъ, че тѣ сѣ отказвали отъ проектираното си настѣпление.

Разрушителниятъ огънь отъ нашитѣ тежки батареи умѣло управляванъ извършваше систематични разрушения по неприятелската позиция.

Въпрѣки голѣмата икономия въ разхода на бойнитѣ припаси и въпрѣки, че нашата артилерия бѣ по-малобройна, но въ решителнитѣ моменти, тя видимо бѣ успѣла да респектира неприятелската артилерия, да нанесе грамадни загуби на неприятелската пехота и най-сетне въ своето пълно съдействие на нашата пехота, да закрепи окончателно вѣрата ѝ въ нея.

Независимо отъ всички тия фортификационни и технически подобрения, които последваха голѣмитѣ боеве, особено внимание бѣ обърнато и на обучението на ротитѣ и взводовѣ да бѣдатъ готови да посрѣщнатъ всички възможни случаи, предъ които противникътъ би могълъ да ни постави. За тая целъ както всѣки единъ началникъ, така и всички подѣления на полка, решаваха различни задачи, които обемаха всички възможни случаи, при които тѣ можеха да бѣдатъ поставени отъ противника. Упражненията се правѣха

било по предварителни указания, било по внезапно дадена заповѣдь или сигналъ. Сжщо тия упражнения се правѣха презъ всѣко време на денонощието.

До това време позицията на полка се състоеше само отъ главна позиция състояща се само отъ една линия, която почва отъ Караконджо и минава презъ Сопотъ, Долмаръ, Лѣва и Дѣсна Гжба и стигна до долината Вѣра. А отпредъ полка имаше изнесени своитѣ застави: Караконджо, Цѣлуква, Габаре и Слатина.

За да може да се даде обаче, по-голѣма еластичностъ на позицията, бѣ почната постройката на изнесената предъ главната позиция тѣй наречената Предна позиция, която трѣбваше да бжде продължение на позицията отъ Цербера, Калето и да минава предъ главната позиция презъ висотитѣ: Златиста, Плѣвентъ, Полата, Малтъкъ Долмаръ, Митницата. (гледай приложената скица № 10).

Освенъ това на висотитѣ задъ главната позиция бѣ организирана отбраната въ дълбочина, като на висотитѣ се почна постройка на окопи и главно картечни гнѣзда.

Следъ като така се организира отбраната на позицията въ дълбочина, стана нужна голѣмиятъ полкови участъкъ вмѣсто на два, да се раздѣли на три дружинни участъци. По такъвъ начинъ, като се намаляваше фронта на дружинния участъкъ на главната позиция, нему се възлагаше да отбранява не само участъка си отъ главната позиция, но и цѣлата зона отъ позицията разположена въ дълбочина.

За тая цель командирътъ на полка издаде оперативна заповѣдь по полка № 51 отъ 30. августъ, съ която се заповѣдва:

А. Бойна часть

1. Дѣсентъ участъкъ

Майоръ Дипчиковъ

1. Български войски:

2. дружина 3 роти
Отъ 2. карт. рота . . . 4 карт.
Отъ 3. минострелна команда
9. пионерна дружина 2 мин.
Гранатохвъргачки . . . 4

Всичко: 3 роти, 4 картечн.,
2 минохв. и 4 гранатохв.

2. германски войски:

Отъ 223 герм. карт. отд. 2 карт.

Всичко: 2 картечници.

А всичко: 3 роти, 6 картечн.,
2 минохв. и 4 гранатохвѣр.

Да заеме и най-упорито отбранява участъка на укрепената позиция отъ талвега на долина Вѣра изключително до в. Лѣва Гжба включително.

Да влѣзе въ връзка и съдействува съ всички сръдства на съседнитѣ участъци когато тѣ бждатъ атакувани.

II. Сръденъ участъкъ

Капитанъ Мишевъ Б.

1. Български войски:

Отъ 2. дружина 1 рота
Отъ 3. " 1 рота
Отъ 1. " 1 рота
Отъ 1. картечна рота 4 карт.
Отъ 2. " 4 карт.
Отъ 3. " 4 карт.
Гранатохвъргачки . . . 9
Отъ миностр. команда
9-а пионерна друж. . . 2 мин.
Отъ 2-а минохв. ком. 2 "
Отъ 9-а пион. друж. 1 г. осв.

Всичко: 3 роти, 9 картечници,
9 гранатохвъргачки, 4 минохвъргачки и 1 голѣмъ освѣтитель.

III. Лѣвъ участъкъ

Капитанъ Пѣевъ Петко

1. Български войски:

3-а дружина 3 роти
Гранатохвъргачки . . 8
Отъ 1-а карт. рота 4 карт.
Отъ 9-а пион. друж. 1 м. осв.

Всичко: 3 роти, 8 гранатохвъргачки, 4 картечници и 1 мал. освѣтитель.

2. Германски войски:

Отъ 223 герм. карт. отд. 2 карт.
Отъ 5. герм. пр. взв. 1. гол. осв.

Всичко: 2 картечници, 1 гол. освѣтитель.

А всичко: 3 роти, 8 гранатохвѣр., 6 карт. 1 голѣмъ и 1 малъкъ освѣтител.

При втората отбранителна линия:

На в. Чукъ:

Отъ 223 герм. карт. отд. 1 карт.

Да се заеме и най-упорито отбранява сръдния участъкъ отъ укрепената позиция — върха Долмаръ — отъ пжтя с. Пальорка, с. Деведжели до дола между м. Долмаръ и в. Сопотъ.

Да влѣзе въ връзка и съдействува съ всички сръдства на съседнитѣ участъци ако тѣ бждатъ атакувани.

Да заеме и най-упорито отбранява лѣвия участъкъ отъ укрепената позиция отъ дола между в. Долмаръ и в. Сопотъ до в. Караконджо включително.

Да влѣзе въ връзка и съдействува съ всички сръдства на съседнитѣ участъци, ако тѣ бждатъ атакувани.

На в. Марашъ:

Отъ 3. карт. рота . . . 1 карт.
Отъ полк. подър. 1 гранатохв.

На в. Централна:

Отъ 3. карт. рота . . . 2 карт.
Отъ полк. подър. 1 гранатохв.

На в. Росица:

Отъ 3. карт. рота . . . 1 карт.
Отъ полк. подър. 1 гранатохв.

На в. Свѣтлина

Отъ 3 карт. рота. 1 картеч.
Отъ полк. подър. 1 гранатохв.

Всичко: 6 карт. и 4 гранатохв.

Б. Полкова подържка

Поручикъ Петковъ

2-а рота 1 рота
Отъ 2 рота 9-а пион. друж. $\frac{1}{2}$ р.

Всичко: 1 рота, $\frac{1}{2}$ р. пионери.

В. Бригадна подържка.

Отъ 1-а дружина . . 2 роти

Всичко: 2. роти.

Малката война, или патрулнитѣ действия презъ тоя периодъ отъ време се водѣше и отъ дветѣ страни съ помалко оживление. Освенъ ежедневитѣ слаби сблъсквания отъ-изпращанитѣ редовни патрули отъ полка, бѣха предприемани и нѣколко патрулни нападения въ по-голямъ размѣръ и съ артилерийско съдействие, за които нападения се разрешаваше да се изразходватъ по нѣколко хиляди снаряди. Такива нападения се извършиха на висотитѣ Симеонъ и Лѣва Цица.

Всички направени опити отъ полка презъ течение на цѣлото второ полугодие за залавяне на пленници останаха безрезультатни отъ наша страна. Англичанитѣ бѣха останали осторожни и бдителни, тъй че и най-смѣлитѣ действия отъ наша страна, при които се използваше и съдействието на артилерията, не можаха да се увѣнчаятъ съ успѣхъ нито единъ пътъ презъ тоя периодъ отъ време.

Къмъ края на годината, макаръ предната позиция да не бѣ още окончателно готова, но къмъ срѣдата на м. декем-

Ротата да се разположи с. и. отъ в. Църква въ съществуващитѣ землянки, а въ време на бой да застане на в. Росица.

Остава въ разпореждане на командира на бригадата. Да се разположи северно отъ с. Пальорка.

врий тя бѣ заета съ постоянни гарнизони, които продължиха работата по укрепяването ѝ.

Когато се привършва описанието за дейността презъ тоя периодъ заслужава да се отбележи единъ фактъ, който говори много красноречиво за духа и морала на нашия войникъ презъ това време, не само когато се намира на нашата позиция, но и когато е ималъ нещастieto да попадне въ пленъ.

Редника отъ 9 рота на полка Тановъ Тоно Христовъ преди известно време попадна въ пленъ и англичанитѣ го отвеждатъ въ лагера за пленниците въ гр. Солунъ. Наистина, тамъ той не е билъ оставенъ само да лежи. Той е билъ каранъ всѣки день на работа, но затова пъкъ живота му е билъ запазенъ отъ куршума и отъ гранатата и би могло да се предполага отъ нѣкои, че той ще бжде доволенъ отъ своята сждба.

Не е било тъй, обаче съ нашия Тоно. Неговата мисль е била неотлъчно при неговитѣ другари. Неговото сърдце се е свивало отъ болка и не толкова, че работата е била много тежка, не, защото той и на нашата позиция бѣ работилъ денонощно. Но него го болѣше сърдцето, защото той стоварваше отъ параходитѣ сандъци съ патрони бомби, които се изпращаха да унищожаватъ неговитѣ бойни другари. Нему му се струваше, че той самъ е дигналъ ръка противъ своя братъ. Неговата душа се измъчваше и не можеше да намѣри покой.

Какво не би далъ той, за да може да се успокой? Какво не би направилъ той, за да се отърве отъ това мъчително положение.

А той мислѣше и вѣрваше, че не ще се успокой до тогава, до когато работи и служи на своитѣ врагове; до когато макаръ и косвено той е заставенъ да имъ помага въ борбата съ неговитѣ бойни другари.

И той не бѣ повече въ състояние да понася това свое душевно състояние. Той бѣ вече решилъ въ себе си: трѣбва да избѣга или да бжде застрелянъ. И презъ една нощъ въ края на м. юли Тоно се промъкна презъ кордона отъ охраната на пленническия лагеръ. Снабденъ само съ нѣколко хлѣба той цѣла нощъ вървѣ съ устремъ на северъ погледъ. И когато утренната зора освѣти новиятъ день и движението по пътищата и въ полето се възобнови, той остава неподвиженъ презъ цѣлия день въ единъ шубракъ, очакващъ само по-скоро да дойде нощта. А дълъгъ и горещъ бѣ юлскитъ день и още по-дълъгъ се виждаше той нему, защото всѣки моментъ може по капризна случайностъ да бжде откритъ отъ нѣкой патруль, обозенъ или дори случаенъ нѣкой грѣкъ или съгласенецъ.

Тъй изминаха цѣли седемъ денонощия: ноще въ без-

спиренъ ходъ, а дене — скритъ въ полето или гората да почива. Най-сетне презъ осмата нощъ той бѣ съзрѣлъ грамадния мраченъ силуетъ на гордия в. Джбъ, който властуваше надъ цѣлата околностъ.

Изморенъ бѣше Тоно отъ дългия пжтъ и изнуренъ отъ гладъ, но тая осма нощъ щѣше да бѣде последна за него-витъ страдания, стига да успѣе. И тая последна нощъ можеше да бѣде последна и за всичкитъ земни страдания на човѣка, защото пжтътъ му бѣ и най-опасния. Той трѣбваше да премине незабелязано презъ цѣлия лабиринтъ на неприятелската позиция, която той не познава; после да премине презъ неприятелскитъ предни и охранителни линии; най-сетне той трѣбваше сжщо тъй незабелязано да се доближи до нашата предна линия и незабелязано отъ нашия наблюдател да го приближи, за да му открие свободно, кой е той, защото ако бѣде забелезанъ отъ по далечъ, нѣма да бѣде познатъ и може да бѣде убитъ отъ свои, за които той предприе такъвъ рискованъ опитъ.

И ако силната вѣра укрепва човѣка и го прави способенъ да извършва дори чудеса, непоколебимата вѣра и горещата любовъ на нашия Тоно къмъ другари и Родина го покровителствуваха презъ всичкитъ тия 8 денонощия и най-сетне на 31 юли той пристигна благополучно предъ позицията на 34 полкъ, гдето бѣ радостно посрещнатъ отъ бдителната охрана. А на следния день, когато се намѣри отново въ своята рота, той чувствуваше, че живѣе втори животъ.

По-късно, на 17 октомври сжщото става съ другъ единъ войникъ сроденъ по духъ на Тоно — редника Вакарелски Пени Ивановъ отъ 9 Пловдивски полкъ, който бѣ падналъ въ пленъ презъ м. августъ миналата 1916 година, когато полкътъ му е билъ на Дойранската позиция. Повече отъ година прекаралъ въ пленъ, той предприема опасния пжтъ на бѣгството. И тогава току що се отскубналъ отъ най-предната охранителна линия на англичанитъ и се приближавалъ къмъ нашата позиция той билъ забелѣзанъ отъ англичанитъ, които откриватъ огънь срещу него и сполучватъ да го ранятъ въ крака. Въ настѣпилата нощна тишина нашиятъ наблюдател отъ заставата Цѣлувка е доловилъ охкания отъ раненъ и печалния стонъ на изоставенъ. Веднага въ тая посока се отправятъ наши войници, които намиратъ ранения и го донасятъ въ заставата. Тукъ той забравя болкитъ отъ раната въ крака, защото душата му е облекчена отъ близостта на „своитъ“.

Презъ второто полугодие, въпрѣки сравнителното затишие на фронта, отъ полка се дадоха пакъ скѣпи жертви: офицери 1 раненъ; войници и подофицери: 10 убити, 66 ранени и 5 контузени.

Или всичко презъ 1917 година: офицери: 2 ранени;

войници и подофицери: 43 убити, 169 ранени, 14 контузени и 1 безвестъ пропадналъ. А всичко излѣзли отъ строя презъ тая година: офицери 2; войници и подофицери 227. —

ГЛАВА IV.

НА ДОЙРАНСКАТА УКРЕПЕНА ПОЗИЦИЯ ЮЖНО ОТЪ ПАЛЬОРКА ПРЕЗЪ 1918 ГОД.

1. Общо военно положение и състоянието на полка.
2. Организиране отбраната и приготовления за настѣпление къмъ Солунъ. 2. Бойна дейностъ. 4. Септемврийски боеве, 5. Трагедията на победителя.

1. Общо военно положение и състоянието на полка презъ пролѣтъта и лѣтото.

Встѣпвайки въ новата 1918 година нѣма да бѣде безинтересно да се хвърли единъ общъ бѣгълъ погледъ по бойнитъ фронтове и общото положение на воюващитъ страни.

Следъ разгромяването на малкитъ съглашенски съюзници и окупирането на Белгия, Сърбия и Ромѣния бѣха останали Италия, Русия и съглашенския фронтъ въ Франция. Централнитъ сили бѣха решили да ликвидиратъ съ Италия.

На 24 октомври 1917 година се почна офанзивата срещу Италия, като главния ударъ бѣ избранъ да се нанесе на лѣвия италиански флангъ отъ фронта на р. Изонцо. Заплашвана да бѣде притисната къмъ морето, италианската армия бързо се оттегли и като не можа да се задържи на р. Талиаменто продължи отстъплението си. Въ това време австрийцитъ почнаха атаката и отъ къмъ Трентино, за да не допустнатъ задържането на италианцитъ и на р. Пиаве.

Грамаднитъ загуби и бързото отстъпление на италианцитъ стресна съглашенското командване, което видѣше, че и Италия може да бѣде поставена въ невъзможностъ да продължи войната, затова се виде принудено бързо да изпрати подкрепа отъ 10 дивизии. Съ тия подкрепления италианцитъ успѣха да се задържатъ задъ р. Пиаве, гдето спрѣха австро-германското настѣпление.

Макаръ и не извадена отъ строя, но голѣмото поражение, при което италианската армия изгуби много пленници, артилерия и материяли, бѣ единъ безспоренъ успѣхъ за нашитъ съюзници.

Русия презъ 1917 година бѣ вече въ разложение. На 22 декември 1917 година бѣха почнати преговори за миръ въ гр. Брестъ Литовскъ. На 9 февруари бѣ подписанъ миръ съ Украйна. На 10 февруари военнитъ действия въ Русия бѣха преустановени, а на 3 мартъ бѣ подписанъ и мирния договоръ съ Русия въ гр. Брестъ Литовскъ.

По такъв начин въ началото на 1918 година Русия бѣ извадена отъ борбата и голѣма частъ отъ германскитѣ войски бѣха изтеглени за западниятъ фронтъ. Италия макаръ и не извадена отъ строя, но бѣ претърпѣла голѣмо поражение.

Оставаше западниятъ фронтъ въ Франция, гдето трѣбваше да се търси голѣмата победа и реши изхода на войната.

Цѣлиятъ ходъ на събитията и развитиѣ се до сега действията даватъ основание да се предполага, че и последниятъ и най-силниятъ врагъ ще бѣде сломенъ. И въ тая именно най-жестока борба, която предстоеше на дветѣ изтощени страни, намесата на Америка можеше да укаже съдобносно влияние за изхода на войната. А Америка бѣ вече обявила война на Германия и бѣ почнала да обучава своитѣ войници и офицери, да строи нови фабрики и арсенали и да се готви за войната, която бѣ вече обявила.

Германия съзнаваше, че Америка може да замѣсти за съглашението загубата на Русия и затова тя трѣбваше да примѣри силитѣ си преди Америка да бѣде още готова за война.

И когато въ Америка за първи пътъ бѣха повикани задължително всички граждани въ казармитѣ, за да се обучаватъ; когато въ цѣла Америка се строеха нови фабрики и арсенали за оружия, бойни припаси и военни материяли; най-сетне когато всички американци съ свойствената имъ енергия и ентузиазъмъ се приготвяваха за една продължителна война, излѣзе на политическата сцена президента на Американската република Уйлсонъ и отъ висотата на своето положение изпрати на 8-й януарий до всички народи своето послание съ 14 точки.

Известни сж на всички прословутитѣ 14 точки на това послание. Известенъ е и ефекта, който оказа тогава това послание. И това каточели дава основание да се оправдаятъ всички наивници, които повѣрваха тогава въ искренността на тия 14 точки. Та можеше ли да не се повѣрва на Уйлсонъ, който представлява една велика и могъща Република . . . ?

Днесъ България, която е въ числото на „Малкитѣ народи“, най-добре чувствува „искреността“ на 14-тѣ точки, когато българитѣ намиращи се на Балканитѣ, та дори и въ Цариградско, трѣбваше да се „самоопредѣлятъ“.

На 21 мартъ почна голѣмата офанзива на германцитѣ. Тѣ имаха успѣхи и не малки, но все пакъ, тѣ не спечелиха решителната победа. Тѣ разбраха, че не имъ достигатъ сили, за да изтрѣгнатъ тая победа.

Следующитѣ месеци тѣ нанесоха още нѣколко удара; спечелиха нѣколко безспорни успѣхи, но не използвавани,

за да изтрѣгнатъ желаната победа, тѣ разбраха презъ лѣтото окончателно, че победата се отдалечава отъ тѣхъ . . .

А презъ това време на нашия юженъ Македонски фронтъ, нашитѣ полкове и дивизии напрегаха всички свои усилия, за да издържатъ презъ настѣпващата година ударитѣ на цѣлата колекция отъ противници, до като се реши изхода на войната на западниятъ фронтъ. Следъ скжпитѣ и обилно дадени жертви българинътъ би си отдѣхналъ само когато види осжщественъ своя идеалъ: въ предѣлитѣ на независима България да се включва цѣлокупното българско племе. И нашиятъ войникъ предвкушаваше голѣмата радостъ, че ще бѣде осжщественъ народниятъ идеалъ не само по правото на силата, но и че това свещенно негово право се признава и прокламира дори отъ единъ отъ най-могъщитѣ представители на нашитѣ противници.

Такива настроения вълнуваха боеца отъ 57 полкъ и такива надежди си рисуваха той, когато четейки официалнитѣ бюлетени и вестницитѣ, които достигаха до него въ окопитѣ, хвърляше погледъ къмъ далечнитѣ хоризонти при настѣпилата вече нова година.

Ние всички знаемъ, че презъ войната отъ голѣмо значение за изхода на борбата сж всички нови изобретения и всички технически срдства и машини, които човѣкътъ е измислилъ. Но въпрѣки всичко това, човѣкътъ съ своя богата духовенъ миръ остава пакъ най-главния факторъ въ борбата.

И ето защо, преди да преминеме и разгледаме техническитѣ срдства, съ които полкътъ си послужи презъ тая последна година отъ голѣмата война, за да добиемъ ясна представа за тая велика борба, ще бѣде необходимо преди всичко да се спремъ върху най-висшия елементъ въ тая борба: човѣкътъ, боецътъ, неговиятъ духъ и условията, които сж указали влияние върху него.

Противникъ срещу полка оставаше все упоритиятъ англичанинъ. Той бѣше изнесълъ още напредъ линията на своето охранение, което минаваше презъ върховетѣ: Луковитъ, Дѣсна Цица, Лѣва Цица, Евдокия, Налѣжда, Икономовъ и Симеонъ, кждето продължава да се укрепява.

Независимо отъ това, по сведение отъ заловени пленници се установява, че къмъ нова година предъ фронта на дивизията е пристигналъ единъ грѣцки полкъ, който билъ разположенъ при с. Баялци — задъ английската позиция.

Презъ пролѣтъта предъ фронта на дивизията сж очаквани да пристигнатъ отъ фронта при р. Струма английски и грѣцки части.

Презъ цѣлата пролѣтъ и лѣто противникътъ усилено укрепяваше своята позиция. Презъ това време цѣлото негово внимание бѣ погълнато на западниятъ фронтъ, гдето се

водѣха най-голѣмитѣ и тежки боеве презъ войната. За това пъкъ на нашия фронтъ като не щадѣше своитѣ бойни припаси, той обилно обсипваше нашата позиция и тормозеше защитниците ѝ. Патрулнитѣ действия или малката война, съ която той се ограничи, тая година бѣ по-оживѣна. Съ цѣлата тая своя деятелностъ, като тормозеше нашитѣ войници, противникътъ има и неволната заслуга, че съдействуваше да се поддържа винаги нашата бдителностъ и бодростъ.

Отъ материалнитѣ условия, при които бѣ поставенъ полка въ това време, ще се спремъ последователно на нѣкои отъ тѣхъ.

Храната — достатъчна и питателна, безспорно е една ежедневна необходимостъ. И като оказва своето непосредствено влияние за здравословното състояние на войника, не може да се отрече, че начина на доволствието указва и косвено влияние върху духа и морала на войника, особено когато това влияние е за единъ продължителенъ периодъ отъ време. А презъ дългата война бѣха изчерпани всички хранителни запаси; производството бѣ намалено поради мобилизирането на мъжкото население; а освенъ това германцитѣ изнасяха най-вече подъ формата на колети една чувствителна частъ отъ оскъднитѣ хранителни припаси въ страната. Всичко това наложи да се намали храната по количество и да се влоши по качество. Постната храна зачестяваше, а и месната храна бѣ почти постна, поради слабостта на добитъка и голѣмата редкостъ на мазнини.

Всичката тая оскъдица отъ храна се чувствуваше особено при тежкия физически трудъ при укрепяване на позицията. И все пакъ тая оскъдица не бѣ тъй опасна за здравословното състояние и физическата издръжливостъ на войника. Но не бѣше въпроса само за стомаха. Ставаше и нѣщо друго, което незабелѣзано се промѣкваше и затвърдяваше въ душата на войника. Всѣки день, когато войникътъ изсърбаше последната си лъжица отъ войнишката чорба и предъгкваше последния си залъкъ отъ дневната дажба хлѣбъ, преди да е задоволилъ стомаха си, той неволно допускаше да се промѣква нѣкаква неясна мисль въ главата му. Съ течение на днитѣ, когато стомахътъ оставаше ненаситенъ, подъ спокойното чело на войника се четѣше една замисленостъ. И тая мисль, която го измѣчваше, постепенно се оформяваше въ редъ въпроси: ако сега още презъ зимата нѣма достатъчно храна, какво ще правимъ до новата реколта? Ще можемъ ли да издръжимъ? Ами като се събира въ вътрешността всичко отъ изземателнитѣ команди, какво ще остане за домакинствата? И тѣзи въпроси отначало тихо промѣкващи се въ душата на отдѣлния войникъ, каточе намираха отдушникъ, когато излизаха отъ

устата му, размѣняйки впечатления и мисли съ своя „землякъ“.

Наистина, за всѣки отъ горнитѣ и за всички други въ тоя духъ въпроси, може би да се намѣратъ подходящи и дори убедителни отговори. Но факта, че съществуватъ такива въпроси, дори и негласни, а само затаени дълбоко въ душата, показва, че най-страшния бичъ за войника: съмнението, се промѣква въ неговата душа, за да я гнети и допустне да се развие разколебанието. А само една крачка трѣбва тогава, за да се изгуби вѣрата и да носимъ въ себе си сигурното поражение.

Ето страшната опасностъ, която имаше благоприятни условия за развиване и опустошения въ цѣлата наша армия. И съ тая опасностъ отъ зараждащото се съмнение, което е зародища на сигурното поражение — трѣбваше да поведе борба съ най-малкия до най-голѣмия — трѣбваше да поведе борба съ умѣние, тактъ и упоритостъ, както за най-рационално използване на всички хранителни припаси, така сѣщо, и при това най-главно, да се насочатъ всички усилия за възпитание на търпение, за насаждане издръжливостъ и за подържане на една непоколебима вѣра въ началника и въ крайната победа.

Добитъкътъ сѣщо чувствуваше голѣмата оскъдица отъ фуражни припаси. Единъ значителенъ процентъ бѣ измрѣлъ отъ гладъ, а останалата частъ бѣ изнемошѣлъ отъ слабостъ. Заплашителнитѣ последствия, които вземаше тоя гладъ, правѣше полковете да изгубятъ всѣкаква маневрена способностъ, а въ скоро време и да ги лиши за винаги отъ добитъка имъ и да ги прикове къмъ позицията. Това обстоятелство принуди висшето командване да вземе решителни мѣрки за запазване на добитъка. Още презъ пролѣтътъ се почна ветеринаренъ прегледъ на всички добитъкъ и като се раздѣли на категории, остави се най-необходимото число, а на останалитѣ се даде почивка отъ единъ — до шестъ месеци и се изпрати на паша назадъ въ тила, дори до вътрешността на царството.

Облѣклото на войницитѣ бѣ доста износено. То бѣше достигнало до такова състояние, че дори кръпкитѣ не можеха да се задържатъ — до толкова облѣклото бѣ изтъркано и приближило се до паяджината. Обувкитѣ не бѣха въ по-добро състояние. Имаше войници, които бѣха останали безъ бѣло и месата имъ се виждаха презъ облѣклото станало вече дрипи. Имаше и такива, на които не само прѣститѣ на краката имъ се подаваха презъ скъсанитѣ ботуши, но дори ботуша останалъ безъ цѣло стъпало.

Трѣбваше да се види сега именно тоя войникъ, който нѣкога бѣ мъренъ като младъ войникъ, ако едно копче бѣ скъсано или ботушитѣ му не добре лѣснати. И тоя сѣщиятъ войникъ сега облеченъ въ своитѣ дрипи: изло-

женъ на атмосферните влияния; изгубилъ въ своя външенъ видъ образа на оня стегнатъ, напетъ войникъ, когото сме свикнали да гледаме—тоя войникъ, при все това трѣбваше да остане съ оня духъ на себеотрицание, въ който бѣ възпитаванъ.

И тукъ неговитѣ началници трѣбаше много да работятъ, защото ако снабдяването съ облѣкло и запазването на материята не бѣ по-тѣхнитѣ сили, то надъ духа на войниците началникътъ има своята магическа властъ.

Мило и трогателно бѣ да се наблюдаватъ тия „дрипливци“ проникнати отъ дълбоко съзнание за своя дългъ, да работятъ съ неизчерпаема енергия било при дълбанието на галериитѣ, било при приготвянето на бетона, било при плетенето на теленитѣ мрежи, когато денонощно укрепяваха позицията.

Тѣхнитѣ горди лица при тая работа говорѣха ясно за оня резултатъ, който е достигнатъ отъ настойчивата работа на началника.

Не може да се отрече обаче, че не въ всички части бѣ постигнатъ тоя резултатъ. Не може сѣщо да се отрече, че оскъждицата въ облѣклото постави на сериозно изпитание войника и началника.

Скѣпотията, която е неизбѣжна спътница при една стопанска криза вземаше все по-застрашителни размѣри въ вътрешността на царството. Войнишкитѣ семейства лишени отъ своята най-здрава работна рѣка бѣха изчерпали своитѣ спестявания и запаси и бѣха почнали да чувствуватъ тежестта на скѣпотията и да търпятъ лишения. Това обстоятелство не можеше да не смущава защитниците отъ фронта, които неволно се запитваха: къде ще му излѣзе края?

Положението се влошаваше още повече отъ спекулантитѣ, които намирахъ благоприятна почва да задоволятъ своята алчностъ въ такава криза. Почнаха да се чуватъ вече имена на довчерашни голтаци, оставени по различни причини въ тила, но въ скоро време успѣли да станатъ притежатели на голѣми богатства. Това не можеше да не дразни защитниците отъ фронта. Предлагайки живота си, тѣ скромно считаха, че изпълняватъ само своя свещенъ дългъ къмъ Родината. Въ сѣщото това време други тѣй неблагодарни, че сѣ оставени отъ случая при по-благоприятни условия въ вътрешността имаха нескромността и алчността да спекулиратъ и да трупатъ богатства, когато фронтовацитѣ и тѣхнитѣ семейства търпѣха лишения и дори мизерствуваха.

Администрацията съ своето поведение и безтактичностъ допринесе не малко за огорчаване тия, които се бѣха отrekli отъ себе си и свещенодействуваха на фронта готови всѣки моментъ да предложатъ живота си на оня олтаръ, въ чието име тѣхниятъ животъ не имъ принадлежеше.

Разбира се, че всичко това не е нѣщо случайно, а то крие въ основата си своитѣ дълбоки причини.

Най-първо, причинитѣ трѣбва да се търсятъ въ непосредственото влияние на войната. Това влияние се отрази още при мобилизацията, когато всичко годно мѣжко население се прибра въ казармитѣ. Наистина, една частъ отъ администрацията споредъ закона се освобождаваше отъ повишаване подъ знамената и остана на своитѣ длѣжности, но за останалитѣ длѣжности подбора бѣ крайно ограниченъ. Независимо отъ това, само следъ 2—3 месеци отъ почване на войната нашата армия завладѣ голѣма частъ отъ Сърбия, а на следната година цѣла Добруджа и цѣли окрѣзи отъ Гърция. И тия области трѣбваше да се заематъ отъ българската администрация. А за нея подборътъ бѣ още по ограниченъ. И все пакъ щатова на администрацията бѣха попълнени съ необходимото количество; „ваканцитѣ“ бѣха заети и държавната машина караше своя ходъ.

Всѣки можеше да си представи, каква е била въ качествено отношение нашата администрация ако се спрѣ на следнитѣ въпроси:

При нормално време, когато нѣма мобилизация и когато подборътъ може да се прави не измежду остатѣцитѣ и намѣренитѣ негодни за войници, но когато подборътъ се прави измежду цѣлото население, тогава не намира ли се известенъ процентъ отъ служащитѣ въ администрацията, които съ своята служба и поведение само я петнятъ? И ако въ най-добрия случай, управляющитѣ сѣ издигнати надъ партизанщината и пожелаеха да поставятъ всѣки на мѣстото му, тѣ биха имали цѣлата възможность да сторятъ това, като направятъ своя поне относителенъ подборъ. Презъ войната обаче, подборътъ бѣ крайно ограниченъ.

А какво да се каже при тоя ограниченъ подборъ и при разширената територия?

На второмѣсто тия причини трѣбва да се потърсятъ въобщо въ българина, въ племето ни. И ако въ администрацията ни е имало голѣми дефекти, за да не се употребяватъ по силни думи, като се почна отъ върховетѣ и се стигне до секретаръ бирника и стражара, то затова преди да се сърдимъ другиму трѣбва да се сърдимъ да себе си. На това е било способно племето ни. Дори и при най-силното напрежение, което прави всѣки народъ презъ време на война, дори и тогава, не може да се иска за единъ моментъ повече отъ това, което цѣли поколения сѣ подготвяли да се даде. Останалъ твърде назадъ въ своето възпитание по държавни, обществени и социални въпроси, билъ поради своята недостатъчна култура, било като послѣствие отъ зловредна партизанска демагогия, народътъ въ своята цѣлокупность, а най-вече неговитѣ водачи, трѣбва да не си затварятъ очитѣ

предъ истината и действителността, колкото тжжни и горчиви да сж тѣ.

И при всичко това, признавайки всички тия условия и причини, не може да не се признае сжщо, че не всичко, което би могло да се направи за подобрене въ качествено отношение нашата администрация, бѣ направено. При особенитѣ условия, трѣбваха и особени мѣрки.

Презъ лѣтото на 1918 година, наистина, се почна едно прочистване на администрацията, но то бѣ много късно. То не бѣ и съ оня размахъ който бѣ необходимъ, за да се почувствува достатъчно отъ бойцитѣ на фронта онова разведряне, което носи успокояване и закрепва разколебаната вѣра.

Презъ тая последна година отъ войната, до войниците отъ полка все по често и все по тревожни сведения достигаха отъ вътрешността на царството, които сведения отклоняваха войниците отъ тѣхната пряма работа и смущаваха тѣхния духъ.

Съюзнишките отношения презъ тая година идваха да прибавятъ доста много, за да се разколебае вѣрата на нашия войникъ. Първото кръстосване на германскитѣ и нашитѣ интереси още въ началото на войната — когато погрѣшната германска дипломатия и стратегия не допустнаха българската армия да премине гръцката граница и се спусне къмъ Солунъ, за да прогони разбититѣ съглашенски дивизии — тогава се преглътна отъ правителството и висшето командване. Това мина почти незабележано отъ нашия войникъ въ началото на войната.

Презъ последно време обаче, когато се сложиха за разрешение национални български интереси, германската политика открито и дори арогантно се противопостави на българскитѣ стремежи, както съ въпроса за сждбата на Добруджа, така и съ тѣй наречениятъ Маришки въпросъ. Това становище на германската политика и Главна Квартира не можеше да остане безъ отзвукъ въ отношенията на германскитѣ военни, административни и желѣзопѣтни власти, когато влизаха въ съприкосновение било съ нашитѣ власти, било съ наши войници и офицери. Грубото държане на германцитѣ предизвикваше инциденти, които почнаха да зачестяватъ.

Това поведение на германцитѣ, което осезателно вече се чувствуваше отъ нашия войникъ, предизвикваше неволно и у насъ въпроса:

Ако германцитѣ сега, когато още не е свършена войната, иматъ такова непристойно отношение съ насъ, ако дори при разрешаване на националния ни въпросъ по отношение на Добруджа не само се отказаха да ни подържатъ въ преговоритѣ съ победена Ромъния, но дори открито се противопоставиха, като си послужиха съ разни ма-

шинаций, то какво би било отношението ни съ Германия, когато тя излѣзе победителка въ войната?

Колко неизмѣримо страшенъ е тоя въпросъ? И все пакъ, дори безъ да се съзнава той бѣ предизвиканъ и той неволно се задаваше отъ нашия войникъ.

Настроението бѣ вече тѣй изострено, че въ полка ставаше вече нужда да се четатъ специални беседи предъ войниците, за да се успокоятъ. И трагична бѣ ролята на нашия офицеръ, защото той трѣбваше преди да говори на войниците да задуши собственитѣ си съмнения въ лоялността на нашитѣ съюзници.

Така бѣ разколебана вѣрата на нашия войникъ въ най могъщия отъ нашитѣ съюзници. И оня стълбъ, на който българинътъ мислѣше да се облене, възбуди страха, че тоя основенъ стълбъ вмѣсто да му служи за упора, може да го смаже — другъ е въпроса дали тоя страхъ е билъ оправдателенъ.

Агитацията на крайнитѣ лѣви течения бѣ почнала да прониква въ срѣдата на армията още въ самото начало на тая година. Освенъ гореизброенитѣ условия, като се вземе предъ видъ: продължителността на войната; кризата въ стопанскитѣ и икономически условия въ страната; влошенитѣ отношения съ съюзницитѣ; провъзгласеното отъ болшевишка Русия начало: миръ на всѣка цена, което бѣ приложено катастрофално за Русия; най-сетне прокламираното послание на Уйлсона съ неговитѣ 14 точки за миръ безъ победа и самоопредѣляне на малкитѣ народи — всички тия условия, създавайки благоприятна почва за пропаганда на крайнитѣ течения, бѣха ловко използвани отъ тѣхъ.

Презъ месецъ януарий комуниста Т. Лукановъ отъ Плѣвенъ, бѣ почналъ да издава позиви, тайно печатани и по невидими пѣтища разпространявани между войниците, когато тѣ сж били въ отпускъ.

Презъ м. февруарий почва да се печати брошурата „Червена седмица“ съ революционно съдържание.

Тия агитатори, като не можаха да се промѣкнатъ до фронта, използваха случая когато войниците сж били въ отпускъ, за да влѣзатъ въ връзка най-първо съ ония войници, които сж били по-рано членове на тесняшката (комунистическа) и земледѣлската партии.

За честъта на нашия войникъ трѣбва да се признае, че твърде малцина бѣха тия, които се поддаваха на примамкитѣ на тия агитатори.

Не може да се отрече обаче, че всички тия условия не останаха безъ какво да е влияние между войниците на фронта.

Изпърво се появиха слаби прояви на недоволство. А по

късно нѣгде тия единични прояви се изразиха въ силно брожение отъ цѣли части.

Състоянието на духа въ нашата армия трѣбва да не е било чуждо на нашето правителство, защото независимо отъ сведенията, които своевременно главното командуване е довеждало до неговото знание, но на 1. септемврий министъръ Данаиловъ, пристигналъ на фронта, посети позицията на полка. Тукъ по негово желание бѣха извикани по нѣколко войници отъ всички роти, съ които той беседва. Имайки възможност да влѣзе въ непосредственъ контактъ съ войниците, той е можалъ да си състави едно общо впечатление за духа и нуждитъ на войниците.

Проявитъ на недоволство въ единъ полкъ сж отъ такова естество, че не могатъ да не укажатъ известно влияние въ това отношение и на съседнитъ полкове. Заради това по тоя въпросъ ще се спремъ не само въ рамките на полка, но и върху общото настроение.

Понеже имаше страхъ отъ тежкитъ послѣствия при едно открито действие, то въ борбата и пропагандата си крайнитъ лѣви течения си служиха: съ тайно печатани анонимни позиви и възвания; съ анонимни писма; съ оная не-уловима за едно такова време мълва, на която автора е не-уловимъ, езицитъ сж хиляди, която се шепне отъ ухо на ухо довъртелно и на която неволна жертва ставатъ всички.

На 13. февруарий въ района на 4 полкъ бѣ намѣрено едно подхвърлено анонимно писмо, съ което се подстрекава къмъ бунтъ.

На 15. май въ 2 ч. пр. пл. 3 дружина отъ 34 п. полкъ разположена при с. Чаушли и намираща се въ дивизионенъ резервъ се разбунтува.

Още въ сжщия часъ началникътъ на дивизията взема бързи мѣрки за ограничаването, а после и за потушаването на тоя бунтъ. Още презъ нощта една рота отъ полка бѣ поставена въ охранение въ тила на позицията, за да не се допусне никой войникъ отъ тази дружина въ района на полка. Сутринтъ рано при дружината пристигнаха сждебнитъ власти, които въ най-кратко време привършиха своята работа като отдадоха всѣкому заслуженото.

На 27. юний въ участъка на 5-а дивизия е било намѣрено възвание съ подписъ: „отъ войнишкия комитетъ на народната отбрана“.

На 6. августъ полкътъ бѣ предупреденъ, че споредъ положителни сведения, отъ 7-а пехотна дивизия е било изпратено едно анонимно писмо до различни части, съ което се подканятъ да се приготвяватъ за общъ бунтъ, който да се извърши на 13. августъ.

На 17. августъ съгласно предписание № 25,431 отъ щаба на дивизията, полка се предупредява да складира за 15 дни

хранителни и фуражни припаси, защото по сведения отъ сръбски пленници презъ м. септемврий се приготвяла голѣма офанзива на нашия фронтъ, а въ сжщото време се подготвяло сръбското население отъ Моравско къмъ възстание и да се прекъснатъ съобщенията.

Презъ м. августъ бѣ разпространена мълвата, че България е била сключила договоръ съ Германия за 3 години и понеже срока на договора изтичалъ на 28. септемврий т. г., той не трѣбвало да се подновява и военнитъ действия трѣбвало да се прекратятъ. Доколко е била разпространена тая мълва се вижда отъ факта, че щаба на действующата армия съ телеграма № 11,041 отъ 23. августъ опровергава тая мълва.

На 10. септември въ района на полка се намѣри анонимно възвание, съ което войниците се подстрекаватъ къмъ непокорство.

На 12. септември неприятелски аероплани хвърлятъ надъ позицията тѣхни бюлетини за положението и тѣхнитъ успѣхи на западния фронтъ.

На 12. септември презъ нощта неизвестенъ войникъ хвърлил бомба въ жилището на командира на 3 рота, който е билъ слабо раненъ и контузенъ.

Изброенитъ случаи даватъ ясна представа за душевното състояние на войскитъ отъ южния фронтъ и частно за 57 п. полкъ, както и ония усилия на началникитъ, които сж били необходими, за да запазятъ своитъ части на оная висота, която ще имъ позволи да изнесатъ съ достоинство очакванитъ презъ тая година тежки боеве.

Подробното изследване на тия само набелезани причини за състоянието на морала и духа на армията и полка, заслужава труда за едно специално изследване по тоя въпросъ.

Не по малко внимание заслужава и онова могъщо влияние на началника, отъ умението, енергията и волята на когото ще зависи извънредно много да превъзмогне или да смекчи ония вълнения или независащи отъ него причини и условия. И когато дойде решителниятъ день на изпитанията, началникътъ да бжде сигуренъ, че не ще води тѣлпа, а войници, които иматъ пълна вѣра въ своя началникъ и готови по една негова дума или по единъ неговъ знакъ на пълно себеприятие въ името на Родината.

И тоя въпросъ отъ такова грамадно значение заслужава специално изследване, при което като се проследи дейността на малкитъ и голѣми началници и действията на тѣхнитъ части ще изпъкне най-релефно фигурата на известенъ началникъ и значението, което има въобще всѣки началникъ.

Частно за полка и дивизията специалниятъ изследо-

вател на въпроса ще си каже своето компетентно мнение. Тукъ ние се отказваме да се произнесемъ по тоя въпросъ. Нека действията на войници и офицери до последния денъ на фронта; нека най-безспорния изпитъ, който тѣ положили презъ най-тежките и неравни септемврийски боеве при Дойранъ бждатъ отговора на справедливостта и истината, вмѣсто нашия отговоръ.

2. Организиране отбраната и приготвление за настѣпление къмъ Солунъ

Настѣпилата 1918 година предвещаваше да се развиятъ на Македонския фронтъ решителни действия, които ще укажатъ поне за България влияние за изхода на войната. Дали тоя изходъ частно за България е билъ въ една и съща зависимостъ отъ разрешението, което ще се постигне на западния фронтъ или управляющитѣ у насъ сж имали и други съображения за постигане края на войната, това нѣма да ни занимава тукъ. Би трѣбвало да се допуска, че правителството не може да нѣма готови и проучени съображения за действия и стремежи, които ще бждатъ въ зависимостъ отъ обстановката — отъ политическото и военното положение, дори отъ изненадитѣ.

Тукъ за нашата задача ние ще се ограничимъ само въ рамките на полка, като разгледаме всички ония подготвителни работи, които полкътъ въ състава на дивизията трѣбва да обсъди или извърши, за да бжде готовъ за смѣло действие — било за посрещане едно нападение върху цѣлата позиция на полка; било при нападение на отдѣлни участъци отъ позицията; било пъкъ за съдействието, което полкътъ трѣбва да укаже при нападение съседнитѣ на полка участъци; било най-сетне да бжде готовъ за едно частично настѣпление или пъкъ за общо настѣпление къмъ Солунъ.

Позицията, която се укрепяваше отъ две години, не бѣ още окончателно готова. Предстоеше да се засилатъ фортификационно, съществующитѣ вече линии отъ позицията, за да се обезпечи сигурниятъ подслонъ на защитницитѣ, наблюдателната служба, охранението, сигнализацията, връзкитѣ и пр. — всичко това да бжде доведено до издръжливостъ дори и презъ най-тежкия и продължителенъ барабаненъ огънь. Независимо отъ това, позицията трѣбваше да се направи по еластична, та когато съ усилията на превъзходни сили и съ цената на грамадни жертви противникътъ би се домогналъ до известни успѣхи и би завладѣлъ известни участъци отъ позицията, дори и тогава да се не допусне пробива на позицията. А това ще се достигне когато позицията се организира съ достатъчна дълбочина и се построятъ необходимитѣ преградни позиции.

Богати вече не само отъ поукитѣ, които ни се описватъ отъ западния фронтъ и ни се разказваха отъ командированния на италианския фронтъ офицеръ отъ полка, но тѣ бѣха обогатени и съ бойнитѣ опити, изкупени презъ тежкитѣ априлски и майски боеве, които дивизията изнесе миналата година.

Началницитѣ отъ дивизията и офицеритѣ отъ полка бѣха упорити въ своята настойчивостъ, а войницитѣ отъ полка не щадѣха труда си и тѣ лѣха потоци отъ потъ при денонощната работа, за да не проливатъ кръвъ презъ времето, когато почнатъ боеветѣ.

Всѣко нововъведение въ техниката и срѣдствата за борба се следѣше и се прилагаше на Дойранската позиция или пъкъ се вземаха противомѣрки, за да се неутрализира ефекта отъ неприятелскитѣ срѣдства и действия.

Поради голѣмото участие, което вземаха картечницитѣ въ последнитѣ боеве, къмъ полка презъ м. мартъ се формира 4 картечна рота.

Презъ м. юлий къмъ полка се формира минохвъргачна рота.

Презъ лѣтото се получиха сведения, че презъ предстоящитѣ бойни действия противникътъ може би ще разполага и съ танкове. Отъ позицията на полка само дѣсниятъ участъкъ по долината Вѣра е достъпенъ за приближаването на танковетѣ. Веднага се взеха мѣрки за успѣшната борба съ това ново срѣдство на нашия фронтъ. Почна се веднага съ преграждането на долина Вѣра съ широкъ ровъ, който да не може да се премине отъ танка. А за унищожението на танковетѣ ако тѣ биха се появили къмъ полка, въ началото на м. августъ се формира единъ окопенъ артилерийски взводъ отъ две 53 милиметрови орджия. Въ сжщото време се почна и обучението на войницитѣ за начина, по който трѣбва да се води успѣшно борбата за унищожение тия бронирани чудовища.

Благодарение непрекъснатата работа, позицията бѣ вече организирана въ дълбочина. Презъ лѣтото позицията се очѣртаваше по следния начинъ:

Охранителната линия минаваше на линията на отбранителнитѣ застави: Караонджо, Цѣлуква, Габаре и Слатина. (гл. приложената скица № 10).

Главната позиция, която до сега се състоеше само отъ една линия, включи въ себе си четири линии, които добиха следното очѣртание:

Първата линия минава презъ: Южния бастионъ № 1 и висотитѣ: Златиста, Плѣвенъ, Полата, Малкия Долмаръ и Митницата.

Втората линия минава презъ досегашната главна позиция: Караконджо, Сопотъ, Долмаръ, Лѣва Гжба, Дѣсна Гжба и Долина Вѣра.

Третата и четвъртата линии се очертаваха отъ висотитѣ: Чукъ, Габрово, Росица, Централната и Маращъ.

При това очертание позицията на полка, трѣбваше да се направи ново разпредѣление на силитѣ и сръдствата на полка, за което командирѣтъ на полка издаде оперативна заповѣдь № 68 отъ 3. юлий 1918 г. 8 ч. 40 м. пр. пл., съ която се заповѣдва:

А. Бойна часть

І. Дѣсенъ участъкъ

Майоръ Дипчиковъ Захари

2-а дружина 4 роти
Отъ 1-а кар. рота 2 картечници
Отъ 2 " 8 "
Отъ 4 " 3 "
Отъ 225 гер. к. отд. 3 картеч.
Отъ 1-а минохв. команда
9-а пион. друж. 2 минохвѣр.
Отъ гран. взводъ 10 гранат.

Всичко: 4 роти, 16 картечници, 2 минохвѣргачки.

Да заеме и отбранява упорито всички линии отъ позицията въ участъка: отъ талвега на долина Вѣра изключително до сръдната на западния склонъ на в. Долмаръ включително.

Да се държи въ всѣко време най-тѣсна връзка съ всички сръдства, както съ 58 п. полкъ въ дѣсно, така и съ началника на сръдния участъкъ въ лѣво, като въ случай на бой имъ съдействува.

Да държи тѣсна връзка съ началниците на артилерийскитѣ групи отъ 19 арт. полкъ, находящи се въ участъка на полка.

Да продължава да усилюва позицията си и укрепява най-усилено първата и втората линии отъ главната позиция и заставата Слатина.

Да изучава основно всички подстъпи къмъ неприятелската позиция предъ фронта на участъка си за евентуална атака.

II. Сръденъ участъкъ

Капитанъ Пѣевъ Петко

Отъ 1-а дружина 2 роти
Отъ 1-а к. рота . . 6 карт.
Отъ 4-а " 1 "
Отъ 1-а мин. команда
9-а пион. друж. . . . 2 минохв.
Отъ гранат. взводъ 8 гранат.
Отъ 9-а пион. друж. 1 освѣт.

Всичко; 2 роти, 7 картечници, 2 минохвѣргачки, 8 гранатохвѣргачки и 1 освѣтитель.

Да заеме и отбранява най-упорито всички линии отъ позицията въ участъка: отъ сръдната за западния склонъ на в. Долмаръ изключително до сръдната на източния склонъ на в. Долмаръ включително. Да държи въ всѣко време най-тѣсна връзка съ всички сръдства, както съ началника на дѣсния участъкъ въ дѣсно, така и съ началника на лѣвия участъкъ въ лѣво, като въ случай на бой имъ съдействува.

Да държи тѣсна връзка съ началниците на артилерийскитѣ групи отъ 19 арт. полкъ, находящи се въ участъка на полка.

Да продължава да усилюва позицията си и укрепява най-усилено първата и втората линии отъ главната позиция и заставитѣ Габаре и Цѣлувка.

Да изучава основно всички подстъпи къмъ неприятелската позиция предъ фронта на участъка си, за евентуална атака.

III. Лѣвъ участъкъ

Подполковникъ Георгиевъ Хр.

3-а дружина 4 роти
Отъ 3-а карт. рота 8 картеч.
" 4-а " 4 "
Отъ 225 гер. к. отд. 3 "
Отъ 2-а минохв. ком. 9-а
Пионерна дружина 2 минохв.
Отъ гран. взводъ 14 гранат.
Отъ 9 пионерна дружина
25 см. м. освѣт. . . . 1

Да заеме и отбранява най-упорито всички линии отъ позицията въ участъка: отъ сръдната на източния склонъ на в. Долмаръ изключително до в. Караконджо включително.

Да държи въ всѣко време най-тѣсна връзка съ всички сръдства, както съ началника на сръдния участъкъ въ дѣсно, така и съ

Отъ 5 герман. прожекторенъ взводъ 60 с. м. осв. 1

Всичко: 4 роти, 12 картечници, 2 минохвъргачки, 14 гранатохвъргачки, 2 освѣтителѣ.

Б. Полкова подрѣзка

Подъ началството на старшия ротенъ командиръ

Отъ 1-а дружина . . . 2 роти
Отъ $\frac{2}{9}$ пион. рота . . $\frac{3}{4}$ рота

Всичко: 2 роти и $\frac{3}{4}$ пионер-на рота.

§ 4

Заставитѣ да се заематъ и отбраняватъ както следва:

1. Заставата Слатина по редъ отъ ротитѣ на 2 дружина.
2. Заставитѣ Габаре и Цѣлуска по редъ отъ ротитѣ отъ 1 дружина и сѣщевременно отъ роти отъ 2 и 3 дружини, които помагатъ въ охранението на сѣщитѣ застави за по правилното разпредѣление на охранителната служба.
3. Заставата Караконджо — по редъ отъ ротитѣ на 3 дружина.

§ 5

Първата линия отъ главната позиция да се земе и отбранява, както следва:

33 п. полкъ въ лѣво, като въ случай на бой имъ съ-действува.

Да държи тѣсна връзка съ началницитѣ на артилерийскитѣ групи отъ 19 арт. полкъ находящи се въ участъка на полка.

Да продължава да усилюва позицията си и укрепява най-усилено първата и втората линии отъ главната позиция и заставата Караконджо.

Да изучава основно всички подстъпи къмъ неприятелската позиция предъ фронта на участъка си за евентуална атака.

Едната отъ пехотнитѣ роти съ пионерната рота да се разположи въ землянкитѣ северозападно отъ в. Пионеръ.

Другата рота да се разположи въ приготвяванитѣ сега землянки северо-западно въ в. Росица, а до като тѣзи землянки се приготвятъ, да се разположи въ свободнитѣ скривалищни галерии на в. Долмаръ.

1. В. в. Митницата и Малки Долмаръ:

Отъ 2 дружина 1 рота
Отъ 1 картечна рота 2 картечници
Отъ 2 картечна рота 4 картечници
Отъ гранатохвъргачния взводъ 5 гранатохвѣр.

Всичко: 1 рота, 6 картечници и 5 гранатохвъргачки.

2. Полата.

Отъ 1-а дружина 1 взводъ
Отъ 1 картечна рота 2 картечници
Отъ гранатохвъргачния взводъ 2 гранатохвѣр.

Всичко: 1 взводъ, 2 картечници, 1 гранатохвъргачка.

3. Плѣвенеъ, Златиста, и южниятъ гребенъ на Бастيونъ № 1:

Отъ трета дружина 1 рота
Отъ дружинната подѣрж. на 3 друж. 1 взводъ
Отъ гранатохвъргачния взводъ . 5 гранатохвѣр.

Всичко: 1. $\frac{1}{3}$ роти, 6 картечници, 5 гранатохвъргачки,

§ 6

На третата и четвъртата линии отъ главната позиция на полка да се поставятъ картечници, както следва:

1. На в. Марашъ 1 картечница отъ 4-а картечна рота
2. На в. Централната " " " "
3. На в. Росица " " " "
4. На в. Габрово " " " "
5. На в. Чукъ " отъ 225 герм. карт. отд.

Отъ горната заповѣдь се вижда какъвъ огроменъ лабиринтъ представляваше позицията на полка. А за тоя лабиринтъ ние бихме добили по ясна представа, ако хвърлимъ погледъ отъ птичи полетъ. Въ такъвъ случай позицията на полка ще се очертае по следния начинъ:

Фронта на позицията по въздушна линия е 4 клм., а по очертаването на стрелковия окопъ отъ втората линия на главната позиция достига до 5 километра.

Отъ всичкитѣ линии на позицията само втората линия отъ главната позиция има построенъ непрекъснатъ окопъ по цѣлия фронтъ. При останалитѣ линии сж укрепени само отдѣлни пунктове.

И все пакъ дължината на стрелковия окопъ е:

Въ линията на заставитѣ 2200 метри
Въ първата линия на главната позиция 2300 метри
Въ втората " " " " 5000 метри
Въ третата и четвърт. линии отъ глав. позиция 4000 метри
Или всичко стрелкови окопи 13,500 метри

Въ тая дължина не влизатъ ходоветѣ за съобщение, нѣкои отъ които сж приспособени и за стрелба.

И въ тоя лабиринтъ, защитниците, картечниците, минохвъргачките гранатохвъргачките и пр. почти се изгубаха, разпредѣлени по фронта и въ дълбочина. А това рѣдко заемане на позицията ставаше още по чувствително презъ тая година, защото ротитѣ бѣха още по значително намалени. Ежедневното стопяване на ротитѣ било поради излизането отъ строя вследствие рани или болести; било поради изваждане на войници отъ ротитѣ за формиращите се картечни, минохвъргачни, гранатохвъргачни и други технически части и команди, които съ течение на времето се формираха при полка. По такъв начинъ въ началото на годината числениятъ съставъ на ротитѣ се колебаеше между 136 до 150 войници, а за попълване отъ допълняющитѣ части още не бѣха изпратени войници.

И въпреки това рѣдко заемане на позицията и тоя намаленъ съставъ на ротитѣ, разпредѣлението на силитѣ и и сръдствата бѣ тѣй организирано, че да нѣма предпозиционно пространство при близкитѣ разстояния между зоната на преградния огънь и окопитѣ да не е обстрелвано било съ пушка, било съ картечници, минохвъргачки и гранатохвъргачки.

Но картината за разпредѣлението на силитѣ не би била пълна, ако не се изтъкне, че дори и при тая обширна позиция и при тоя намаленъ съставъ на ротитѣ все пакъ всички поддѣления отъ полка до взвода включително, бѣха намѣрили възможностъ да отдѣлятъ свои подрѣзки. Имайки ясна представа за начина, по който се водѣше позиционната война, всички по висши началници бѣха настойчиви и неумолими въ изпълнението на тия тѣхни заповѣди — всѣки началникъ да има своята подрѣзка.

При това широко разположение на полка по фронта и въ дълбочина пакъ трѣбваше да се осигури управлението и командването на частитѣ дори и въ най-голѣмия разгаръ на боя. А това управление не би било възможно ако не бждатъ обезпечени напълно връзкитѣ. Понеже презъ боя не можеше да се разчита само на телефона, особено за поддѣленията намиращи се предъ щаба на полка, то трѣбваше да се осигури връзката съ другитѣ сръдства. А за да могатъ да се правятъ упражнениа за бързо действие съ всички останали сръдства, съгласно разпореждането отъ щаба на 1-а армия направено презъ м. мартъ, считаше се, че всѣки понеделникъ телефонитѣ сж повредени и връзката трѣбваше да се поддържа чрезъ останалитѣ сръдства: радиотелеграфъ, хелиографъ, флагове, летяща поща, ординарци.

И ако толкова много усилия се вложиха и толкова продължително време се употребѣи за укрепяването и засилването отбраната на позицията, то все пакъ на висшето ко-

мандуване не е била чужда идеята за едно настѣпателно действие.

Още преди да настѣпи пролѣтътъ въ голѣмитѣ щабовете се разработваха планове за настѣпателни действия при различни възможни случаи, било за частично настѣпление, за използване известень успѣхъ, било за едно настѣпление съ по-широкъ размахъ, което би имало за обектъ Солунъ.

Презъ м. февруарий плана разработенъ отъ щаба на дивизията за едно голѣмо настѣпление бѣ вече готовъ и изпратенъ въ бригадитѣ и полковетѣ. Въ полка плана бѣ разработенъ и попълненъ въ ония рамки, които обгръщатъ вѣроятнитѣ действия на полка. Отъ полка пакъ бѣха дадени задачитѣ на дружинитѣ и ротитѣ. Така плановетѣ на всички подѣления до рота включително обмислени всестранно бѣха приготвени отъ съответнитѣ началници, които въ своитѣ писмени съображения бѣха приготвили и предвидѣли и най-дребнитѣ подробности.

И понеже не можеше да се предвиди оня моментъ, въ който ще се почне настѣплението, то за привеждането на плана въ действие, следъ като всичко бѣ вече подготвено, бѣ прието условното съобщение дори по телефона: „Балканъ цугъ на югъ“. При това съобщение цѣлиятъ планъ автоматически се привеждаше въ изпълнение, за да се понесатъ полковетѣ на югъ.

А когато въ щабоветѣ се получаваха нѣкои сведения или дори само нѣкои признаци, отъ които може да се допусне, че противникътъ би предприелъ нѣкакви действия срещу позицията или срещу нейни участъци то веднага се заповѣдваше: „Пълна бойна готовностъ“.

При тая заповѣдъ, всѣкава работа по укрепяването се прекратява и всѣки единъ войникъ и началникъ заематъ мѣстата си споредъ службата и длъжността, която ще изпълняватъ въ време на боя.

Тѣй минаваше продължителната и подготвителна организационна работа, за да се приготи полкътъ както да посрещне всѣко нападение на провивника, така и самъ да литне съ неударимъ устремъ на югъ само по четиритѣ условни думички: Балканъ цугъ на югъ.

Заповѣди и упътвания се даваха по всички проявления на бойната служба. Доклади и донесения се правѣха, за да освѣтлятъ началницитѣ по всестранното носене на бойната служба. И все пакъ висшитѣ началници въпреки обширнитѣ фронтове на голѣмитѣ единици и въпреки грамадната имъ щабна работа, не изпускаха изъ предъ видъ онова голѣмо влияние, което се указва върху духа на войницитѣ, когато тѣ видятъ единъ висшъ началникъ въ своята сръда на позицията. Тѣ знаятъ сжщо и онова голѣмо значение, което

има непосредственото наблюдение и увърнение по отправлението на бойната служба и начина на изпълнението дадените заповеди и упътвания. Само тъй началникът чувствувалки пулса на своята част, ще може да направи най-правилна преценка на действителното положение и съ оглед на някои свои проекти, които не всъкога може предварително да споделя със своите подчинени.

На 10. юлий към 4 часа сл. пл. командующ армията генералъ лейтенантъ Нерезовъ и началникът на дивизията генералъ майоръ Вазовъ Владимиръ посетиха позицията на полка.

На 29. августъ началникът на дивизията бѣ сжщо на позицията на полка.

На 31. августъ началникът на инженерните войски при щаба на действующата армия, заедно съ дивизионния инженеръ посетиха позицията на полка.

Тѣй бѣ работено неуморно за посрещане всичките възможности на войната разбира се въ рамките, въ които се намира полка, както за организиране на една сигурна отбрана, така и за едно частично или общо настѣпление къмъ Солунъ.

Командирът на полка полковникъ Д. Икономовъ следъ като командува полка близо три години; следъ като го води още отъ първия день на войната отъ победа къмъ победа презъ цѣла Сърбия, а следъ това подъ негово началство полка цѣли две години като устоя на своята позиция срещу неприятелските атаки, на 10 юлий той получи назначение командиръ $\frac{1}{5}$ бригада. Заминавайки на по-високия постъ, който получаваше, той трѣбваше да се чувствува доволенъ, че благодарение на неговата настойчивостъ, той остави полка на една позиция снабдена съ всички изисквания на позиционната война, а войниците въпрѣки всички изпитания и лишения, съ единъ сравнително високъ духъ.

На 16. юлий новоназначения командиръ на полка подполковникъ Н. Ивановъ прие командването на полка

3. Бойна дейность

Въ края на 1917 година, главнокомандующиятъ на съглашенските войски на Македонския фронтъ генералъ Сарай бѣ смѣненъ съ генералъ Гюйома. Тази промѣна въ висшето неприятелско командване се отрази още въ първите месеци на новата година съ една по оживѣна неприятелска дейность. Забелеза се едно размѣстване на нѣкой части и появяване на нови батареи. Тия наблюдения, както и сведенията, съ които разполагаха нашите голѣми щабове показваха, че противникътъ възнамѣрява презъ тая година да предприеме действия отъ по голѣмъ размѣръ.

На 11. февруарий за първи пѣтъ Дойранската позиция бѣ обстреляна отъ оржиде съ калибъръ 21 с. м. Това усили още повече въроятността за едни по сериозни действия на нашия фронтъ. Презъ пролѣтѣта и лѣтото обаче, когато противникътъ бѣ силно ангажиранъ въ тежките боеве въ Франция, не предприе действия отъ голѣмъ размѣръ.

Цѣлата му дейность до есента може да се нарече разузнавателна и подготвителна. Съ своите патрулни нападения или действия отъ голѣмъ размѣръ противникътъ почукваше на различни пунктове отъ нашата позиция. Съ тия действия той имаше за целъ да разузнава и напипва нашите слаби мѣста било по отношение укрепяването на различните участъци отъ нашата позиция, било за да провери нашата бдителность и групиранията на нашите войски; било да разузнава за състоянието на духа и издрѣжливостѣта на нашия войникъ.

На 22. априлъ следъ четири дневна артилерийска подготовка противникътъ предприе нападение на предната Дойранска позиция, но бѣ отбитъ съ голѣми за него загуби.

На 17. май противникътъ предприе нападение на граниченъ камъкъ 51 въ участъка на 4 п. полкъ, но бѣ отбитъ само отъ нашата артилерия.

На 12. юлий въ 11 часа 20 м. сл. пл. въ участъка на полка единъ отъ постоветѣ на заставата Цѣлукъ долавя шумъ. Освѣтлява мѣстността съ ракета и забелезва 4 неприятелски вериги настѣпващи къмъ заставата. Веднага постоветѣ откриватъ силенъ пехотенъ огънь по неприятелските вериги и успѣватъ да ги приковатъ за кратко време.

Въ сжщото това време лѣвиятъ постъ отъ заставата Габаре сжщо долавя шумъ и веднага изпратилъ донесение до началника на заставата. Последниятъ изпраща помощника си съ двама войници, за да разузнае по-добре. Въ това време обаче се чува оглушителенъ взривъ предъ заплашения постъ. Отъ силното освѣтление отъ подадените бѣли ракети се забелѣзва, че телената мрежа предъ заставата Габаре е разкъсана на около 20 метра ширина отъ току що експлодиралата пироксилинова трѣба.

Веднага поста открива силенъ огънь, като непрекъснато се освѣтлява подлежащата мѣстность съ бѣли ракети. Отъ първите блясъци отъ ракетите поста забелезва една неприятелска верига. Едва що слабиятъ постъ отъ 5—6 души открилъ огънь по нея, забелезва друга верига отъ около 40 души насочваща се въ гърба на поста и трета верига насочена къмъ върха на заставата.

Моментитѣ сж много скоротечни и действията се развиватъ бързо. Все пакъ нашите постове отъ заставите Цѣлукъ и Габаре успѣватъ да подадатъ червени ракети. Нашата артилерия дава веднага преграденъ огънь.

Противникът предъ Цѣлуква е задържанъ предъ заставата отъ шепата наши войници отъ постоветъ и когато нашата артилерия открива преграденъ огънь той понася голѣми загуби и е принуденъ да отстъпи. Петъ минути само по-късно, въ 11 ч. 25 м., неприятелската артилерия открива барабаненъ огънь по окопитъ и галериитъ на заставитъ Цѣлуква и Габаре. Цѣли 30 минути дветъ застави сж били подложени на барабаненъ огънь, следъ което противникътъ пренася огъня задъ заставитъ, гдето открива преграденъ огънь, за да не допустне приближаването на наши подрѣзки.

Презъ сжщото това време неприятелскитъ вериги водятъ борбата при направенитъ проходи на теленитъ мрежи съ нашитъ постове отъ заставата Габаре. Успѣли да се приближатъ незабелѣзано до телената мрежа, която бѣха успѣли да разкъсатъ, тѣ стремително нахлуватъ къмъ самата застрада.

Войниците отъ лѣвитъ постове и отъ заставата успѣватъ да се оттеглятъ къмъ дѣсната половина на окопа, отъ гдето откриватъ огънь. Дѣснитъ постове се задържатъ намѣстата си. Началникътъ на заставата искалъ да докладва на командира на дружината за положението и оттеглянето си, обаче кабела бѣ прекъснатъ.

Въ това време нашата артилерия откри огънь по лѣвата половина на Габаре. Противникътъ въ съставъ около две роти понесълъ загуби и подложенъ на нашия силенъ огънь не успѣва да се задържи и по даденъ сигналъ отъ трѣба се оттегли. преди да пристигнатъ изпратенитъ наши два взвода отъ дружинната поддрѣжка подъ началството на командира на ротата капитанъ Колевъ.

Веднага следъ това заставата и постоветъ заематъ отъ ново мѣстата си; връзката съ съседитъ се възстанови; кабела се поправи и се изпратиха напредъ два патрула, които да разузнаятъ дали противника не извършва нови групирания на части.

Следъ като заставата отново бѣ устроена дружинната поддрѣжка се завърна на позицията.

Презъ това нападение взводоветъ отъ заставитъ понесоха загуби: при заставата Цѣлуква: ранени 1 войникъ, а при заставата Габаре: убити 2 и ранени 4 войници.

Всички тия нападения предъ фронта увѣриха противника, че защитниците на Доиранската позиция сж все тѣй бодри и съ високъ моралъ, както той ги познава отъ миналогодешнитъ априлски и майски боеве.

Противникътъ обаче не се отчайваше. Подобно на опитенъ лѣкарь, той продължаваше да прави свои почуквания въ различни пунктове, ту съ патрулно нападение; ту съ нѣкой по-силенъ ударъ, до като напипа нѣкое по-слабо мѣсто.

На 30. май противникътъ предприе единъ по-силенъ

ударъ, за да прѣвърши състоянието на 5 дивизия. Къмъ това време на съглашенското командване бѣ необходимъ единъ успѣхъ, за да подигне духа на грѣцкитъ дивизии, които за първи пѣтъ трѣбваше да се вкаратъ въ бой презъ тая война. За това бѣха предназначени една французка и три грѣцки дивизии, съ обектъ 5 дивизия. Главниятъ ударъ трѣбваше да се нанесе на 49 п. полкъ, който заемаше тѣй наречената позиция Яребичина.

Тукъ ударътъ бѣ сполучливъ за съглашението. И жалкото е не това, че съглашението желаше да се домогне до необходимия му успѣхъ, но това че тоя успѣхъ му бѣ даденъ отъ насъ тѣй лесно въ една добре укрепена позиция. А въ факта, че не бѣха предприети никакви сериозни действия за спечелване изгубеното, противникътъ имаше всички основания да се радва на една голѣма победа съ неизмѣрими и скорошни послѣдствия отъ нея. И смисъла на тоя свой успѣхъ противникътъ не би намѣрилъ толкова въ самото завладяване на нѣкакъвъ участъкъ отъ позицията, колкото въ това, че въ слабия отпоръ на 49 п. полкъ той виждаше ясно моралния отпадъкъ въ нашитъ войски. А въ факта, че не се предприематъ никакви действия за спечелване изгубеното, противникътъ вадѣше своитъ заключения. А тѣ не можеха да бждатъ други освенъ, че нашето главно командване не е въ състояние да запуши и най-малката дупка, преди дори да има пробивъ на фронта поради липса на резерви и поради моралното състояние на войскитъ.

Какво е било състоянието на нашата армия и какви мрачни перспективи е предвещавалъ неуспѣхътъ ни при Яребичнитъ висоти още въ началото на лѣтото, се вижда и отъ телеграмата на Н. В. Царъ Фердинандъ, която той е изпратилъ на 9. юни, само нѣколко дни следъ изгубването на Яребичнитъ висоти, до Главнокомандующия, въ която между другото се казва:

„Знамъ, че духътъ на войникитъ е много лошъ и че тѣ сж за жалостъ съвършенно заразени отъ разни престѣпни агитации. Действующата армия е окончателно отровена отъ политически и партизански страсти. Заради това не мога да разчитамъ какъ по напредъ на нея. Катастрофалнитъ послѣдствия отъ това грозно положение нѣма да закѣснѣятъ да туратъ край на моята дейность на изтокъ“.

Царя

А сега нека се повърнемъ отново на оная дейность развивана отъ полка презъ това време, която дейность обикновено наричатъ: малка война.

Отъ полка се изпращаха патрули всѣка нощъ напредъ предъ линията на заставитъ съ задача да предупредятъ своевременно всѣко неприятелско настѣпление и да пречатъ на неприятелскитъ патрули да се приближаватъ и разузнаватъ

към нашата позиция. Тия патрули често се натъкваха на неприятелски отдели. При тия срещи тъмнината прикриваше слабостта на слабия численно, а даваше кураж на силния духомъ.

Но освенъ тия охранителни патрули твърде често се изпращаха специални патрули въ съставъ отъ единъ взводъ до една рота, съсъ или безъ комбинирани действия отъ нѣколко наши батареи. На тия патрули се възлагаше една опредѣлена задача: да разузнаятъ известна висота въ неприятелското разположение какъ и съ каква сила се заема отъ противника; да разузнаятъ за фортификационното състояние на неприятелската позиция въ известенъ пунктъ; да се извършатъ разрушения на нѣкои фортификационни постройки въ известенъ пунктъ отъ неприятелската позиция; да се тормози противника; да се събератъ сведения за неприятелските войски, тѣхното размѣстване и прегрупиране по позицията, числениятъ съставъ на тѣхните роти, дружини и пр. — а тѣзи сведения можеха да се добиятъ само отъ заловени живи неприятелски пленници.

Въ последно време командирътъ на полка и по-висшите началници чувствуваха особено необходимостта да узнаятъ какви неприятелски части сж разположени срещу полка. Бѣха изминали вече много месеци отъ последното залавяне на пленници отъ наши патрули. А презъ това време какви размѣствания сж станали не бѣ известно положително. Съзнавайки тая нужда началникътъ на дивизията не единкратно бѣ заповѣдвалъ и командирътъ на полка организира само презъ последните месеци нѣколко патрулни нападения съ целъ да се залови неприятелски пленникъ. Презъ всички тия нападения бдителния и ловъкъ противникъ сполучваше да се изкубне и възлаганата толкова пжти задача не бѣ изпълнена.

Ето вече 10 месеци се навършватъ къмъ началото на м. мартъ отъ когато всички опити предприемани отъ полка за залавяне пленникъ не се увѣнчаваха съ успѣхъ. А всичко това, освенъ че лишаваше голѣмитъ началници отъ ценни за тѣхъ сведения при изработване своите съображения, но тѣзи неуспѣхи се отразяваха вредно и върху духа на войниците.

При такова положение у командира на 9-а рота се роди идеята да се добере до всички тия необходими сведения и амбицията самъ, непринудено и самостоятелно да даде това, което другите не успѣха. Дали той въ своята самоувървеностъ е разчиталъ много на своето умение и смѣлостъ или на военното щастие или пъкъ се е намиралъ подъ обаянието на нѣкоя щастлива звезда или всичко това е допринесло за узрѣването на една такава самоувървеностъ въ него, това той не е казалъ. А кой знае? — и да би го ка-

залъ, дали биха го разбрали. Има нѣща, които не се разбиратъ. Тѣ се чувствуватъ съ цѣлото същество, тѣ се отгатватъ може би, но само отъ сродните души.

Но както и да е. Важното въ случая бѣ, че къмъ края на м. февруарий следъ като у командира на 9-а рота се роди тая идея, въ скоро време у него узрѣ решението, което той взема предъ себе си: да извърши патрулно нападение, да залови и докара пленникъ.

Бѣше 1 мартъ. Облаци покриваха небето. Бури и стихии разкъсваха за малко време мрачните облаци. Тогава хладното мартенско слънце ни се усмиваше. И пакъ облаци се надвесваха и закриваха и малкото слънчеви лъчи, които достигаха до насъ. Но не трѣбва да се очудваме на тая промѣна. Та нали баба Марта току що се е показала? И може би по случайно съвпадение каприза на баба Марта ще се съпостави съ капризното военно щастие. . . .

А кой ще ни каже дали промѣнливото време на капризната Марта не е по-сигурно отъ човѣшкото щастие и по-малко измѣнчиво отъ човѣка?

И въпрѣки всичко туй той превъзмогна лесно това мартенско настрояние и всички свързани съ него размишления, когато въ утрото на 1 мартъ привличанъ отъ чистия блясъкъ на неговия стремежъ, той взема своето решение.

Времето е ценностъ. А на война не знаемъ какво ни носи следующиятъ часъ. Ето защо започна веднага привеждането въ изпълнение на взетото решение. За тази целъ бѣ необходимо да се състави подробенъ планъ, който се състои отъ два отдѣла: подготвителна работа и изпълнение.

За подготвителната работа му бѣха необходими нѣколко дена, а за изпълнението само нѣколко часа. Още въ сжщия денъ планътъ бѣ скициранъ въ общи черти,

Когато слънцето се изгуби въ своя залъзъ, когато пламналиятъ надъ Бѣласица въ кървавъ пурпуръ хоризонтъ бѣ вече потъмнѣлъ и когато непрозирното було на вечерния здрачъ бѣ се пустнало надъ позицията, тогава 9-а рота, която презъ това време се намираше въ дружинна подрѣзка, бѣ построена. Предъ ротата се очертаваше високиятъ и тънъкъ силуетъ на ротния командиръ. Следъ нѣколкото думи, които имъ каза, и като съобщи на своите войници, че той има намѣрението да отиде на ловъ за англичани, каже имъ: желающитъ да ме последватъ въ тоя ловъ, да излъзатъ предъ строя! Въ тоя моментъ първото предположение на командира на ротата се оправда — желаючи да последватъ своя ротенъ командиръ въ тоя опасенъ ловъ се указаха почти всички отъ ротата.

Командирътъ на ротата благодари на своите войници за голѣмото довѣрие, което тѣ хранятъ къмъ него, но имъ каза, че за сега той нѣма нужда отъ всички. Измежду всич-

китѣ той си избра само 40 души. И когато нѣкои отъ войниците, считайки се пренебрегнати, нѣкакъ недоволно го попитаха: господинѣ капитанѣ, защо само 40 души вземате, не може ли повече, командирѣтъ имѣ като желаше да възбуди и за въ бѣдаще сѣщото съревнувание каза шеговито: трѣбватъ ми хора само за единѣ вагонѣ. „Удостоенитѣ“ да бѣдатъ въ числото на 40-тѣ още отъ сега се чувствуватъ горди отъ избора имѣ и заразени отъ внушената имѣ вѣра късно презъ нощта се чуваха разговори какъ следъ нѣколко дни ще хванатъ англичанина и ще бѣдатъ пуснати въ извънреденѣ отпускѣ, съгласно сѣществующитѣ разпореждания.

На следния денѣ видѣха командира на 9-а рота да се изкачва на Аеропланната висота, отъ която неприятелската позиция се виждаше като на дланѣ. Отъ тукъ той избра вече окончателно висотата Симеонѣ, отъ кждето трѣбваше да се грабне жертвата. Отъ произведенитѣ отъ полка патрулни нападения се указа, че нѣколко пѣти тия наши удари сѣ се нанасяли въ въздуха вмѣсто върху противникѣ, защото нападанитѣ висоти не сѣ били заети отъ него. На висотата Симеонѣ, за която се има сведения, че е заета отъ неприятелска застава, на 21 февруарий е била забелязана и една картечница. Тия сведения показватъ, че тоя ударѣ нѣма да бѣде въ въздуха, а ще се стовари тежко върху врага.

Отъ Аеропланната висота се направи подробна скица на Симеонѣ, окопитѣ, теленитѣ мрежи и пѣтя къмъ него, отбелезанѣ съ яснитѣ мѣстни предмети и знаци. (Гледай приложената скица № 10).

Презъ 2—3 дни виждаха командира на 9-а рота да се изкачва ту на единѣ, ту на другѣ върхѣ отъ нашата позиция, отъ гдето впивайки погледѣ къмъ Цѣлувка, Седлото, Подковата, Симеонѣ, той се взираше къмъ купчина камѣни, нѣкоя канавка или самотно издигащо се дърво, които отбелѣзваше на парче книга, за да го подпомогнатъ презъ тъмната нощъ точно да очертае пѣтя на следването му. Виждаха го да влиза въ наблюдателнитѣ пунктове ту на единѣ, ту на другѣ отъ батареинитѣ командири. Тамъ оставаше известно време, обясняваше на батареинитѣ командири своитѣ намѣрения и искаше отъ тѣхъ, когато дойде „оная нощъ“, за която ще ги предупреди, да бѣятъ и ако чуятъ по телефона или забележатъ отъ хелиографа условната дума, която ще означава, че се е натѣкналъ на голѣми неприятелски сили, да му се притекатъ на помощъ съ своя огнь. Другѣ пѣтъ го виждаха въ неговото подземие наведенѣ надъ масата си замисленѣ да пише и да пре-сѣта нѣщо.

Ноще, когато настѣпваше тишина и всички се отдаваха на подкрепителенѣ сънѣ, буднитѣ очи на наблюдателитѣ отъ

окопитѣ виждаха високия силуетѣ на капитана да блуждае изъ лабиринта на позицията или прислонилѣ се къмъ нѣкоя купчинка камѣни на върха. Отъ тамъ той се взираше далечъ въ пространството докато сребристия рогѣ на луната се показваше задъ далечнитѣ върхове. Въ тоя моментѣ той бързо поглеждаше часовника си. Следъ това силуета се из-правяше и съ бавни крачки се отправяше къмъ своето подземие. Тамъ той отбелязваше въ нѣкаква си тетрадка точния часъ и минута, въ която се показва луната, после той изчисляваше минутата, въ която утре луната ще се появи.

Другѣ пѣтъ въ тъмната нощъ го виждаха да прави учение съ своитѣ 40 доброволци. Раздѣлени на групи, тихо и безмѣлвно, тѣ се движеха или пѣлзеха. Спираха се. Режеха телени мрежи. После пакъ трѣгваха. И всичко това ставаше тѣй тихо и незабелязано, че когато се отдалечаваше на 20—30 крачки, той не виждаше вече групитѣ, а когато се отдалечаваше на 60 крачки, той не чуваше вече и стѣпкитѣ на движущитѣ се, нито шума отъ рѣзането на телената мрежа, нито пѣкъ нѣкакъвѣ гласѣ отъ подаванитѣ команди и заповѣди.

Най-после планѣтъ бѣ окончателно приготвенѣ отъ самия изпълнител. Планѣтъ бѣ много простъ: нападението трѣбваше да се извърши безъ артилерийско сѣдействие, като патрула действуваше съ изненада до момента когато бѣде откритѣ отъ противника, следъ който моментѣ той действуваше съ открита сила, като се нахвърля стремително върху противника и залови пленникѣ.

За постигане поставената си задача, командирѣтъ на 9 рота трѣбваше да разработи своятѣ простѣ планѣ до най-дребнитѣ му подробности, като намѣри най-целесъобразното разрешение на следнитѣ въпроси:

1. Изборѣ на самитѣ изпълнители. — Това е най-деликатния въпросѣ, особено за началника на патрула. Какъ бѣ разрешенѣ обаче тоя въпросѣ, ние видѣхме по-горе.

2. Изборѣ на пункта отъ неприятелската позиция за нападението. — Следъ щателна рекогносцировка и събиране сведения за разположението на противника ние видѣхме, че бѣ избрана висотата Симеонѣ или както узнахме по-късно, англичанитѣ я наричали Мейгоѣ. На тази висота се предполагаше да е разположена неприятелска застава, още повече, че на 21 февруарий тамъ бѣ забелязана и картечница.

3. Изборѣ точно на пункта отъ избраната неприятелска позиция, кждето трѣбваше да се направятъ прорѣзитѣ презъ теленитѣ мрежи и извърши удара. — Следъ основно проучване, избра се най-сигурниятѣ за успѣхъ, макаръ и най-опасниятѣ пунктѣ — това бѣ дѣсниятѣ флангѣ и тила на противника разположенѣ на Симеонѣ.

4. Опредѣляне начина за извършване на самото нападе-

ние. — Дали нападението да се извърши следъ артилерийска подготовка, която да прикове противника въ скривалищата му и разкъса теленитъ мрежи, или нападението да се извърши само съ собственитъ сили на патрула безъ помощта на артилерийска подготовка — избора ще се направи пакъ отъ избраното ръководно начало: изненада. Следъ като бѣха проучени всички произведени до сега патрулни нападения за залавяне пленници се указа, че тѣ сж били само следъ артилерийска подготовка. А изненадата искаше да се направи това, което не е било до сега, да се промѣни тактиката. Трѣбваше да се има обаче предъ видъ и възможността патрула да се натъкне на значителна неприятелска сила, да бжде откритъ преждевременно, или пъкъ да се насочатъ отъ къмъ „Гърбицата“ неприятелски отдѣления въ тила за обграждането му. За тия случаи бѣ предвидено да се поиска съдействието на артилерията по уговоренъ за това планъ и условни знаци.

5. Опредѣляне силата, състава на патрула и помощния началнически персоналъ. — Въ желанието да се обезпечи скритото приближаване и промѣкването въ тила на противника, патрула трѣбваше да бжде по възможностъ по-малъкъ. Отъ друга страна патрула трѣбваше да бжде по възможностъ по-силенъ, за да има достатъчна сила при самия ударъ. Началникътъ на патрула смѣтна, че тия противоречиви изисквания ще бждатъ примирени отъ числото 40. Въ състава на патрула бѣха предвидени: единъ офицеръ, 33 бойци, 2 телефонисти съ 4 км. лекъ кабелъ, 2 хелиографисти за една станция, 1 санитаренъ фелдшеръ и 2 санитарни носачи съ носилка. Въ числото на бойцитъ влизаха и трима подофицери, които бѣха назначени като началници на тритъ отдѣления, на които бѣ подѣленъ патрультъ.

6. Изборъ на изходната позиция. — Разрешението на тоя въпросъ бѣ вече лесно, защото бѣ въ връзка съ разрешението на въпроситъ изброени въ точки 2 и 3. За изходна позиция бѣ избрана линията около самотно издигащото се дърво намиращо се на около 200—250 крачки отъ самия връхъ на Симеонъ.

7. Точно очертание пътя на следването. — Тѣй като бѣше вече избранъ последниятъ пунктъ, където трѣбваше да ни отведе тоя пътъ, оставахе да се набележи пътя съ междинни пунктове отъ позицията до Симеонъ, като се изхожда отъ основното начало на плана: изненада. А за това трѣбваше да се избере пътъ, който да дава възможностъ за прикрито приближаване. Въ своя пътъ, на следване патрультъ трѣбваше да се прости и напустне позицията на полка съ „Цѣлувка“, следъ това да премине „Седлото“ и като се изтегли по канавата въ подножието на „Подковата“ да се насочи презъ една открита полянка къмъ из-

ходната позиция при самотното дърво. Презъ тоя си пътъ патрультъ трѣбваше да премине съвършено незабелязано покрай фронта на неприятелската позиция „Гърбицата“, и следъ това да я остави въ гърба си и да се промѣкне къмъ дѣсния флангъ на Симеонъ.

8. Строй за приближаване и мѣрки за охранение. — Стройтъ бѣ въ зависимостъ отъ времето презъ, което ще се извърши движението — именно ноще. Стройтъ трѣбваше да дава пълна възможностъ за удобно и безшумно командване. Той трѣбваше да бжде гѣвкавъ и да дава възможностъ за посрещане всѣка изненада и нападение отъ страна на противника било отъ къмъ посоката на движението, било отъ къмъ фланговетъ или тила. Охранението да предпазва отъ изненада отъ къмъ всички посоки, като бжде въ състояние само съ единъ знакъ да предупреди за появилата се опасностъ.

9. Изборъ за часа и минутата, когато трѣбваше да се извърши самото нападение въ избрания пунктъ. — Изборътъ на тая минута бѣ подчиненъ сжщо на ръководното начало: изненада. Ето защо търсейки прикритието на тъмната нощъ, трѣбваше ударътъ да се извърши преди изгрѣването на луната. По тая причина причиняващиятъ часъ и минута ще се определятъ следъ като се опредѣли точния денъ за нападението, съ разчетъ ударътъ да се извърши 30 минути преди изгрѣването на луната, за да има време патрультъ да се измѣкне преди да е освѣтленъ отъ луната. А въ зависимостъ отъ часа за удара ще бжде избранъ часа за трѣгване отъ позицията.

10. Обезпечение сигурни връзки на патрула съ позицията и батареитъ. — Това трѣбваше да се постигне:

По телефона, като патрула си послужи съ отдѣлна линия отъ лекъ кабелъ, която линия трѣбваше да се развие презъ нощта на самото изпълнение, едновременно съ движението на патрула. Телефонната станция трѣбваше да се открие на изходната позиция при самотното дърво.

Чрезъ хелиографна станция. Мѣстото на тая станция бѣ избрано на „Подковата“, отъ гдето при пробното изпращане на станцията можеше да се сигнализира незабелязано за противника. Хелиографната станция трѣбваше да бжде свързана съ телефонната станция при дървото съ телефоненъ кабелъ, а ако той бжде прекъснатъ, — съ изпращане ординарецъ.

Най-сетне въ най-нешастния случай бѣ предвидено и изпращане ординарецъ до Цѣлувка, отъ гдето трѣбваше да се предава по телефона.

11. Опредѣляне формата, снаряжението и въоръжението на войницитъ. — Разрешението на тоя въпросъ се обу-

словаше отъ поставената за изпълнение задача, за това се определя:

Форма: по куртки безъ шинели, за да не пречатъ при движението, а подъ куртките се облѣкоха топли фланели.

Снаряжение и въоръжение: пушки съ натѣкнатъ ножъ, безъ ножници за ножове и безъ газови маски, за да не издаватъ шумъ ножниците и тенекийнитѣ кутий при движението и залеганието; безъ раници, като вмѣсто тѣхъ се взематъ торби и бомби. Металическитѣ части и токи се обвиватъ съ платнени парчета, за да не се издава шумъ. Взематъ се по две поясни паласки, по 60 патрони и по 6 бомби.

Общо за патрула се взематъ: хелиографна и телефонна станции съ нуждния кабелъ; носилка за ранени, 8 ножници за рѣзване телената мрежа и 4 сигнални пистолета съ бѣли ракети за освѣтление на мѣстността, разбира се, че тѣ ще бждатъ употребени следъ като патрулътъ бжде откритъ.

Началникътъ на патрула, освенъ това трѣбваше да има и бинокълъ.

12. Условенъ белегъ за взаимно разпознаване въ тъмнината нашитѣ войници по между си. — Това бѣ необходимо, за да се избѣгнатъ нещастни случаи за взаимно избиване въ ржкопашния бой презъ тъмната нощъ. За такъвъ белегъ послужи войнишкото платнище сгънато като лента и прехвърлено презъ лѣвото рамо.

13. Мѣрки за бързото експедиране на заловения пленникъ. — Отъ поставената целъ на цѣлото това нападение, естествено бѣше да се взематъ всички мѣрки, както за запазване пленника отъ освобождение, така и за бързото му експедиране къмъ позицията на полка. За тая целъ бѣ наредено: всѣки, който залови пленникъ да извиква високо: пленникъ! Всѣки, който се намира на близо е длъженъ да помогне въ борбата за залавянето на пленника, ако борбата още не е завършена. Всѣки, който непосредствено залови единъ или повече пленници е длъженъ веднага безъ друга заповѣдъ, заедно съ още двама наши войници, намиращи се на близо да се отправятъ веднага къмъ изходната позиция и отъ тамъ за позицията на полка. Преди напускане боя тѣзи, които придружаватъ пленникътъ сж длъжни да се обадятъ на началника на патрула или на нѣкой отъ попофичеритѣ и на всѣки войникъ когото видятъ около себе си при оттеглянето си. Най-строго се забранява на всѣки друго да се оттегля безъ заповѣдъ.

14. Мѣрки за запазване прорѣзанитѣ презъ теленитѣ мрежи пжтеки за насъ. — За да се обезпечи оттеглянето на патрула отъ Симеонъ бѣ необходимо да се охраняватъ направенитѣ брешове, като не се допустне да бждатъ заети отъ противника. За тая целъ бѣха назначени и опредѣлени

войниците, които ще охраняватъ брешовѣтъ и теленитѣ мрежи.

15. Санитарна служба и прибиране убититѣ и раненитѣ. — Тази служба трѣбваше да бжде добре организирана както отъ чувство на другарство, така и отъ тактическа страна, за да не се даде на противника възможностъ да разузнава за насъ. За целта бѣ наредено преди да се започне оттеглянето отъ боя, за което ще последва заповѣдъ, началникътъ на отдѣленията да провѣратъ хората си, да се прегърси добре мѣстото гдето се развива боя и да се прибегатъ и отнесатъ всички убити и тежко ранени. Независимо отъ това, когато патрулътъ се оттегли при теленитѣ мрежи трѣбваше да се направи щателна провѣрка, отъ която да се установи, че нѣма изоставени.

16. Упражнение съ телорѣзачитѣ. — Предъ видъ на това, че теленитѣ мрежи трѣбваше да се прорѣжатъ само на нѣколко десетки метри отъ противника и трѣбваше да се манипулира въ съвършено тъмна нощъ, бѣ необходимо назначенитѣ телорѣзачи да бждатъ упражнени да работятъ съвършено бързо, безшумно и ловко и въ най-големата тъмнина. За да се добиятъ тия резултати трѣбваше да се построй подобна на неприятелската телена мрежа, гдето при сжщата тъмнина трѣбваше да се направятъ нѣколко упражнения.

17. Произвеждане подобно нападение. — За да се упражнятъ както всички войници по отдѣлно, така и патрулътъ, като едно цѣло, по всички току-що изброени служби, както при приближаването на патрула, а така и при самото нападение, бѣ необходимо да се произведатъ нѣколко упражнения въ тила на позицията на полка. Упражненията се водиха на подобна на избраната за нападение мѣстностъ и при сжщото освѣтление или по право при сжщата тъмнина на нощта.

Това бѣха най-главнитѣ 17 въпроси, които извикваха множество още въпросчета и които изискваха своето разрешение. Никой въпросъ, нито въпросче не можеше и не трѣбваше да бждатъ пренебрегнати, ако искахме да приближимъ за успѣха къмъ пълна сигурностъ.

На 4 мартъ презъ нощта трѣбваше да се извърши самото нападение. Отъ наблюдението и изчислението за изгрѣването на луната презъ тая нощъ, бѣ опредѣлено нападението да се извърши къмъ 12 ч. и 30 м. презъ нощта.

Презъ деня бѣ дадена пълна почивка на 40-тѣ участници, за да бждатъ бодри презъ нощта. Началникътъ на патрула следъ обѣдъ докладва на командира на дружината, че презъ нощта нашъ патрулъ ще излѣзе по посока на в. Симеонъ. Помоли да се предупредатъ съседнитѣ участници и батареитѣ, за да не би при престрелката, която ще се от-

крие при тая посока, нашата артилерия да попречи за изпълнение на задачата.

Часът бѣ вече 10. Нощта тъмна като въ рогъ. Цѣлиятъ патрулъ бѣ напълно готовъ съ бойното си стѣмвяване и вече построенъ. Началникътъ на патрула се приближи, направи последенъ прегледъ и поздрави войниците. Следъ последнитѣ нѣколко думи отправени къмъ войниците, той командува: за молитва шапки долу! Слабата свѣтлина отъ мъждейущия фенеръ, освѣти отправенитѣ на горе 40 чифта очи, а въ настѣпилото безмълвие тихъ шепотъ се долови...

Патрултъ се изтегли по опредѣлената пжтека и при „Цѣлувка“ той напустна най-предната частъ отъ нашата позиция. Отъ тукъ движението на патрула трѣбваше да се извърши въ боенъ строй съ всички мѣрки за охранение. Той бѣ разчлененъ на 3 отдѣления въ колона по единъ, отстоящи на 10—15 крачки. Отдѣленията не се виждаха по между си въ тъмнината, но тѣ чуваха стѣпкитѣ на съседитѣ си. Отпредъ, отзадъ и въ страни бѣха изпратени патрулни двойки на 15—20 крачки. Началникътъ на патрула заедно съ двама отъ най-вѣрнитѣ му и здрави войници се движеше на 4—5 крачки предъ срѣдното отдѣление. Това бѣ скелета на патрула, който се движеше като гжсеница: преднитѣ двойки излизаха на 20—30 крачки и спираха, а когато стѣпкитѣ имъ затихваха трѣгваха и отдѣленията; последнитѣ застигаха двойкитѣ и т. н. А когато се долавяше отпредъ, отстрани или отзадъ нѣкакъвъ шумъ, тогава началникътъ на патрула подаване условниятъ звукъ и всѣко движение спираше. Тогава всички се обръщаха въ слухъ. И оказаше ли се, че тихъ нощенъ вѣтрецъ се е пошегувалъ съ околнитѣ драки или нощна птица е процепила въздуха, патрултъ отново продължаваше, но острожно и бавно своето напредване.

Два часа вече продължаваше това бавно движение. Цѣлувка бѣ останала на около 150 м. задъ гърба на патрула. Бѣ полунощъ когато патрултъ достигна самотно дърво. Тукъ той се спрѣ. Откри се телефонната станция. Провѣри се изправността ѝ. Обади се на батареинитѣ командири съ условната дума за пристигането при самотното дърво. Получи се съобщение по построения вече телефонъ и отъ хелиографната станция отъ Седлото, че хелиографътъ е въ изправностъ и готовъ за действие. До тукъ всичко предвидено следваше своятъ ходъ „като по часовникъ“. Следъ последната провѣрка на отдѣленията, началникътъ на патрула тихо пропѣлзе при всѣка отъ групитѣ и каза имъ последнитѣ си наставления. Самотното дърво отстоеше на около 100 м. отъ първата телена мрежа, която преграждаше пжтя за къмъ тила на Симеонъ. Противникътъ бѣ вече близо. Движението продължи, но съ прецеждане по групи отъ по

2—3 души и на разстояние 15—20 крачки, гдето се събираха, за да продължатъ по сѣщия начинъ.

Телорѣзачи напредъ! бѣ заповѣдано шепнишкомъ. Нѣколко минути само следъ това бѣ отворена широка просѣка презъ мрежата. А малко следъ това цѣлиятъ патрулъ бѣ вече отиваждъ мрежата. Източно отъ Симеонъ бѣ неприятелската позиция „Гърбицата“, а помежду имъ минаваше малка долина. Нападението трѣбваше да се извърши по източния склонъ на Симеонъ. По тоя начинъ промѣквайки се презъ долината и излагайки гърба си къмъ „Гърбицата“, трѣбваше да се яви на фланга и въ тила на Симеонъ, кждето да се издебнатъ англичанитѣ въ самото имъ скривалище.

Въ източното подножие минаваше втора телена мрежа. По сѣщиятъ начинъ и тя бѣ срѣзана.

Полунощъ бѣ вече минало. Оставаха още 30 минути до изгрѣване на луната, а до това време англичанинътъ — пленникъ, трѣбваше да бжде отведенъ въ нашата позиция. Съ тихо пѣлзене съ притаенъ дѣхъ, патрултъ достигна третата и последна телена мрежа, която опасваше склона на цѣлата висота. Телорѣзачитѣ почнаха отново своята работа. До тѣхъ стоеше началникътъ на патрула подпренъ на бастона си, като държеше съ другата си ржка револвера си, а на врата си окачилъ бинокълъ. Тъмна бѣ нощта и съ око нищо на се виждаше на върха. Началникътъ на патрула повдигна бинокъла си и го отправи нагоре къмъ върха. Той се взираше съ напрежение, за да открие „нѣщо“. Тъменъ, неподвиженъ силуетъ едва се забелязваше съ бинокъла. Недоумение го хвана — дали това е нѣкое дръвче незабелязано презъ деня, или е той, часовоятъ на англичанитѣ? Въ този моментъ единъ отъ телорѣзачитѣ изпустна ножичитѣ. Остъръ звукъ процепи въздуха. Силуетътъ отъ върха мръдна Недоумението изчезна. Ясно бѣ, че силуета не е дърво, но е англичанинъ. Безъ да изпуска бинокъла отъ ржката си и безъ да губи и най-слабия трепетъ въ силуета на англичанина, началникътъ на патрула дръпна за рамото стоящия до него телорѣзачъ и работата спрѣ. Всичко замрѣ, спрѣ дори и дишането. Силуетътъ остана на мѣстото си, повѣрвалъ, че може би слухътъ му го е измамилъ. Следъ една дълга нескончаема минута телорѣзачитѣ почнаха отново съ още по-голѣмо внимание своята работа.

Въ това време началникътъ на патрула даде последнитѣ разпореждания: тримата назначени отъ по-рано войници, трѣбваше да останатъ и охраняватъ пжтеката презъ телената мрежа; опредѣли се и последователното преминаване на отдѣленията презъ пжтеката. До като се правѣха разпорежданията телорѣзачитѣ продължаваха да рѣжатъ, като отъ време ва време прекжсваха работата и се ослушваха.

Тѣ още нищо не бѣха видѣли. Само тѣхниятъ водачъ съ изостренъ слухъ и зрение полагаше свѣрхчовѣшки усилия, за да запази пълно самообладание предъ страшната мисълъ за преждевременно разкриване на патрула. Оставаше само още единъ редъ отъ тела да се срѣже. Началникътъ на патрула следѣше бавното и осторожно приближаване силута на англичанина. Той бѣ вече на 40 крачки отъ патрула. Въ този моментъ, когато началникътъ на патрула задържаше дори и дѣха си следейки приближаващия се силуетъ, единъ отъ войнитѣ се изкашли. Силенъ ослѣпителенъ блясъкъ освѣтли цѣлата околностъ отъ подадения къмъ силуэта ракетъ.

До тукъ патрултъ бѣ достигналъ незабелязано, употребилъ всички срѣдства за да използва ефекта отъ изненадата. Отъ тоя моментъ почваше вториятъ начинъ за действие: стихиятъ устремъ съ открита сила.

Напредъ! се разнесе въ нощната тишина властниятъ гласъ на началника на патрула. Тия, които пълзеха до скоро съ осторожностъ, които спираха дѣха си отъ предпазливостъ като прикриваха дори и трепета на своята душа — сжщитѣ тия подъ действието на кратката команда: напредъ! израстнаха и се преобразиха въ мощни стихий.

Последниятъ редъ отъ телената мрежа останалъ неразрѣзанъ, изпращае отъ мощнитѣ мишици и желѣзнитѣ колове бѣха повалени. Хвърлената бомба отъ английския часовой, каточели удвои силитѣ на нашитѣ и тѣ се втурнаха бързо напредъ. Въ тоя моментъ подаденитѣ отъ къмъ върха ракети освѣтлиха една малка верига, която се спустана напредъ вѣроятно, за да загради пътя за отстъплението ни. Забелязълъ това, началникътъ на патрула заповѣдва вмѣсто назначенитѣ трима войници, да остане цѣлото трето отдѣление при направената пжтека презъ телената мрежа и не допустне преминаването на неприятелски войници въ гърба на нашия патрулъ, който се изкачва къмъ самия връхъ Симеонъ.

Следъ като дветѣ отдѣления преминаха телената мрежа, тѣ се развърнаха въ две последователни вериги и се втурнаха по петитѣ на бѣгащия англичанинъ. Когато предната верига достигна на около 20 крачки до дѣсния флангъ на окопа, десетки бомби се изсипаха върху ѝ. Веригата залегна. Тя бѣ прикована къмъ земята отъ сипящитѣ се отгоре ѝ бомби. А когато почнаха да се обаждатъ охканията на раненитѣ, каточели настъпи моментно колебание. Тогава началникътъ скочи и изкомандува: напредъ! и сполучи да увлече цѣлата верига.

Всрѣдъ трѣска на бомбитѣ, промѣкващи се изъ гжстия димъ на многото експлозий, юнацитѣ се намѣриха въ окопа само следъ нѣколко мига. Тукъ се почна ожесточена борба съ упорититѣ англичани, които оспорваха всѣки тра-

версъ отъ окопа. Боятъ се затѣгаше. Времето работѣше за англичанитѣ. Всѣки моментъ тѣ можеха да получатъ подкрепление. Нашето положение ставаше все по критическо. Всрѣдъ ужаснитѣ трѣсци се долавяха стоновѣтъ на раненитѣ. Огненитѣ блясъци отъ експлозийтѣ освѣтлиха една жестока усмивка, която изкриви до болка долната устна на началника на патрула. Мълния блѣсна въ неговитѣ очи. Той се обърна къмъ близкостоящия до него подофицеръ и показвайки му обратния склонъ на в. Симеонъ заповѣда му да се промѣкне веднага съ своето отдѣление въ тила на англичанитѣ, за да бждатъ обградени и пленени всички, ако продължатъ своето упорство още 1—2 минути. Въ това време обаче, бѣ подадена бѣла ракета, при освѣтлението, на която англичанитѣ забялеха обхватното наше отдѣление и почнаха бързо да се оттеглятъ. Въ тоя именно моментъ се чу толкова очакваниятъ викъ: пленникъ! Ето го! Началникътъ на патрула долови гласа въ настѣпилия мракъ, приближи се и ржката му почувствува плоската и кржгла каска — това бѣ пленникътъ. Последниятъ бѣ предаденъ на трима войници съ заповѣдъ веднага да го отведатъ въ нашата позиция.

Следъ залавянето на пленника, началникътъ на патрула смѣтна, че е изпълнилъ поставената си задача и че при продължителното оставане на неприятелската позиция противникътъ ще бжде засиленъ и ще атакува нашия патрулъ или пъкъ бързо ще се оттегли и ще поиска отъ своята артилерия да обстреля висотата и преследва съ огънь нашия патрулъ. И въ единия и въ другия случай патрултъ бѣ изложенъ да понесе голѣми загуби безъ да има друга цель за постигане. По тая причина началникътъ на патрула заповѣда: отдѣленията да почнатъ последователно да се оттеглятъ до достигане изходната позиция при самотно дърво, гдето патрултъ ще се събере и продължи оттеглянето си. Когато патрултъ се събра на изходната позиция, отъ направената провѣрка се оказа, че при него има двама леко ранени, но единъ подофицеръ липсва, за когото едни казватъ че го видѣли раненъ, други — че билъ убитъ. На въпроса: кой ще отиде да намѣри отсъствающия, обадиха се нѣколко души. Веднага бѣха изпратени 5 души, които пъргаво като сѣрни литнаха къмъ върха, за да търсятъ своя другаръ.

Бѣха изминали нѣколко дълги минути въ очакване, когато се чуха стѣпки, а скоро се очертахъ силуети, но не на 5, а на 6 души. Шестиятъ бѣ тежко ранениятъ подофицеръ, който съ цената на страшни болки бѣ успѣлъ да изпѣлзи нѣколко крачки по склона на висотата, гдето бѣ намѣренъ отъ изпратенитѣ войници и донесенъ.

По телефона се съобщи на хелиографната станция да се вдигне и се прибере на позицията. Съобщи се и на бата-

реитъ, че патрултъ се вече оттегля съ заловенъ пленникъ. Следъ това патрултъ почна да се оттегля къмъ позицията.

Окопитенъ отъ временния шеметъ, противникътъ откри артилерийски огънь по следитъ на патрула едва когато той влизаше въ позицията презъ Цѣлувка. Патрултъ бѣ вече пристигналъ на главната позиция, когато съобщиха по телефона, че едно неприятелско отдѣление отъ 40—50 души, закѣснѣло съ своето преследване, настѣпило по посока отъ къмъ Симеонъ и нападнало постовѣтъ на Цѣлувка, но било прогонено съ огънь.

На сутринята пленникътъ бѣ отведенъ въ щаба на полка, а оттамъ—въ щаба на дивизията, гдето между другитъ ценни сведения съобщилъ, че той е отъ 26-а английска дивизия, 78 бригада, 7 дружина, 6 взводъ. ¹⁾ Неговата дружина е била на дѣсния флангъ на бригадата.

И ако има защо да се радватъ войницитъ, когато тѣ сполучливо оправдаха довѣрието на своя началникъ, тѣхната радостъ бѣ толкова по-голѣма, защото успѣхътъ имъ не бѣ помраченъ отъ скѣпи жертви. Своятъ успѣхъ патрултъ изкупи съ двама слабо ранени и единъ по-тежко, но безъ опасността за живота му.

Самоувереността на командира на 9-а рота облегатъ на дълбоката си вѣра бѣ възнаградена отъ провидението, като оправда неговата надежда.

Дали патрултъ въ своята замисълъ, подготвителна работа и изпълнение е далъ желанни резултати, това се вижда отъ мнението на командира на бригадата отбелязано на времето си. На следния день когато е съобщавалъ за заловения отъ 57 п. полкъ пленникъ, той заповѣдалъ на командира на 58 п. полкъ: „Да вземе мѣрки по сѣщия начинъ да се залови пленникъ и отъ 58 полкъ“.

А нѣколко дена по-късно трѣгвайки отъ гара Дедели, треньтъ отнесе на северъ между другитъ и единъ вагонъ, отъ който непрекъснато се чуваха пѣсни. А въ тонътъ на пѣснитъ бликаше топлота и радостно чувство на изпълненъ дългъ. Тоя вагонъ бѣ вагона на четиредесеттѣ, които отиваха въ извънреденъ отпускъ, за да разкажатъ на своитъ невръстни деца една приказка — приказката: на ловъ за англичани.

Малката война продължаваше, но отъ полка не се отбелязаха дори и следъ нѣколко месеци нѣкакви особени действия.

Въ началото на м. юний Съглашенскиятъ главнокомандующъ на Македонския фронтъ генералъ Гюйома бѣ смѣненъ съ генералъ Франше д'Епре. Тази промѣна въ

Заб. 1. Въ английската армия номерацията на бригадитъ е обща въ армията имъ, а номерацията на взводоветъ имъ—обща въ цѣлата дружина.

главното командване на противника даваше основание да се предполага, че по нашия фронтъ ще се предприематъ нѣкои размѣствания и прегрупирания на неприятелскитъ войски, още повече че това време съвпада съ времето когато грѣцкитъ дивизии се вкарватъ въ действие.

Следъ нѣколко несполучливи опити, възлага се на поручикъ Ивановъ Цани, да извърши нападение пакъ на в. Симеонъ съ артилерийско съдействие за залавяне пленници.

На 29. юлий къмъ 10 ч. вечерята поручикъ Ивановъ заедно съ своя патрулъ отъ 51 души настѣпва къмъ в. Симеонъ. Въ 11 часа, той е билъ вече на изходната си позиция при самотното дърво, отъ гдето поискалъ отъ нашата артилерия да открие огънь по висотата. Следъ пренасяне на огъня задъ висотата той заповѣдалъ на патрула си да настѣпи напредъ. Лично той, достатъчно смѣлъ, бързо преминава първата телена мрежа и се насочилъ къмъ върха. Тукъ той е билъ изненаданъ (?) отъ втора телена мрежа. Когато се обърналъ, той забелязалъ при себе си само 7 души, а другитъ били изостанали назадъ. Безъ да дочака или привлече останалитъ войници; безъ да прави и опитъ да разрѣже телената мрежа, той се опиталъ да протѣлзи и да се промъкне подъ телената мрежа. Обаче, куркмата му се закачила за тела, отъ което се произвелъ шумъ. Противникътъ ги забелязалъ и открилъ огънь, отъ който биватъ ранени поручикъ Ивановъ и подофицерътъ, който е билъ съ него. Раненитъ едва успѣватъ да се измъкнатъ и се оттеглятъ съ цѣлия патрулъ.

Безспорно, проявената лична смѣлостъ отъ поручикъ Ивановъ далечъ не бѣ достатъчна, за да се изпълни една тѣй деликатна задача, която изисква всестранна подготовка, ловкостъ и способностъ, да обладава и владствува надъ човѣшкото сърдце.

Въ края на м. августъ сведенията за неприятелски действия въ голѣмъ размѣръ ставатъ все по-настойчиви. Имаше основание да се очаква, че предстои на Планинската и 9-а дивизии отново да си примѣратъ силитъ съ противника.

Презъ цѣлата пролѣтъ и лѣто опититъ на полка за залавяне пленникъ останаха безуспѣшни. При наличността на упорити сведения за предстоящи действия на противника, сведенията събрани отъ негови пленници биха били много ценни. Ето защо отново се даватъ едно следъ друго нареждания за залавяне на пленникъ.

Презъ м. августъ се изпращаха патрули въ различни посоки, извършваха се нападения съсъ и безъ артилерийска подготовка, но и най-малкиятъ дефектъ осуетяваше успѣха.

На 1. септември къмъ 1 ч. 30 м. пр. пл. единъ патрулъ отъ 45 души подъ началството на поручикъ Начевъ Начо Цановъ е извършилъ нападение на в. Лукозитъ. Патрултъ трѣб-

вало да действа в две групи: едната с поручикъ Начевъ и другата с подпоручикъ Евстатиевъ Владимиръ. Нападението е останало безуспѣшно, защото когато патрула е навлѣзълъ въ неприятелския окопъ, не сж намѣрили никакъвъ противникъ.

Тукъ е произлѣзло едно недоразумение, което скжпо е заплатено. При оттеглянето на дѣсната група с подпоручикъ Евстатиевъ, групата не е могла да намѣри пжтеката презъ телената мрежа. Оставениятъ подофицеръ с нѣколко войници, смѣтайки групата на подпоручикъ Евстатиевъ за противникъ открива огънь по нея. Силниятъ вѣтъръ не е позволилъ да се чуятъ виковетъ.

Отъ това недоразумение патрултъ изгубва 1 убитъ и 6 ранени наши войници.

Въ началото на септемврий сведенията за предстоящитъ действия на противника сж тѣй настойчиви, че на доклада на командира на полка за безуспѣшнитъ патрулни нападения, командирътъ на бригадата чувствувашъ необходимостта отъ по-точни сведения за противника, заповѣда: „Да се повторятъ и потретятъ патрулнитъ нападения, но пленникъ да се залови“.

Тѣй се прояви бойната дейность презъ пролѣтътъ и лѣтото до надвечерието на тѣй нареченитъ септемврийски боеве.

4. Септемврийски боеве

Ако е вѣрно, че „Мирното време“ за народитъ не е нищо друго, освенъ продължителни години въ всестранна подготовка за война; отъ друга страна ако е вѣрно, че дори за едно патрулно нападение, което не трае повече отъ 10—15 минути сж необходими нѣколко дни или дори седмици за неговата подготовка; сжщо така е вѣрно, че презъ време на война, за голѣмитъ, решителнитъ боеве, които продължаватъ нѣколко дни или седмици, необходими сж месеци за усиленна подготовка на тия боеве.

Септемврийскитъ боеве, които сж финалнитъ боеве на Македонския фронтъ за тая война, дадохъ въ своята общность резултатъ катастрофаленъ за България.

И все пакъ, колкото тежки и горчиви да сж общитъ резултати и послѣдствия отъ септемврийскитъ боеве, българскиятъ народъ има сж какво да се гордѣе именно отъ тия септемврийски боеве.

За да се почувствува всѣки българинъ гордъ, дори и въ своитъ страдания; за да закрепи своята вѣра въ мощьта на своето племе, дори и въ най-голѣмитъ нещастия, не е необходимо да блуждае, да се лута и да търси. Не, великото, свѣтлото не се търси. Та нима дори и слѣпитъ не чувствуватъ свѣтлия ореолъ що се излъчва отъ Дой-

ранъ? Нима Дойранъ не свидетелствува за надмощието на българския духъ и надъ най-упоритото и гордо племе?

Презъ тия грандиозни боеве при Дойранъ, срещу 57 п. полкъ бѣха насочени, сравнително другитъ участъци, слаби части.

За да се представи ясна картина на тия последни боеве, необходимо е да се хвърли погледъ върху общото положение на дветъ воюващи страни а сжщо и на Македонскиятъ фронтъ въ надвечерието и презъ тия боеве.

На западния фронтъ германцитъ трѣбваше да търсятъ разрешението изхода на войната. Следъ продължителна подготовка и крайно напрежение на своитъ сили и срѣдства, презъ м. мартъ германцитъ почнаха своята офанзива. До м. юний тѣ нанесоха върху съглашенския фронтъ редица сполучливи удари. Обаче, въпрѣки безспорниятъ успѣхъ, германцитъ понесоха грамадни загуби и като не съумѣха да използватъ благоприятнитъ моменти, които имаха презъ време на боеветъ, за да добиятъ решителни резултати, тѣ се видѣха принудени да преостановятъ временно своитъ действия.

Презъ това време съглашенското командване организира и презъ м. августъ започна своята контъръ офанзива. Въ началото на м. септемврий германцитъ се оттеглиха за отбрана въ своята укрепена зона „Хинденбургъ“. Презъ м. септемврий американската армия взема за първи пжтъ участие, при което тя изпълни самостоятелно възложената ѝ задача. Презъ края на м. септемврий съглашенскитъ войски започнаха атаката за завладяването и преминаването презъ тая укрепена зона, която атака продължи и презъ м. октомврий.

На Македонския фронтъ нашитъ дивизии бѣха наредени въ една тънка линия отъ р. Шкумба въ Албания до устието на р. Марица въ Бѣло море. На тоя обширенъ фронтъ, който е по-голѣмъ отъ фронта отбраняванъ отъ Австро-Унгария, нашата армия бѣ разположила своитъ сили въ една тънка линия, безъ достатѣчни, или по право безъ почти никакви резерви, защото за деветъ дружини, съ които Главната Квартира разполагаше, не може сериозно да се твърди, че тя, Главната Квартира, има резервъ.

До като нашата Главна Квартира правѣше постжпки да се изпратятъ нѣколко германски дивизии, германското главно командване разпорежи да се изтеглятъ и последнитъ германски дружини отъ македонския фронтъ. Въ сжщото време съглашенското командване почна усиленни приготовления за една офанзива. Съ назначаването генералъ Франше д'Епре за командующъ на солунската армия въ края на м. юни, той започна най-усилено приготовленията за офанзива, прегрупирания на частитъ и засилване на армията

Планът за тая офанзива имаше за основа следната идея: да се атакува нашият фронт при планинския масив Добро поле и след пробива на фронта да се настъпи бързо към важния възел на пътища и съобщения Градско. още повече, че въ тоя пункт сж големите складове за всички запаси на I и II армии. Следъ добиване на първите успѣхи при Добро поле, съ които да се заплаши нашата комуникационна линия на I армия по долината на р. Вардаръ, да се почне настѣпление срещу Дойранската позиция и Битолският участък. Въ посоката срещу масива Добро поле бѣха насочени 6 сръбски и 2 французки дивизии, а самият пробивъ бѣ възложенъ да се извърши отъ двете французки и една сръбска дивизии.

Нашата Главна квартира още въ края на м. августъ и началото на м. септемврий имаше достатъчно сведения, за да се ориентира за намѣренията на противника. Нѣщо повече, предприетите действия отъ страна на противника презъ м. септемврий, не само не бѣха изненада за нашата Главна квартира, но тя ги и очакваше съ едно олимпийско спокойствие, което се вижда отъ издадения бюлетинъ № 55 за военното положение къмъ 1 септември, макаръ че това спокойствие съ нищо не се оправдаваше.

Тукъ ще направимъ само кратки извлѣчения отъ горния бюлетинъ, за да се види оная преценка, която е имала нашата Главна квартира за положението и нейните предвиждания за предстоящите действия:

„Прегрупиранията на неприятелските войски започнали миналия месецъ, продължиха и този месецъ и изглежда, че още не сж завършени“.

„Сведенията за предстоящи нападения въ посока на Добро поле добиватъ все по-голяма актуалностъ. Пригответелните работи се развиватъ съ трескава дейностъ. Постройката на пътищата за камиони до Ероветъ, Каймакъ-чаланъ и Пожарски ридъ е на привършване. Подвозътъ на бойни припаси и инженерни материали, започнатъ преди два месеца, продължава още. Въ разположението на Дринската и Дунавската дивизии сж построени гнѣзда за около 17 нови батареи. Всѣки день се откриватъ новопоставени батареи. Съзиратъ се значителни биваци на части въ Мъгленско. Говори се за идването на французки и гръцки части. Изобщо атаката въ посока на Добро поле е вече въпросъ на дни. Главниятъ ударъ ще се насочи срещу участъка Добро поле—Вѣтреникъ, съ цель да се заеме билото, което е въ наше владение и да се премахне неизгодното положение за сръбските войски, особено за тилните части, които извънредно много страдатъ отъ командувачето положение на нашите войски“.

„Въ заключение може да се каже, че на Македонския фронтъ се намираме въ надвечерието на започване на една по-голяма активностъ отъ страна на противника, главно въ разположението на сръбитѣ. Дали тази активностъ ще се изрази само въ частични нападения за заемане билото Добро поле—Вѣтреникъ или ще се изрази въ единъ пробивъ, който ще има за обектъ Прилепъ, ще покаже бъдещето, а именно, где ще се вкаратъ французките резерви“.

Макаръ, че нашето главно командване не е допускало да се предприеме пробивъ при Добро поле съ обектъ долината на р. Вардаръ, а е допускало само „частични нападения за завладяване билото Добро поле—Вѣтреникъ“ или „единъ пробивъ, който ще има обектъ Прилепъ“, все пакъ то е знаело, че къмъ 1. септември „сенамираме въ надвечерието на започване на една голяма активностъ отъ страна на противника главно въ разположението на сръбитѣ“ или именно срещу Добро поле.

И ако, наистина, предвижданията и очакванията на нашата Главна квартира се напълно оправдаха по отношение най-вѣроятната посока за неприятелската офанзива и все пакъ настѣпиха катастрофални събития именно отъ къмъ Добро поле, то тая катастрофа се дължи на много причини, само не и на изненада отъ страна на противника за тая посока.

За нещастие, Главната квартира допустна съвършено неоправдано да бжде изненадана по отношение възможния обектъ на единъ пробивъ при Добро-поле — тя не взема подъ внимание най-опасното предположение: пробивъ на Добро-поле съ обектъ долината на р. Вардаръ. Ако това предположение бѣ разгледано, биха се натъкнали неизбежно на катастрофалните послѣствия при евентуаленъ неуспѣхъ. А поне страхътъ отъ тая опасностъ, може би щѣше да предизвика висшето командване да формира единъ по значителенъ резервъ, ако не повече, то поне въ размѣръ на сжщитѣ полкове, които се намѣриха, но твърде късно... Следъ като се извърши пробива намѣриха се достатъчно полкове, но... за да се хвърлятъ и стопяватъ безрезултатно единъ следъ другъ. Ако тоя резервъ бѣ формиранъ своевременно, той сигурно щѣше да ограничи нашия неуспѣхъ при Добро-поле и противникътъ би билъ задържанъ нѣколко дни. А въ това време, противникътъ преди да помисли за разширение на своите действия въ планинския лабиринтъ на Добро-поле, трѣбваше да се замисли за ограничение собствения си погромъ при Дойранъ, който можеше да се развие въ истинска катастрофа за съгласенската армия, ако на време не се оттеглятъ откъмъ Добро-поле. Впрочемъ нека не влизаме въ сферата на предполагаемите операции. Безспорно е, обаче, че нашето висше командване извърши

две главни грѣшки: първо — неоправдания пропускъ да разгледа предположението за пробивъ при Добро-поле съ обектъ долината на р. Вардаръ и второ — като се взематъ подъ внимание действителното състояние на нашата армия, положението на различнитѣ участъци отъ фронта и очакванитѣ сериозни настѣпателни действия въ известни вече посоки отъ страна на съглашенската македонска армия, то още по-малко оправданъ пропускъ бѣ да не се формира единъ по-значителенъ резервъ поне въ размѣръ на тия полкове, които бѣха намѣрени, но твърде късно.

Ако може да става въпросъ за изненада на Главната квартира, то такава се явява ударътъ на съглашенското командване насоченъ къмъ Дойранъ. Отъ всички останали посоки, кждето Главната квартира очакваше неприятелско настѣпление презъ м. септемврий, най-малко се очакваше именно при Дойранъ.

На укрепената позиция Дойранъ — р. Вардаръ къмъ 15. августъ се привърши предприетото ново разпредѣление и прегрупиране на силитѣ. Вардарскиятъ участъкъ се зае отъ Планинската дивизия на генералъ Сапунаровъ, а Дойранскиятъ участъкъ — отъ 9-та Плѣвенска дивизия на генералъ Вл. Вазовъ.

Отъ Плѣвенската дивизия четири полка: 58, 17, 33 и 57 полкове заемаха позицията, като 57 п. полкъ бѣ на дѣсния флангъ на дивизията; въ дивизионенъ резервъ бѣ 34 п. полкъ, а въ армейски резервъ на 1 армия — 4 п. полкъ.

Най-сетне следъ двумесечна усилена всестранна подготовка отъ страна на Солунската армия, генералъ Франше д'Епре бѣ заповѣдалъ да се започне офанзивата.

На 14. септемврий сутринъта противникътъ откри силенъ артилерийски огънь по нашитѣ позиции отъ Охридъ до Дойранското езеро. Най-силенъ тоя огънь бѣ срещу Добро поле, именно по границата на 2. тракийска и 3. балканска дивизии, срещу участъцитѣ на 10 и 30 полкове отъ 2. дивизия и 29 и 32 полкове отъ 3. дивизия.

Още сжиятъ день неприятелскиятъ артилерийски и миненъ огънь успѣ да заглуши нашитѣ батареи; да разруши минохвъргачнитѣ и картечни гнѣзда; да срине и обърне въ развалини нашата позиция, за съжаление не добре организирана и да извади отъ строя голѣма частъ отъ защитницитѣ.

На 15. септември въ 6 ч. сутринъта следъ продължителенъ барабаненъ огънь се почна настѣплението на дветѣ французки дивизии подпомогнати отъ сръбската шумадийска дивизия и отъ цѣлата сръбска артилерия. Още сжиятъ день нашитѣ 30, 29 и 32 полкове бѣха съвършено разбити, като изгубиха голѣма частъ отъ своя съставъ и всич-

китѣ си батареи и минохвъргачки. Полковетѣ останаха отъ по нѣколко стотини изморени бойци.

До вечеръта пробивътъ на нашия фронтъ при Добро поле бѣ вече направенъ; организирана въ дълбочина позиция липсваше, за да се ограничи пробивътъ; а съ резерви не се разполагаше, за да се спре неприятелското напредване.

И въпрѣки грамадното числено превъзходство въ хора, орджия и машини, противникътъ успѣ за три дни да напредне едва 5—6 клм. и то на сравнително тѣсенъ фронтъ. Каточе ли се очакваше нѣкаква изненада отъ нашитѣ резерви. Но за нещастие, нито германското командване на 11 армия, нито командването имъ на групата армии — генералъ Шолцъ, нито нашето главно командване бѣха направили всичко възможно за формиране на необходимитѣ резерви нуждни за осигуряване резултатитѣ отъ една активна отбрана или поне за привличане на имеюшитѣ, макаръ и слаби резерви къмъ застрашената отъ нападение посока — Добро поле.

Следъ достигане на първия успѣхъ при Добро поле съгласно изработения планъ, противникътъ трѣбваше да почне настѣплението си и срещу Дойранъ.

Английскиятъ командующъ при Дойранъ получилъ своята задача още на 15. септемврий, съгласно която той трѣбвало да атакува Дойранската позиция на 18. септемврий. За изпълнение на своята задача той разполагаше съ 3 английски и 2 грѣцки дивизии, 1 грѣцка тежка артилерийска бригада, 1 французки пехотенъ и 1 грѣцки коненъ полкове. Главниятъ ударъ трѣбваше да се насочи срещу 9 дивизия на Дойранската позиция съ 2 английски дивизии, една пехотна английска бригада, една (Серската) грѣцка дивизия и освенъ цѣлата лека и тежка английска артилерия бѣ предадена и една грѣцка тежка артилерийска бригада. Друга една спомагателна колона състояща се отъ една (Критската) грѣцка дивизия и една английска пехотна бригада, трѣбваше да се насочи източно и северно отъ Дойранското езеро въ участъка между езерото и Бѣласица планина и като отхвърли бригадата отъ македонската дивизия, която отбранява тоя участъкъ, да заплаши отстѣплението на цѣлата първа армия презъ Бѣласица. Въ общъ резервъ бѣха оставени само французкиятъ пехотенъ и грѣцкиятъ коненъ полкове.

На 15. септемврий артилерийскиятъ огънь по Дойранската позиция бѣ усиленъ, но не особено много.

На 16. септемврий рано сутринъта н-кътъ на дивизията генералъ Вл. Вазовъ придруженъ отъ командира на бригадата полковникъ Рачевъ дойде на позицията, гдето до обѣдъ провѣри бойната готовност на полка. Още сутринъта противникътъ усили своя артилерийски огънь по цѣлата позиция на дивизията. При тая стрелба бѣха констатирани нови

неприятелски батареи. Стрелбата бѣ насочена особено по наблюдателнитѣ пунктове и галериитѣ като се ръководѣше отъ аероплани. Нашата артилерия отговаряше, макаръ и сдържано, съ цель да се пестятъ снарядитѣ за живитѣ цели. Следъ обѣдъ артилерийската стрелба по цѣлата позиция и пѣтищата се засили. Мъглата отъ димъ и прахъ все повече се сгъстяваше. Грохотътъ отъ снарядитѣ се обръщаше въ непрекъснато бучение. По всичко изглеждаше, че противникътъ ще предприеме атака.

Следъ обѣдъ въ полка се получи заповѣдъ отъ командира на бригадата: днесъ отъ 6 ч. сл. пл. въ пълна бойна готовностъ; разпоредете всички по мѣстата си.

За да се ориентира по-добре върху положението, началникътъ на дивизията сѣдѣше денъ къмъ 5 часа сл. пл. дойде въ разположението на бригадата и се изкачи на върха Джбѣ. Отъ откритата му се оттамъ гледка за него стана несъмнено, че противникътъ подготвя сериозна атака съ значителни сили. Настѣпваха върховни моменти, които изискваха високо напрежение, при което дълго щаденитѣ сили и пестенитѣ снаряди, трѣбваше да получатъ широкъ размахъ и щедро и вихрено да се изсипятъ и стоварятъ върху врага. Началникътъ на дивизията заповѣда: нашата артилерия презъ цѣлата нощъ съ малки прекъсвания да обстреля преднитѣ окопи на противника и доловетѣ, гдето той може да се съсредоточава преди да премине въ атака. Ако се добиятъ сведения, че въ нѣкой пунктъ противникътъ се групира за атака, артилерията да открие унищожителенъ огънь съ най-голѣма сила.

Презъ тоя денъ противникътъ изстреля около 70,000 снаряди, а нашата артилерия отговори едва съ около 3,500 снаряди.

На 17. септемврий артилерийскиятъ огънь се продължи съ още по-голѣма сила. Особено се засили систематичниятъ разрушителенъ огънь съ тежки снаряди по наблюдателнитѣ пунктове и всички фортификационни постройкы. Окопитѣ и теленитѣ мрежи на заставитѣ Габаре и Слатина и частъ отъ главната позиция на в. Долмаръ бѣха съвършено разрушени. Стрелбата по участѣцитѣ на другитѣ полкове отъ дивизията се обърна въ най-силенъ барабаненъ огънь.

Къмъ 10 1/2 ч. сл. пл. противникътъ почна да обстрелва Леропланната висота съ газови снаряди, а скоро следъ това и позицията на полка. Веднага бѣ даденъ сигнала за газова тревога и всички си поставиха маскитѣ. Презъ цѣлата нощъ позицията на полка, на останалитѣ полкове отъ дивизията и на всички батареи се обстрелваха съ газови снаряди. Всички долове се изпълниха съ една мъгла отъ отровни и задушливи газове, понеже тѣ сѣ по-тежки отъ въздуха и се напластяватъ най-напредъ въ низкитѣ мѣста. Отъ мо-

мента на първото обстрелване съ отровни газове всички действаха вече съ поставени маски. Макаръ че противникътъ за първи пѣтъ употребяваше на Дойранския фронтъ задушливи газове, но благодарение на честитѣ упражнения и дисциплина, нашитѣ войници срещнаха съ спокойствие тая изненада, на която противникътъ е разчиталъ до известна степенъ.

На 18. септември следъ силна артилерийска и газова подготовка отъ страна на противника, къмъ 5 ч. пр. пладне той започна пехотна атака. Въ сѣщия моментъ всрѣдъ огненитѣ блѣсъци отъ артилерийската стрелба и експлозиви се подадоха червени ракети отъ заставитѣ на полка: Караконджо, Цѣлуква, Габаре и Слатина. Засвѣткаха червенитѣ ракети и на изтокъ отъ полка по фронта на цѣлата дивизия.

Окопитѣ на заставитѣ бѣха разрушени. Телени мрежи вече не сѣществваха — разкъсани бѣха отъ неприятелскитѣ снаряди. Гѣста мъгла отъ задушливи газове бѣ обложила позицията на полка и батареитѣ.

Англичанитѣ имаха всичкитѣ основания да вѣрватъ, че тѣхната пехота ще настѣпи безпрепятствено дори до главната позиция. Съ огънь и желѣзо отъ два дни тѣ рушеха позицията на полка и вѣрваха, че всичко е вече разрушено и защитницитѣ избити. Ако ли пѣкъ нѣкои отъ защитницитѣ все още биха оцѣлѣли до снощи, тѣ вѣрваха, че задушливитѣ газове сѣ довършили унищожителното дѣло съ защитницитѣ.

Съ подаване на червенитѣ ракети обаче, за изненада на английскитѣ очаквания, почти автоматически нашитѣ батареи откриха най-силенъ преграденъ огънь. Две английски дружини съ 8 картечници се насочиха бързо срещу нашитѣ застави заети отъ около по единъ взводъ, като при атаката имъ бѣха съдействувани отъ аероплани, които летейки на низки разстояния обстрелваха нашитѣ подрѣзки съ бомби и картечници.

Нашиятъ преграденъ огънь косѣше неприятелскитѣ вериги, но все пакъ съ цената на голѣми загуби, тѣхни групи бѣха успѣли да преминатъ презъ тая огнена завеса и да се насочатъ къмъ заставитѣ. Въ това време, каточе ли изъ подъ земята излѣзоха защитницитѣ на заставитѣ запазени до сега въ солиднитѣ си скривалища.

Съ картеченъ и пушеченъ огънь шепата защитници на заставитѣ посрещнаха неприятелскитѣ вериги. Боятъ закипѣ въ своя най-голѣмъ разгаръ. И ето, откъмъ заставитѣ Караконджо и Цѣлуква противникътъ не издържа срещу нашия огънь и бива отбитъ. При Габаре и Слатина, обаче, боятъ продължава. Следующитѣ вериги настѣпватъ безъ да обръщатъ внимание на нашия пушеченъ и картеченъ огънь и благодарение на голѣмото си числено пре-

възходство и съ цената на жертви по-многобройни отколкото бѣха защитниците на заставитѣ, противникътъ успѣва къмъ 5 ч. 40 м. да заеме заставата Габаре съ една дружина и 4 картечници и Слатина съ една рота и 2 картечници.

Въ 5 ч. 51 м. гарнизона на заставата Слатина приема контрър атака и сполучва да заеме западния окопъ на заставата, като залавя и 6 пленници. Противникътъ получава подкрепления и съ нова атака завладява пакъ цѣлата застава.

Командирътъ на полка не искаше да изнася съпротивата на полка на линията на заставитѣ, които имаха предназначение, да охраняватъ позицията на полка, да разузнаватъ за противника, да откриватъ своевременно посоките на настѣплението му и да го разстройватъ преди да се яви предъ главната позиция. На гарнизонитѣ на Габаре и Слатина се заповѣда да се оттеглятъ малко, а нашата артилерия откри най-силенъ огънь по заетитѣ отъ противника две застави.

Следъ достатъчна артилерийска подготовка се организира една контрър атака на по-силно заетата застава Габаре. Въ 10 ч. 50 м. гарнизонътъ на заставата засиленъ съ частъ отъ дружинната поддръжка и съ съдействието на заставата Цѣлуква контрър атакува противника и го прогони, следъ като остави много убити и залови 30 пленници съ 2 офицери.

Почти въ сѣщото време — въ 10 часа 55 минути противникътъ въ безпорядъкъ бѣ прогоненъ и отъ Слатина като остави повече отъ 70 трупа.

Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. отбитиятъ противникъ бѣ се оттеглилъ. На линията на нашитѣ застави не се намираше вече никакъвъ англичанинъ, съ изключение оставенитѣ тѣхни трупове и заловенитѣ пленници, които впрочемъ бѣха отведени назадъ. Заставитѣ бѣха обърнати въ развалини, но въпрѣки това охранението бѣ напълно възобновено. До вечерята противникътъ предприе други настѣпателни действия срещу участъка на полка.

Презъ тоя день полкътъ бѣ изкупилъ своя успѣхъ съ кръвта на скѣпи загуби: убити единъ офицеръ — поручикъ Вл. Евстатиѣвъ и 2 войници; ранени — 18 войници; безвестъ пропаднали — 6 войници, Освенъ това презъ тоя день излѣзе отъ строя и заболѣлиятъ отъ газъ поручикъ Василь Бейковъ.

Презъ сѣщия день отъ четиритѣ застави се изстреляха 45,000 патрони и 415 бомби.

На 19.септемврий рано сутринята още предипървитѣ утрени лѣчи да възвестятъ новия день, неприятелската артилерия откри силенъ огънь по заставитѣ на полка, като въ сѣщото време се обсипваха и съ газови снаряди. Къмъ 5 ч. огъня се обърна въ барабаненъ. Изведнѣжъ въ 5 ч. 20 м.

барабанныя огънь по Габаре и Цѣлуква се прекъсна и се пренесе задъ тѣхъ преграденъ огънь. Въ сѣщия моментъ 2 неприятелски роти и 3 картечници се понесоха въ атака срещу тия застави, но бѣха отбити отъ нашия артилерийски, картеченъ и пехотенъ огънь.

Следъ тоя новъ неуспѣхъ противникътъ вече не поднови своитѣ опити срещу полка.

Презъ тоя день полкътъ даде загуби: убити 1 войникъ, ранени: двама офицери — капитанъ Върбенковъ Андрей Петковъ и поручикъ Георги Стояковъ и 6 войници.

Презъ сѣщитѣ тия два дни — 18 и 19 септемврий, всичката тежестъ отъ грамаднитѣ неприятелски сили отъ 3½ дивизий се стовари върху останалитѣ 58, 17 и 33 п. полкове отъ дивизията.

Човѣкъ се чувствува съвършено слабъ, за да изрази дори съ най-бледи линии картината на борбата презъ тия два дни.

Тукъ презъ тия дни на борбата противникътъ бѣ снабденъ съ всички изобретения на човѣшкия гений, които той бѣ изпиталъ и приложилъ по всички бойни фронтове. Врагътъ имаше всички необходими материални сръдства и духовни данни, за да разчита съ успѣхъ да се домогне и овладѣе гордия и мраченъ „Джбъ“, който отъ две години, споредъ кореспондента на в. „Таймсъ“, „се присмива на британската армия“.

Може би противникътъ искаше да създаде отъ Дойранската позиция нови Содомъ и Гоморъ. Може би той притежаваше и разчиташе на повече и по-силни отъ библейскитѣ унищожителни сръдства, за да може въ една нощъ да унищожи врага си. Може би признатиятъ по своята упоритостъ отъ вси земни племена първенецъ — чадото на гсрдия Албионъ — да не е допускалъ, че нѣкаква шепа балкански народъ ще се осмѣли да му оспорва това първенство, дори и когато тая шепа народъ трѣбва да защитава свещенната родна земя.

И наистина, какво е огнениятъ градъ върху Содомъ и Гоморъ въ сравнение съ изсипания огънь, желѣзо и отрова върху Дойранската позиция?

Повече отъ петстотинъ вагони съ снаряди бѣха изсипани за 2 дни върху позицията. Останкитѣ отъ окопитѣ, скривалищата, долините и цѣлата позиция бѣ залена съ силенъ отровенъ и задушливъ газъ. Теленитѣ мрежи и окопитѣ бѣха превърнати въ купища отъ развалини. Непрестанныятъ адски трѣсъкъ отъ експлозийтѣ и прѣсканията на снарядитѣ, заедно съ разкъсването на теленитѣ мрежи, разкъсваше съ неописуема болезненостъ и нервитѣ на защитниците. Заедно съ това въздухътъ бѣ наситенъ съ димъ отъ експлозийтѣ на снарядитѣ и съ прахъ и прѣстъ отъ

непрестанните гейзери, които издигаха грамадни стълбове отъ земя и даваха видъ, че земята е въ пълнен кипещъ — отъ всичко това въздухътъ бѣ станалъ непрозраченъ и затрудняваше дишането на защитниците.

И когато всички тия унищожителни сръдства трѣбваше да сж извършили своето действие, едни — погребани подъ развалините на своите скривалища; други — разкъсани и изгорени отъ желѣзния и огненъ градъ на снарядитѣ; трети — съ разкъсани нерви и изгубено душевно равновесие, станали блуждающи сѣнки на несвестни хора; а всички останали потопени въ отровните и задушливи газове, трѣбваше всрѣдъ ужасни гърчения да намѣрятъ своя вѣченъ покой — тогава грамадните маси на англичани и гърци. трѣбваше да се понесатъ презъ грамади отъ развалини и купища отъ трупове, да прегазатъ презъ мъртвата позиция и да стѣпятъ върху челото на гордия „Джбъ“, за да не имъ се присмива повече.

Прелюдията и следващите така скицирани картини отъ кървавата драма бѣха самата действителностъ. Последната обаче картина, когато врагътъ би стѣпилъ върху челото на Джбъ, би била и тя действителностъ, но при едничкото условие, че за защита на позицията биха останали само мъртавци.

За наше щастие и за нещастие на враговетѣ ни, въпрѣки адските имъ унищожителни сръдства, следъ като обърнаха позицията въ развалини, тѣ само не успѣха да унищожатъ живитѣ борци, нито да сломятъ тѣхния духъ. Отъ редника до генерала — всички бѣха обладани само отъ една мисль: победа. Още на 18. септемврий въ голѣмия разгаръ на боя, командующиятъ първа армия генералъ лейт. Нерезовъ желающъ да се осведоми непосредствено за хода на боя, да направи най правилна преценка на обстановката и вземе най-вѣрното решение за възможните предстоящи действия, той отиде на самата позиция. Отъ тамъ чувствувайки най-добре пулса на боя, при непосредствения погледъ на горящите очи на нашия войникъ, той заповѣда по телефона въ Дедели на своя н-къ щаба да докладва въ Главната квартира, че противникътъ е сразенъ, че първа армия очаква заповѣдъ за настѣпление напредъ и че моли да се заповѣда и на 2 армия да настѣпи.

Такава заповѣдъ не последва.

И тукъ, наистина, враговетѣ успѣха да заематъ предната позиция, да преминатъ презъ следните линии окопи, а отдѣлни групи да достигнатъ до главната позиция на Кала-тепе, но тѣ скжпо заплатиха за това. Следъ първите несполучливи опити, потресени отъ грамадните си жертви и изненадани отъ неочакваната за тѣхъ упоритостъ на Плѣвенци, тѣ потърсиха въ пълните си съ ромъ манерки послед-

ното сръдство, което трѣбваше да имъ даде новъ куражъ и да закрепил разколебаната имъ вѣра. Тогава гжститѣ и опое-ни съ ромъ маси отново почнаха да заливатъ нашата позиция и се втурнаха напредъ съ едно нечувано равнодушие къмъ смъртта, за да набележатъ своите следи съ безбройните си трупове.

И действително само въ района на позицията на дивизията презъ 18 и 19. септемврий противникътъ остави повече отъ 10,000 трупове, освенъ ранените и пленените. А тѣзи трупове сж повече отколкото бѣ броятъ на защитниците на позицията.

На 19. септемврий следъ обѣдъ боятъ затихваше. Стихийтѣ бѣха замлъкнали. Всемирната безпощадна царица, която властвува надъ всѣка земна тваръ и животъ, бѣ разперила своите криле върху южните склонове на Джбъ. Тамъ властвуваше вѣчниятъ покой надъ хилядите до вчера живи борци отъ двете страни. Преди още зникъ-слънце да обагри въ своя пурпуръ небето, цѣлата Доиранска позиция бѣ вече обагрена отъ силно пролетата кръвъ. Следъ затихналитѣ адски бучения, трѣсъци и гърмежи, настѣпилата мъртва тишина идваше да допълни картината на страшните разрушения и ужасната косидба на смъртта.

Вечерниятъ вѣтъръ ту полѣхваше леко, каточели галѣше изморените и зашеметени лица на борците; ту изведнѣжъ, тамъ, отгоре отъ възбогъ, гдето се издигаше мрачниятъ и потъмняващъ Джбъ, вѣтъръ силенъ се извиваше и каточели въ него се долавяше сподавенъ смѣхъ. А кой знае? Може би, наистина, Джбъ се смѣеше и надсмиваше надъ гордитѣ чада на Албионъ. Той не можеше обаче да се надсмива надъ тѣхната храбростъ, защото тѣ дадоха доказателства като храбри отъ най-храбрите. Той не можеше да се надсмива и надъ безбройните жертви, защото съ царственото си величие като имъ се покланяше, той великодушно изпрати вечерника, за да ги помилва вмѣсто майчина или родна ржка. А той се смѣеше и надсмиваше, може би, само за непростимата имъ заблуда... Когато тѣ излѣзоха за борба срещу неговитѣ родни защитници — защитниците на Джбъ — тѣ считаха, че съ грамадните си унищожителни сръдства, съ численото си превъзходство и съ качеството си на великъ и упоритъ народъ сж осигурили победата си. Тѣ вѣрваха, че ще се борятъ съ хора, но тамъ, именно, е заблудата имъ, защото това не бѣха обикновенни хора дошли далечъ презъ морета и планини въ чужда земя, но тоза бѣха великани по духъ браняйки родната си земя.

Вѣтърътъ се засили и отнесе смѣха на Джбъ далечъ на югъ, гдето бѣха се укрили вражеските останки.

Тѣй бѣ на 19 септемврий... Преди вечерниятъ здрачъ да се спустне, Плѣвенци ликуваха съ своята подеда и разтвориша широко сърдцата си за мечтите на победителя.

5. Трагедията на победителя

Колкото и примамливи да бяха мечтите; колкото и сладко да бѣ опoenието отъ изпълнения дългъ; колкото и тежка да бѣ умората и изтощението презъ последнитѣ дни, все пакъ не е позволено да се забравя действителността, колкото и сурова да е тя. Нѣма по горчиво отъ съзнанието, че въ твоята властъ е било да предупредишъ или да отстранишъ нещастieto, което се е надвесило надъ тебъ и все пакъ не си направилъ достатъчно или дори нищо, за да избѣгнешъ това нещастие. Това знаеха добре защитниците на Дойранската позиция. Тѣ надмогнаха себе си и подържаха будно съзнанието си. Цѣлата нощъ срещу 20 септемврий и още отъ сутринята на тоя день съ нечувани усилия се започна поправяне на разрушенията и възстановяване на позицията. Настѣпилото пълно затишие по фронта на полка и дивизията спомогаше още повече за по спокойната и усилената работа.

Отново по позицията закипѣ голѣмо oживление съ една безпримѣрна упоритостъ, за да се попълнятъ бойнитѣ припаси, да се възстановятъ разрушенията и да се подготви всичко за нова среща, за нови действия.

Когато войниците се събраха за обѣдъ, за да подкрепятъ силитѣ си съ скромната войнишка чорба, тогава както обикновенно ставаше, разказваха се ония „приказки“, чрезъ които се размѣняха мисли и впечатления. А имаше ли дни съ по богати впечатления отъ току що преживѣнитѣ? Всѣки търсѣше разгадаването или поне налучкването на това, което има да стане въ близкитѣ дни. Докато едни очакваха, че презъ тия дни ние ще заздравимъ позицията си, други съ устременъ погледъ на югъ предвкусвайки радостта си да видятъ града на светитѣ Солунски братя Кирилъ и Методи, искаха още отъ сега да сподѣлятъ съ другаритѣ си своята надежда за едно настѣпление на югъ.

Всрѣдъ такова oживление и настроение по позицията на полка деньтъ отлиташе къмъ безвъзвратното минало. И преди още слънцето да залѣзе, каточели отлитаха скжпи надежди, рой мечти. Кой може да каже, че днешната действителностъ, днешната истина не ще е утре само сънъ и че вчерашниятъ сънъ не ще е утре самата действителностъ, самата истина? Понѣкога събитията идватъ тъй бързо и човѣкъ се чувствува толкова немоощенъ, щото обръща неволень въпросителень погледъ къмъ providението.

Пълно затишие царуваше предъ фронта на цѣлата дивизия. Дали то не бѣ зловещо предвещание? О, колко далече бѣха сега мислитѣ и чувствата на победителитѣ отъ такава прокоба . . .

Следъ обѣдъ к-ра на полка получи заповѣдъ веднага да замине за с. Хаджи обaси, гдето да се представи на к-ра на бригадата. Въ 4 часа той получи фаталната и най-горчивата заповѣдъ: полкътъ да почне веднага приготвянето си за отстъпление, което ще почне въ 11 часа 30 м. тая нощъ по пята: с. Пальорка, с. Фурка, гара Дебели, с. Костурно. Отъ позицията и обoза да се вземе само най-необходимото. Всичко, което не може да се вземе съ себе си да бѣде унищожено, бойнитѣ припаси, които не могатъ, да се взематъ, да се закопаятъ. Нищо да не се пали, за да не се привлече вниманието на противника. Първа дружина съ първа картечна рота остава съ ариегарда на дивизията подъ началството на к-ра на $\frac{3}{9}$ бригада полковникъ Рачевъ.

Повече отъ две години да градишъ своята позиция съ бетонъ отъ циментъ размѣсенъ съ собствената ти потъ и кръвъ. Две години да бранишъ тая позиция срещу домогванията и безбройнитѣ атаки и усилия на французи, англичани и гърци. Две години враговетѣ ти да признаватъ собственото си безсилие. Дори вчера повече отъ всѣки другъ пжтъ твоитѣ врагове да сж почувствували своята пълна немощъ въ борбата си съ защитниците—великани. Нѣщо повече, отъ вчера тѣ живѣятъ подъ ужасния гнетъ и страхъ, не да се стовари върху имъ нѣкакъвъ грозень ударъ, не, това съвсемъ не е нужно; просто тѣ съ страхъ очакватъ да бждатъ пометени отъ най-слабия напоръ. И ето, изведнѣжъ тѣзи, които отъ първия день на войната до тоя день не познаваха какво е туй поражение; които на тая си позиция отъ две години не бѣха победени, ни сломени нито еднѣжъ; нѣщо повече, тѣзи които се намираха още подъ обаянието и шемета на своята грандиозна победа, не оспорвана вече и отъ остатъцитѣ на сломенитѣ врагове — именно тѣзи доблестни български храбърци, тъкмо въ такъвъ единъ моментъ трѣбваше да получатъ заповѣдъ отъ своето начальство да напустнатъ, да отстъпятъ отъ своитѣ позиции доброволно.

Тукъ нѣма да се спираме на въпроситѣ, които предизвиква общата обстановка на Македонския фронтъ къмъ 19. септемврий — дали отстъплението на 1 армия, а по-късно и отъ Битолскиятъ участъкъ бѣ единственото най-добро разрешение; дали неуспѣха при Добро поле не можеше да се ограничи или неутрализира съ едно частично или общо настѣпление на нашитѣ армии къмъ Солунъ; дали е имало необходимото високо съзнание и доблестъ за поемане голѣмата отговорностъ за едно смѣло решение, при което създадената обстановка не би изключила да се добиятъ решителни резултати въ полза на нашата армия; най-сетне, дали е имало нѣкое друго по сполучливо разрешение на общата обстановка, освенъ чрезъ фаталната заповѣдъ за отстъпле-

нието на 1. армия? — Всички тия въпроси колкото и болезнени да сж, ще очакватъ отговоритъ на компетентнитъ.

Отъ момента, въ който се получи фаталната заповѣдь за отстъплението на 1. армия, събитията следваха съ главоломна бързина къмъ катастрофа. Полковетъ се топѣха и чезнѣха съ невѣроятна бързина. Както високитъ бѣлоснѣжни преспи се стопяваха само въ нѣколко часа отъ топлия юженъ вѣтъръ и се превръщаха въ мѣтни, буйни и неудържими порои, като завличатъ всичко що имъ се изпречи, тъй и полковетъ чезнѣха. И чезнѣха тѣ не вече отъ огнения градъ на врага, а отъ собственото безвѣрие. Тогава се случи най-страшното: стройнитъ редове се стопяваха и превръщаха въ буйни тѣлпи, които безразсѣдно и неудържимо увличатъ всичко що имъ се изпречи.

Може би, всичко не би било още изгубено за насъ, а на тия, които до вчера бѣха бити и разгромени, не биха били поднесени плодетъ на една пълна победа, ако духътъ не само нао тѣлни избрани личности, а и на обикновенния човѣкъ, на простия боецъ, би билъ тъй могъщъ, че да може да се самообладаетъ дори и при най-горчивитъ преломы, които сѣдбата поднася за тежки изпитания. И ако това самообладание е липсвало или поне не е било на необходимата висота, именно, у тѣзи отдѣлни личности, у избраницитъ, които биха могли и би трѣбвало да предугадятъ, да предвидятъ и изпреварятъ настѣпилитъ събития, то още по-малко трѣбваше да се очаква пълно самообладание и отъ обикновеннитъ бойци.

Тукъ нѣма да се спираме повече на септемврийскитъ събития презъ войната, защото тѣ, или по право изследването на тѣхнитъ причини напълно заслужаватъ да бждатъ разгледани, не отъ единъ, а отъ множество специално посветени на тия събития трудове.

Тукъ нѣма да се спираме и върху оня трагизмъ, преживѣнъ тогава отъ всѣки съзнателенъ българинъ, отраженията отъ който трагизмъ изпита, изпитва и ще изпитва цѣлитъ народъ на българското племе.

Тѣй започнаха най-тъжнитъ дни отъ най-печалнитъ събития, които туриха край на войната.

На 21. септемврий, въ 12 ч. и 25 м. пр. пл. се почна отстъплението на полка, което презъ цѣлата нощъ непрекъснато се продължи по единствения пътъ за с. Костурно, Струмица. По тоя пътъ задрѣстенъ отъ войски, артилерия и обози, трѣбваше да се изтегли цѣлата армия. И ако това е трудно за изпълнение при известенъ порядъкъ въ спокойно време, то можеше да се предвидятъ натрупванията и безредията, които ще последватъ при създаденото положение. Все пакъ, благодарение внушения респектъ и страхъ на врага, той не дрѣзна да преследва отстъпаящитъ клони,

които въ относителенъ порядъкъ сполучиха да се изтеглятъ презъ нощта.

Следъ като се движи цѣлата нощъ, на 21. септемврий къмъ обѣдъ полкътъ съ две (2. и 3.) дружини пристигна с. Злешово и влѣзе въ състава на $\frac{2}{9}$ бригада. Полкътъ трѣбваше да заеме позиция на линията: западно отъ с. Злешово къмъ с. Чепели, на 2 клм. отъ с. Костурно. Обаче, съгласно направеното измѣнение, вечерята полка зае позицията: отъ в. Гробовна (Голашъ) до Мравка планина вкл. Въ лѣво отъ полка бѣ 34 п. полкъ, а въ дѣсно — частитъ отъ Планинската дивизия.

Втората нѣва армия разположена на Бѣласица планина бѣ останала на позициитъ си. Съ новата позиция 1 армия, като се облегалаше съ лѣвия си флангъ на Бѣласица, трѣбваше да продължи фронта на 2 армия въ северозападна посока въ зависимостъ отъ развиващитъ се действия отъ Добро поле, къмъ Градско и на северъ. Въ всѣки случай 9 дивизия трѣбваше да се закрепятъ на заетата позиция южно отъ гр. Струмица и брани пѣтищата къмъ долината на р. Струма въ тила на 2 армия и къмъ вътрешността на царството.

Въ изпълнение на тая задача още на 21 септемврий полкътъ получи указания по-горе участъкъ отъ позицията на дивизията, който съставлява дѣсниятъ флангъ. Полкътъ трѣбваше да поддържа връзка съ разположената въ дѣсно Планинска дивизия.

Закрепени южно и западно отъ гр. Струмица ние бихме владѣли надъ долината на р. Вардаръ и желѣзопѣтната линия, която минава по нея. Ето защо се предполагаше дивизията да се укрепи на заетата позиция, на която да се организира сериозна и упорита отбрана. Още на 23 септемврий дивизионниятъ инженеръ лично обиколи позицията на полка, означилъ линията на новата позиция и мѣстата на фортификационнитъ постройки, макаръ че не се знаеше отъ где и кога ще се получатъ необходимитъ грамадни сръдства: инструменти и материали.

И тѣй, за ограничение на последствията отъ пробива при Добро поле бѣ възприета или по право бѣ оставено да се наложи идеята за отстъпателенъ маневъръ изпърво на 1 армия отъ долината на р. Вардаръ, а по-късно и на 11. армия отъ Битолския фронтъ.

До колко тая идея е била сполучлива, тукъ нѣма да се спираме. Що се отнася, обаче, специално за отстъплението отъ долината на р. Вардаръ, може би тоя отстъпателенъ маневъръ решаванъ по картата да е ималъ своитъ изгоди. Обаче за психическото и морално състояние на войскитъ, съ които трѣбваше да се предприеме тоя опасенъ отстъпателенъ маневъръ, каточели не бѣ държано смѣтка.

И наистина, тия войски, които бяха укрепявали денонощно цъли 2 години своята позиция; на които бѣ непрекъснато втѣпявано, че трѣбва да бранятъ тая си позиция най-упорито, дори „на всѣка цена“, защото само отъ нея могатъ да бранятъ своитѣ родни огнища и защото изпусне ли се тая позиция, всичко е вече изгубено; тия войски, които предния день бѣха дали безспорно доказателство за своята упоритостъ; най-сетне тия войски, които бѣха вложили крайнитѣ си напрежения, за да изтрѣгнатъ величавата победа на 18 и 19 септемврий и се намираха още подъ нейното обаяние — ето отъ тия войски се поиска шото въ една нощъ да се отърсятъ отъ всичко онова, което цѣли две години имъ бѣ втѣпявано; да забравятъ въ единъ мигъ две годишнитѣ имъ внушения, че нѣмало друга отпора освенъ позицията, която градѣха съ циментъ и собствената си кръвъ и да се откажатъ доброволно отъ своята солидна и изпитана позиция, за да търсятъ нова упора въ открита незащитена позиция; нѣщо повече — поискаха отъ тѣхъ да повѣрватъ въ единъ мигъ тъкмо противното на това, на което бѣха тъй продължително учени — да повѣрватъ, че не всичко е загубено.

Душевниятъ миръ на човѣка не може да се подчини на законитѣ, които привеждатъ въ движение бездушната машина въ една или друга посока само съ завъртането на единъ лостъ или съ натискането на едно копче. И тия, които забравятъ тая велика истина биватъ страшно наказани. Тѣй при Дойранъ се опитаха да извадятъ борцитѣ отъ тѣхната позиция, която тѣ познаваха като единствена своя опора и да убиятъ тѣхната досегашна надежда, като имъ посочатъ нови съмнителни упования. Така дойде заповѣдта за отстъпление.

Тогава въ душитѣ на тия борци — великани стана най-страшното, което може да се случи съ единъ човѣкъ — тѣ изгубиха своята вѣра. И предъ тѣхъ се изпрѣчи съ всичката си страховитостъ мъглявата неизвестностъ, която безмилостно унищожаваше всички запазени още войнишки добродетели и духовни ценности.

Наистина, когато противникътъ наложи съ своята сила и превъзходство едно общо отстъпление, тогава нѣма изборъ за победения и той се подчинява на всички неизбежни послѣствия и жертви. Дали обаче въ своята цѣлокупност общата обстановка на македонския фронтъ къмъ 19 септемврий е налагала като единствено спасително решение оттеглянето на нашитѣ армии отъ долината на р. Вардаръ и отъ Битолския участъкъ, или общата обстановка е подсказвала и друго по правилно и по изгодно решение — ето това е въпросъ, който очаква своя отговоръ отъ компетентнитѣ.

На тъй обезнадежданитѣ и обезвѣренитѣ войници едва ли е нужно да се добавя нѣщо повече, за да се получи ясна представа за душевното имъ състояние.

Това състояние на духа не закѣснѣ да даде своитѣ резултати. Още на 22 септемврий к-ра на полка донася на к-ра на бригадата, че „духътъ на войницитѣ е доста отпадналъ“ предъ „неизвестността за бждещето на България“. Наистина, благородни сж подбудитѣ за това мрачно състояние на духа у войницитѣ. Тѣ обаче бѣха изгубили вече своята вѣра. А на обезвѣренитѣ остава само една крачка до отчаянието. Тогава напраздно би било очакването да проявятъ разсѣдѣкъ и благоразумие, защото отчаянието е най-лошиятъ съветникъ.

На 23 септемврий отдѣлни войници, а вечерта сжщиятъ день и цѣли групи почватъ да напускатъ позицията безъ разрешение и се отправятъ къмъ гр. Струмица и на северъ. Фаталната крачка е вече направена. Никакви увещания къмъ благоразумие не помагатъ. Броженито се усилва и става неударимо. Недоволнитѣ се увеличаватъ безъ самитѣ тѣ да знаятъ ясно и опредѣлено отъ какво именно сж недоволни, нито пъкъ иматъ ясна представа за срѣдствата, които биха облекчили и отстранили причинитѣ за недоволството имъ. Тѣ искаха да отидатъ въ вътрешността; тѣ искаха да отидатъ по домоветѣ си, да се свърши за тѣхъ войната, пъкъ каквото ще после да става. Нещастници. Тѣ не разбираха, че искаха не само собствената си гибель, но и нещастieto на собственитѣ си деца. Както мжтниятъ порой увлича всичко що му се изпречи, тъй безразсѣднитѣ демагози увличаха заблуденитѣ войници въ неудържими тѣлпи.

Противникътъ още не бѣ се явилъ предъ фронта. Само аеропланитѣ му тормозеха войницитѣ съ своитѣ летения низко надъ главитѣ имъ и съ бомбитѣ си. Душевното състояние, обаче, на нашитѣ войници бѣ такова, че ефекта само отъ нѣколко десетки аеропланни бомби, бѣ много по-силенъ, отколкото ефектътъ отъ стотинитѣ хиляди снаряди, отровнитѣ газове и всичкиятъ ужасъ, който сжщитѣ тия войници бѣха преживѣли съ пълно самообладание само нѣколко дни по-рано.

Нищо не помагаше вече. Дори полученото съобщение, че съ тел грама № 10,087 отъ 24 септемврий щаба на действующата армия е съобщилъ за пристигането на германски и австрийски части на македонския фронтъ и че преднитѣ имъ части били вече близо — дори това съобщение бѣ посрещнато съ пълно равнодушие. Нѣщо по-лошо стана — сжщия тоя день групитѣ напускащи позицията се увеличаваха. Отъ 5, 7, и 8 ротѣ бѣха останали всичко 77 бойци, а вечерта и тѣ напуснали позицията.

Най-после едва на четвъртия ден от нашето оттегляне, разгромените англичани се показаха пред фронта. На 24 септември сутринта се забелязаха английски конни разезди на линията Дебели-Милетково, по двата брѣха на р. Вардар, а към Милетково, около 1 конен полк. Скоро обаче, нашата артилерия успѣ да ги прогони и разпръсне съ своя огън. Сжият ден след обѣд бѣха забелязани слаби английски пехотни групи по пѣтя Милетково-Валандово. Това каточели бѣ достатъчен и очакван повод. Без да гръмнат нито пушка вечерта на 29 септември всички войници своеволно бѣха напустили позицията си и се отпавили към гр. Струмица. Дори току що пристигналата при полка от ариергарда на дивизията 1 дружина, която бѣ оставена въ полкова поддръжка, дори и тя не остана на позицията.

Вечерта на 24 септември на позицията бѣ останал само щаба на полка съ телефонната команда. Само тоя факт е достатъчен да посочи колко боязливи и колко напласени сѣ станали англичаните. И ако, наистина, сега срещу тях бѣ опразнената от заблудените наши войници позиция, тѣ виждаха съ ужас сѣнките на ония великани, които срещнаха при Дойран. И когато живите забравили своята клетва и своя дълг станаха мъртавци по духъ, когато бѣха останали само живи трупове, тогава тия свещени сѣнки се изправиха величествено пред очите на англичаните, спрѣха ги и им внушиха респект.

Тѣй позицията на полка остана изоставена от нейните живи защитници. И въпреки това грозно положение, щабовете на армията (първа армия), на дивизията и на бригадата правѣха крайни усилия да успѣят и удържат заетите позиции. Съ тая цел на 25 септември въ разпоредането на к-ра на 57 п. полк се предаде $\frac{2}{3}$ дружина за заемане опразнената позиция на полка. Въ сжщото време на офицерите останали без войници се заповѣда да се опитат да съберат колкото им е възможно от прѣснатите войници и да ги задържат. Получи се и заповѣд от н-ка на дивизията, че е необходимо задържането на позицията най-малко до 27 септември сутринта, когато се очаква значително подобрение на общата обстановка.

При това положение когато въ дѣсно планинската дивизия бѣ почнала отстъплението и откриваше дѣсния фланг на полка и на дивизия, когато срещу появилите се слаби неприятелски части към дѣсния фланг на опразнената позиция на полка нѣмаше никаква част, дори надеждна рота, за да се противопостави — при това положение, късно през нощта към 11 часа 30 м. на 25 септември се получи заповѣд: остатъците от полка състоящи се всичко от 401

офицери, подофицери и войници да почнат веднага отстъпление, а $\frac{2}{3}$ дружина, да се присъедини към своя — 33 полк.

След движение цѣлата нощ щаба на полка съ телефонната команда и 2 взвода от 9 рота на 26 септември въ 6 ч. 30 м. пр. пладне пристигна въ с. Пиперово — с. и. от гр. Струмица. Въ сжщото време командирът на 1 дружина капитан Тановски бѣ успѣл да събере около 140 войници, съ които се намираше въ личното разпоредане на командующия 1 армия, а к-ра 2 дружина майор Дипчиковъ Захари съ около 200 войници бѣше въ с. Хамзали въ разпоредане на н-ка на дивизията.

На 26 септември полкът съ своите остатъци получи заповѣд да заеме позиция на Гарван планина находяща се на около 25 клм. северно от гр. Струмица и преграждайки един от пѣтищата към гр. Пехчево.

На 28 септември сутринта щабът на полка бѣ изтеглен по-назад и пристигна въ гр. Берово, гдето съгласно получената заповѣд трѣбваше да се съберат жалките останки на храбрый полк, колкото бѣ възможно от прѣснатите войници и полкът да се реорганизира, маркир и въ намален съставъ.

На 29 септември събраните войници от полка под началството на к-ра на 2 дружина се изпратиха въ разпоредането на к-ра на $\frac{2}{3}$ бригада. Събитията следваха вече тѣй бързо, че налагаше се да се използват силите на всеки войник. По тая причина реорганизацията на полка не можеше да продължи. Сжият ден въ 10 ч. сл. пл. полкът получи заповѣд, че дивизията ще заеме позиция северно от гр. Пехчево на линията на в. Кадийца (1900) — в. Чалъ чешме (1453), за което полкът веднага да отстъпи по пѣтя: гр. Берово, гр. Пехчево и на север като остане въ резерв северно от к. 1453. Полкът да вземе съ себе си само бойния си товарен обозъ, а всички останали обози да се отправят през Пехчево, с. Сали ага, гр. Горна Джумая, гр. Дупница. Сжщата нощ въ 11 ч. 20 м. полкът почна отстъплението си.

На 30 септември въ 9 часа пр. пл., когато полкът се движеше на 2 клм. източно от гр. Пехчево се съобщи, че на 29 септември въ 11 ч. сл. пл. е подписано примирие. Към това време полкът имаше на лице: 51 офицери, 2 офицерски кандидати и 913 строеви подофицери и войници.

На 2 октомври бѣ въ походъ за гр. Гор. Джумая. Сжщата вечер стигна с. Халилъ чешме, гдето ношува на бивакъ.

На 3 октомври когато полкът почиваше на своя бивакъ, дойде н-кът на дивизията въ 4 ч. и 40 м. сл. пл. и лично заповѣда веднага полка да се вдигне по тревога. Въ 5 часа полкът бѣ вече въ походъ по пѣтя за с. Крупникъ, Гор. Джумая.

Полкътъ се изтегляше въ походна колона, когато бѣ свидетелъ на първата печална картина резултатъ отъ „примирието“: покрай полка се изтегляха съ наведени глави тѣжнитѣ колони на храбритѣ 4 и 17 п. полкове, които току що били обезоржжени. Едва сега стана ясно на войницитѣ защо бѣ необходимо полкътъ да се вдигне по тревога. И ако той бѣ запазилъ своята военна честъ и не преживѣ горчивото оскърбление да му бжде отнето оржжието отъ враговетѣ — това дължи на своя доблестенъ и енергиченъ н-къ на дивизията генералъ Вл. Вазовъ.

Въ 7 ч. 40 м. сл. пл. сжщиятъ день полкътъ стигна с. Крупникъ, гдето ношува на бивакъ.

На 4 октомврий полкътъ едва що бѣ пристигналъ въ гр. Гор. Джумая, когато къмъ 5 ч. сл. пл. се получи телеграма, съ която се съобщава, че царъ Фердинандъ I се отказва отъ престола въ полза на престолонаследника.

На 5 октомврий сутринята полкътъ положи клетва завѣрностъ на новия си младъ царъ Борисъ III. Сжщиятъ день се получи заповѣдъ за демобилизация на армията.

На 6 октомврий полкътъ пристигна въ гр. Дупница, гдето сдавайки оржжието си остана до 8 октомврий.

Следъ като премина презъ гр. Самоковъ, с. Шипочане на 11 октомврий полкътъ пристигна на гара Костенецъ, гдето се натовари на специаленъ влакъ.

На 12 октомврий въ 10 ч. сл. пл. въ тъмна нощъ полкътъ влѣзе въ гр. Плѣвенъ.

На 14 октомврий се почва увольнение на запаснитѣ, което продължи до 16 октомврий. На тая дата родения преди 3 години полкъ, следъ като окончателно се демобилизира и предаде останалитѣ кадри къмъ 4 и 17 п. полкове, престана на сжществува, освенъ за историята съ своитѣ дѣла.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

„Чичовцитѣ“ отъ 57 п. полкъ презъ 1915 г. трѣгнаха съ ентузиазъмъ на война, защото като добри войници тѣ считаха, че сж призвани отъ Върховния Вождъ въ името и за благо на тѣхната родина. Тѣ останаха чужди на политиката и знаеха само, че изпълняватъ своя войнишки и граждански дългъ.

И още отъ първия день на войната, полкътъ спечели „първия крупенъ успѣхъ съ скжпи трофей“ и получи увѣрението, че „този великъ подвигъ“ извършенъ при завладяването на непрестѣпната в. Глоговица „въодушевява“ и тѣхнитѣ бойни другари, които ще следватъ „сжщия пжтъ за постигане общата ц-лъ“.

Следъ това като премина р. Тимокъ полкътъ трѣбваше да сломява съпротивата на упорития противникъ стѣпка по

стѣпка до като навлѣзе въ Нишкото поле и достигна брѣга на р. Българска Морава.

А когато навлѣзе въ непроходимитѣ планини отъ Прокупле къмъ Прищина и настѣпи суровата есенъ, тогава освенъ съ упоритостта на сърбитѣ, полкътъ трѣбваше да води жестока борба съ атмосфернитѣ стихий, а при това затрудняванъ по трудностѣнитѣ планински пѣтеки и тѣрпящъ лишения дори отъ на жщия хлѣбъ.

Тѣй презъ победоносния си походъ полкътъ очерта незначимитѣ следи на своя пжтъ, оросенъ отъ свещенна българска кръвъ отъ Глоговица презъ Тимокъ, Дервентъ, Нишъ, Морава до Прищина. А тамъ на историческото Косово поле, като се приключваха действията срещу разгромена Сърбия, българинътъ вече виждаше да се осжществява неговия идеалъ: обединение на българското племе.

Когато презъ 1916 г. полкътъ зае новата си позиция при Дойранъ, той почна щедро да пролива своята потъ при укрепяването на позицията си, за да пести най-економично кръвта си за ония сюблимни моменти, когато тѣ настѣпятъ. Тогава „чичовцитѣ“ отъ 57 п. полкъ и войницитѣ отъ Плѣвенската дивизия разпрѣснаха легендата, че българскиятъ войникъ е ленивъ и неспособенъ да укрепява позицитѣ си. И ако нѣкъде, наистина, частитѣ не сж имали една действително укрепена позиция, макаръ и да сж я заемали цѣли месеци или години, то преди да се обвинява войника въ ленностъ, би трѣбвало да се потърсятъ причинитѣ въ това, до колко е било умѣло и настойчиво командването.

Презъ повече отъ две години полкътъ даде достатъчно доказателства за удивителна лична смѣлостъ, предприемчивостъ и готовностъ за самопожертвуване до последния день, презъ който заемаше своята позиция. И ако наистина, презъ голѣмитѣ боеве при Дойранъ, най-силниятъ ударъ на противника бѣ стоваренъ върху останалитѣ полкове отъ дивизията, то едва ли трѣбва да има и най-малкото съмнение, че „чичовцитѣ“ отъ 57 п. полкъ не биха засрамили своитѣ бойни другари, ако случаятъ би ги изправилъ вмѣсто тѣхъ да примѣрятъ силитѣ си, както изнесе съ достоинство и честь най-тежкитѣ и славни боеве презъ 1915 г.

И ако въпрѣки отличнитѣ действия на полка и дивизията, много отъ които могатъ да се посочатъ като образцови, все пакъ настѣпиха печалнитѣ септемврийски събития, Плѣвенци могатъ да заявятъ гордо и съ вдигнато чело, че тѣ биха и разгромиха враговетѣ при Дойранъ и то следъ неуспѣха ни при Добро поле; че на 18 и 19 септемврий тѣ спечелиха последната победа на Македонския фронтъ; че тѣ не бѣха победени до последния си день; че ако въпрѣки всичко това, тѣ отстѣпиха отъ своитѣ позиции, тѣ сто-риха това само по заповѣдъ отъ своето началство.

Не тѣхна, а наша е последната победа на Македонския фронтъ. Англичанитѣ дълго време ще си спомнятъ и ще се удивляватъ на нашия героизъмъ и на нашата упоритостъ.

Не можемъ обаче да не признаемъ, че тоя благороденъ и спокоенъ народъ, следъ като бѣ битъ и разгроменъ въ откритата борба; следъ като българскиятъ народъ бѣ сложилъ вече оржжието си — тогава тоя спокоенъ народъ изгуби самообладанието си и стана жестокъ.

Лондончани потънали въ трауръ за своитѣ грамадни жертви при Дойранъ не можаха да простятъ на тоя упоритъ и честенъ български народъ, а най-вече на Плѣвенци. Ето защо тоя гордъ народъ не забрави въ своето отмъщение нито българския народъ, нито Плѣвенци.

Когато трѣбваше да се подпише договора за мира презъ 1920 г., нашитѣ „договорни победители“ отидоха до тамъ въ своето злорадство, че пожелаха тоя унизителенъ „миренъ“ договоръ да се подпише на 27 ноемврий — тогава, когато цѣлиятъ български народъ празнуваше своя празникъ на победитѣ. А каточели незнаеха или забравяха, че българскиятъ народъ има достатъчно свѣтли дати. Тѣ забравяха, че българскиятъ народъ би могълъ да избере като празникъ на своитѣ победи именно деня на величавата и последна победа спечелена на Македонския фронтъ, която украси не тѣхнитѣ, а нашитѣ чела — тоя денъ бѣ именно 19 септемврий. Тая дата е вѣнецъ на редица свѣтли дати творени цѣли две години при разклоненията на гордия и вѣковенъ Джбъ, който се оглежда въ кристалнитѣ води на Дойранското езеро.

Англичанитѣ не можаха да простятъ и на Плѣвенци, че бра-
няйки достойно свещенната си земя, тѣ не пощади-
ха тѣхъ. Трѣбва да се допуска, че тѣ много тежко сж пострада-
ли при разгромитѣ имъ на 18 и 19 септемврий, за да изгуби
тоя спокоенъ народъ своето хладнокръвие. И ако тѣ не мо-
жаха да унищожатъ името на българския народъ, тѣ не мо-
жаха да търпятъ сжествуването дори името на Плѣвенци
— тѣхнитѣ победители. Заради това, още преди договорътъ
за мира да бѣ подписанъ, още презъ 1919 г., позволята на
нашитѣ „договорни победители“ 9 пех. Плѣвенска дивизия
бѣ разформирана и престана да сжествува по списъцитѣ.

Наивници. Тѣ много скоро забравятъ или се мжчатъ да
забравятъ. Девѣта дивизия напусна своята позиция на 20 сеп-
темврий вечерътъ. Ами когато презъ следнитѣ 4 дни пози-
цията бѣ изпразнена и 9 дивизия вече не бѣше предъ тѣхъ,
защо пакъ се бояха да се приближатъ? И ако тогава тѣ
се страхуваха отъ свещеннитѣ сѣнки, които витаеха надъ
позицията, дали сж помислили по-късно, че като дрѣзватъ
да заличатъ името на Плѣвенци, тѣ напраздно биха протег-
нали ржце къмъ неуловимитѣ призраци — тѣ не ще ги до-

коснатъ; напраздно тѣ ще се опитватъ да изловятъ и
оковатъ свещеннитѣ сѣнки — тѣ не ще успѣятъ; напразно
тѣ биха желали да угасятъ божественния пламъ въ сър-
цата на Плѣвенци — тѣ не ще угасятъ това що не се гаси.

* * *

А сега преди да се приключи заключението и преди
читателътъ да направи своето заключение, не би било безин-
тересно да се представи и изобрази въ цифри въ известни
отношения живота и дейността на полка, който на 18 сеп-
тември 1915 г. трѣгна въ походъ въ съставъ: 41 офицери
и 4241 войници и подофицери.¹⁾

По тая причина се поднасятъ следнитѣ таблици:

Таблица № 1

за преведенитѣ въ полка офицери, подофицери и войници
отъ допълняющитѣ и други части за попълване на полка
презъ периода на войната

Години	Офицери	Подофиц. и войници	Забележка
1915	1	240	Отъ показанитѣ въ графата офи- цери въ числителътъ сж офицери, а въ знаменателътъ — офицерски кан- дидати изпратени отъ школата за запасни подпоруцици. Това се отнася до всички таблици.
1916	1/17	457	
1917	10/12	75	
1918	4	241	
Всичко	16/29	1013	

Въ таблица № 1 е канализиранъ цѣлиятъ живъ потокъ,
който се е вливалъ въ редовѣтъ на полка, за да се попъл-
нятъ загубитѣ и опреснятъ силитѣ на полка съ офицери, под-
офицери и войници презъ периода на цѣлата война.

Като се изключатъ единичнитѣ случаи и малкитѣ
групи войници превеждани отъ разни части въ полка, оста-
налата по-голяма частъ отъ изпратенитѣ войници сж отъ
4, 17, 31, 36 допълняющи дружини и 9 маршеви полкъ.

Въ таблица № 2 сж показани числата на тия отъ на-
пустналитѣ полка офицери, подофицери и войници, които
сж били преведени отъ полка въ други части или сж били
уволнени по разни причини.

Забел. 1: При съставяне на таблицитѣ изчисленията сж правени при
липсата на нѣколко заповѣди по 57 п. отъ края на м. августъ и м.
септемврий 1918 г.

Таблица № 2

за преведенитъ и уволнени отъ полка офицери, подофицери и войници по разни причини презъ периода на войната

Години	Преведени отъ полка :				Уволнени за винаги отъ военна служба :				Всичко излѣзли отъ строя	
	Въ разни части отъ действащата армия		На нестр. сл. въ тила на армията поради слабостъ или рани		Като инвалиди отъ ранитѣ си		По болестъ			
	Офиц.	Подоф. и войн.	Офиц.	Подоф. и войн.	Офиц.	Подоф. и войн.	Офиц.	Подоф. и войн.	Офиц.	подоф. и войн.
1915	1	1	2	1	—	—	—	—	4	2
1916	5/2	196	1	574	—	11	—	32	6/2	613
1917	12/1	161	2	151	—	9	—	40	14/1	361
1918	3	16	10	108	—	3	—	20	13	147
Всичко	22/3	374	15	634	—	23	—	92	37/3	1123

Отъ преведенитъ въ разни части отъ Действующата Армия, грамадната частъ отъ тѣхъ сж били преведени въ: новоформиранитъ 1 и 2 минохвъргачни роти при 9 дивизия, минохвъргачната дружина и въ 44 п. полкъ.

Всички преведени въ тила на армията сж съ останали леки недостатъци вследствие рани или болести.

Отъ уволненитъ за винаги отъ военна служба една частъ сж вследствие останалитъ имъ голѣми недостатъци отъ ранитъ имъ като инвалиди, а друга частъ сж уволнени поради болестъ.

Таблица № 3

за убититъ и умрѣли отъ рани и болести офицери, подофицери и войници презъ периода на войната.

Години	Убити		Умрѣли отъ рани		умрѣли отъ болести		Безвестъ пропаднали		Всичко	
	офиц.	подоф. войн.	офиц.	подоф. войн.	офиц.	подоф. войн.	офиц.	подоф. войн.		
1915	2	83	1	30	—	8	—	15	3	136
1916	—	14	—	2	—	9	—	2	—	27
1917	—	42	—	19	—	19	—	4	—	84
1918	1	17	—	5	—	16	—	6	1	44
Всичко	3	156	1	56	—	52	—	27	4	291

Въ таблица № 3 сж показани убититъ, умрѣлитъ отъ рани, умрѣлитъ отъ болести и безвестпропадналитъ офицери, подофицери и войници презъ периода на войната.

Таблица № 4

за раненитъ офицери, подофицери и войници презъ периода на войната.

Години	Ранени		ОТЪ РАНЕНИТЪ:							
			Оздравѣли и върнали се въ полка		Преведени въ тила на армията		Уволнени като инвалиди		Починали отъ рани	
	оф.	подоф. войн.	оф.	подоф. войн.	оф.	подоф. войн.	оф.	подоф. войн.	оф.	подоф. войн.
1915	4	656	1	161	—	—	—	—	—	30
1916	1	70	2	373	—	120	—	11	—	2
1917	2	179	1	145	1	30	—	9	—	19
1918	3	83	2	57	2	23	—	3	—	5
Всичко	10	988	6	736	3	173	—	23	—	56

Въ таблица № 4 сж показани напустналитъ временно полка като ранени.

Въ сжщата таблица е проследенъ и по нататъшниятъ пътъ на раненитъ. Отъ нея се вижда, че по-голѣмата частъ отъ раненитъ сж оздравѣли напълно и сж се завърнали въ полка; друга частъ сж оздравѣли, но сж останали съ нѣкои недостатъци и затова сж преведени отъ полка въ разни части и учреждения на нестроева служба въ тила на армията; друга по-малка частъ сж сжщо оздравѣли, но сж останали съ по-голѣми недостатъци и сж уволнени отъ военна служба като инвалиди; най-сетне се вижда и каква частъ отъ раненитъ сж починали вследствие ранитъ си.

Таблица № 5

за заболѣлитъ и евакуирани отъ полка и за оздравѣлитъ и завърнали се въ полка офицери, подофицери и войници презъ периода на войната.

Години	Заболѣли		Оздравѣли		Забележка
	оф.	подоф. войници	оф.	подоф. войници	
1915	—	71	—	70	Въ показанитъ числа на заболѣлитъ не влизатъ ония, които сж боледували въ ротитъ си или въ полковия лазаретъ.
1916	6	841	6	641	
1917	15	1831	10	1814	
1918	11	1121	7	1027	
Всичко	32	3864	23	3522	

Въ таблица № 5 се виждат дълги колони от заболяли отправени по етапен ред към разните болници разположени назад от полка. По-голямата част от заболялите сж от слабост, изтощение и малария. Тук не трѣбва да се забравя, че полкът бѣ комплектуванъ отъ запасни войници отъ по старитѣ набори — между 30 и 40 годишна възраст, смѣтани въ началото на войната.

Въ сжщата таблица се виждат и дългитѣ колони на закрепналитѣ и оздравѣли войници, които се завръщатъ въ полка да попълнятъ разреденитѣ редове на своитѣ роти.

Таблица № 6

за разпредѣление въ процентно отношение на всички излѣзли отъ строя въ боеветѣ презъ периода на войната

Отъ всички излѣзли отъ строя сж :	Презъ подвижната война 1915 г.	Презъ позиционната война 1916—1918 г.	Общо презъ цѣлата война 1915—1918 г.
Ранени	85·8%	79·7%	84·3%
Убити	11·2%	17·5%	13·4%
Безвестъ пропаднали	2%	2·8%	2·3%

Въ таблица № 6 е показано нагледно съотношението на всички излѣзли отъ строя презъ време на боеветѣ: убити, ранени и безвестпропаднали.

Отъ сжщата таблица се вижда отдѣлно това съотношение както презъ подвижната война срещу Сърбия презъ 1915 г., така и презъ позиционната война презъ 1916—1918 г.

Таблица № 7

за изразяване въ процентъ последствията отъ полученитѣ рани въ боеветѣ презъ периода на войната

Отъ всички ранени сж :	Процентъ	Забележка
1. Оздравѣли и завърнали се въ полка	74·6	Въ числото на оздравѣлитѣ влизатъ и тия, които вследствие на ранитѣ си бѣха назначени на нестр. сл. въ подѣленята на полка.
2. Преведени на лека нестр. сл. въ тила на армията	17·5	
3. Уволнени отъ военна сл. като инвалиди	2·3	
4. Починали отъ ранитѣ си	5·6	

Въ таблица № 7 е изразено съотношението на последствията, презъ които сж преминали раненитѣ.

Цифритѣ сж достатъчно убедителни, за да ги оставимъ да говорятъ съ своя езикъ.

Тукъ обаче не можемъ да отменимъ незабелязано друга една страна, която ни разкриватъ тия цифри — това е дейността проявена отъ нашата санитарна служба.

Нашитѣ врагове полагаха всички усилия, съ всевъзможни сръдства, за да извадятъ отъ строя максимумъ бойци за възможното най-продължително време.

Сега нѣма да се спираме на всички сръдства, които нашитѣ строеви началници и бойци противопоставяха на врага, за да се предпазятъ отъ унищожителнитѣ му сръдства и за намаление до възможния минимумъ числото на излѣзлитѣ отъ строя.

Сега сжщо нѣма да се спираме и върху онзи ограниченъ запасъ отъ хора, които се подготвятъ въ допълняющитѣ части.

Сега искаме да се спремъ само върху оня грамаденъ съживителенъ и заздравителенъ изворъ, който ни дава санитарната служба.

Тогава, когато се водѣха най-ожесточенитѣ боеве, когато редоветѣ на полковетѣ се разрѣдваха; когато ротитѣ се стопяваха; когато позициитѣ се обезлюдваха отъ своитѣ защитници — тогава дълги нескончаеми върволици изпълваха всички болници. Презъ това време нашитѣ лѣкари съ денонощни бдения и грижи облекчаваха болкитѣ и страданията на раненитѣ; съ денонощни усилия се борѣха съ смъртта, за да изтрѣгнатъ отъ нейнитѣ хладни обятия нашитѣ храбърци, надъ които тя бѣ разперила своитѣ криле.

Така нашитѣ лѣкари съ пълно съзнание и съ неуморна деятельность успѣваха въ скоро време да заздравятъ ранитѣ, да укрепятъ силитѣ и отново да отправятъ тия достойни синове на родината като живъ потокъ къмъ полковетѣ, за да заематъ отново разреденитѣ мѣста на своитѣ роти.

Всѣкакви думи сж безполезни, за да изразятъ неуморната деятельность и грамадната спасителна роль, която изпълни нашия скромненъ санитаренъ персоналъ, когато предъ нксъ се намиратъ цифритѣ съ тѣхния убедителенъ езикъ. Та нима не е безспорна заслугата на нашата санитарна служба, когато отъ 100 ранени спасява живота на 95? Нима е малка заслугата когато отъ 100 ранени излѣзли отъ строя, лѣкаритѣ отново успѣватъ да повърнатъ 74 храбърци на тѣхнитѣ началници?

Таблица № 8

за изразяване въ процентъ последствията отъ евакуиранитѣ отъ полка 3896
заболѣли офицери, подофицери и войници презъ периода на войната

Отъ всички ранени сж:	Про- центъ	Забележка
1. Оздравѣли и завърнали се въ полка . . .	91.7	Въ числото на оздравѣлитѣ влизатъ и тия, които като слаби сж получили на значение на нестр. сл. въ подѣленията на полка.
2. Преведени на лека нестр. сл. въ тила на армията	4.6	
3. Уволнени по болестъ	2.4	
4. Починали отъ разни болести	1.3	

Въ таблица № 8 по подобие на таблица № 7 е показано нагледно съотношението на последствията, презъ които сж преминали заболѣлитѣ.

Тукъ при наличността на цифритѣ сжщо нѣма да се спираме на изразеното съотношение.

Въ тая таблица обаче още по нагледно е изразена грамадната спасителна роль, която е изпѣлвила нашата санитарна служба, като отъ 100 заболѣли е спасила живота на 98.7.

Дори при липсата на голѣми епидемии, но при наличността само на голѣмото изтощение, на маларията и голѣмитѣ нагоди отъ климатическитѣ и хигиенически условия, все пакъ постигнатитѣ резултати заслужаватъ повече отъ всѣка благодарностъ отъ страна на близкитѣ и домашнитѣ на заболѣлитѣ.

Не по-малка благодарностъ заслужава санитарната служба въ лицето на лѣкаритѣ и отъ страна на всички строєви началници, когато тѣ посрещаха дългитѣ колони на оздравѣлитѣ, за да заематъ отново своитѣ опразнени мѣста.

Таблица № 9

за заловенитѣ отъ полка пленници презъ периода на войната

Година	Сърби	Англичани		Всичко	Забележка
		оф.	войници		
1915	2002	—	—	2002	
1916	—	1	—	1	
1917	—	—	7	7	
1918	—	2	36	38	
Всичко	2002	3	43	2048	

Въ таблица № 9 сж показани заловенитѣ отъ полка пленници, показани по народностъ, презъ периода на цѣлата война.

СПИСКЪ

на убититѣ, умрѣли отъ рани и умрѣли отъ болести офицери, подофицери и войници отъ 57 полкъ презъ периода на войната.

№ по редъ	Чинъ, име, фамилия	Рота	Мѣстожителство		Дата	убитъ ум. рани ум. бол.
			градъ (село)	околия		
1	Подпор. Добревъ Ив. Янакиевъ	4 р.	—	—	2.10.915	убитъ
2	„ Манушевъ Н. Конст.	3 р.	—	—	2.10.915	убитъ
3	пор. Стояновъ Г. Тодоровъ	2 р.	В. Търн.	—	—	умр. р.
4	подпор. Евстатиевъ Вл. Григ.	4 р.	Черв. Бр.	Луков.	18.9.918	убитъ
5	фелдф. Петровъ Ив. Петровъ	щ. п.	Старопат	Кулска	8.5.917	„
6	ст.-под. Мончевъ Деко Вжтевъ	щ. 1 др.	Никол.	Плѣвен.	10.5.917	„
7	мл. под. Рашковъ Р. Спасовъ	1 р.	Садовецъ	Луков.	29.9.915	„
8	фелдф. Коцевъ Коста Гешовъ	„	Орѣхов.	Плѣвен.	2.10.915	„
9	ред. Илиевъ Здр. Гетовъ	„	Плѣвенъ	—	„	„
10	„ Вълчевъ Петко Ивановъ	„	Орѣхов.	„	„	„
11	„ Христовъ Хр. Стефановъ	„	„	„	„	„
12	„ Стефановъ Ст. Тодоровъ	„	Плѣвенъ	„	„	„
13	„ Илиевъ Вълко Рашковъ	„	Садовецъ	Луков.	„	„
14	„ Малжаровъ Деко Тодор.	„	Дойренци	Ловчан.	„	„
15	„ Павловъ Велю Куневъ	„	Орѣхов.	Плѣвен.	10.10.915	„
16	мл. под. Кунчовски Янко Дим.	„	Плѣвенъ	—	11.10.915	„
17	ред. Марковъ Г. Ангеловъ	„	Телишъ	Луков.	„	„
18	„ Лаловъ Лало Дейковъ	„	Садовецъ	„	29.10.915	„
19	„ Пановъ Маринъ Горановъ	„	Махалата	Плѣвен.	10.6.918	„
20	„ Несторовъ Стойко Георг.	„	пожаренъ	Гостивар.	2.8.918	„
21	„ Ангеловъ Георги Геновъ	2 р.	Тученица	Плѣвен.	10.10.915	„
22	„ Попъ Николовъ Н. Тачевъ	„	Плѣвенъ	—	11.10.916	„
23	„ Вановъ К. Мариновъ	„	Злокуч.	Плѣвен.	„	„
24	„ Дечо Ангеловъ	„	Каменецъ	„	„	„
25	„ Костовъ Антонъ Пжшовъ	„	Плѣвенъ	Плѣвен.	29.10.915	„
26	фелдф. Михайловъ Стам. Иван.	„	Махалата	„	22.8.916	„
27	ред. Атанасовъ Цв. Ивановъ	„	Каменецъ	„	„	„
28	„ Сребърновъ С. Петровъ	„	Плѣвенъ	—	„	„
29	„ Ватевъ Кръстю Геновъ	„	Пелишатъ	Плѣвен.	„	„
30	„ Мачковъ Кини Стойковъ	„	Дебнево	Троянска	23.4.917	„
31	ст. под. Пановъ Дим. Василевъ	„	Славов.	Плѣвен.	11.5.917	„
32	ред. Стойновъ Стойно Георг.	„	Камен.	Ловчан.	25.5.917	„
33	„ Лукановъ Луканъ Петк.	„	Даброл.	Орѣхов.	3.6.917	„
34	„ Иванъ Тодоръ Гечевъ	„	Радичен.	Плѣвен.	26.7.917	„
35	ефр. Испърски Цано Мирчевъ	3 р.	Ловечъ	Ловчан.	29.9.915	„
36	ред. Тинчевъ Кръстю Петковъ	„	Вълч. Тр.	Плѣвен.	1.10.915	„
37	„ Тодоръ Петровъ	„	Гол Жел.	Троян.	2.10.915	„
38	ефр. Георгиевъ Дамянъ Геновъ	„	Одърне	Плѣвен.	„	„
39	ред. Ганю Савовъ	„	Июшавъ	Ловчан.	„	„
40	„ х. Ивановъ Хр. Василевъ	„	Ловечъ	—	„	„
41	„ Иванъ Ганевъ	„	Брѣстово	Ловчан.	„	„
42	„ Иото Цвѣтковъ	„	Лисецъ	„	10.10.915	„

№ по редъ	Чинъ, име, фамилия	Рота	Мѣстожителство		Дата	убитъ ум. рани ум. бол.
			градъ (село)	околия		
43	мл. под. Деки въ Цв. Крачуновъ	"	Плѣвенъ	Плѣвен.	21.10.915	убитъ
44	ред. Найдентъ Мариновъ	"	Гумащи.	Троян.	"	"
45	" Чавдаровъ М. Тонковъ	"	Бѣлишъ	"	22.8.916	"
46	" Коневъ Коню Нечевъ	"	Бръстово	Ловчан.	"	"
47	" Миколакичевъ Андрея Г.	"	Г. Митр.	Плѣвен.	3.5.917	"
48	мл. под. Илиевъ Ник. Минковъ	"	Петърн.	"	7.5.917	"
49	ред. Маноилски Бочо Вълчевъ	"	Никол.	"	"	"
50	" Цвѣтковъ Н. Атанасовъ	"	"	"	10.5.917	"
51	" Ибишъ Кара Мехмедовъ	"	Плѣвенъ	"	9.5.917	"
52	ефр. Нешковъ Вас. Василевъ	"	"	"	8.5.917	"
53	ред. Запrianовъ Н. Йордановъ	"	Гарванов.	Хасков.	1.8.917	"
54	" Николовъ Вас. Проинковъ	4 р.	Юрукл.	Ловчан.	2.10.915	"
55	" Андровски Върбанъ Ник.	"	Лепица	Б. Слат.	13.10.915	"
56	" Цоцовъ Найдентъ Дим.	"	Кнежа	Орѣхов.	17.8.916	"
57	" Димитровъ Петко Христ.	"	Биволаре	Плѣвен.	24.4.917	"
58	" Цанчевъ П. Стояновъ	"	Мар. Тр.	Плѣвен.	19.5.917	"
59	" Кабашки Бочо Коновъ	"	Гривица	"	6.6.917	"
60	мл. п. Трифоновъ А. Георгиевъ	"	Ясенъ	"	11.2.918	"
61	ред. Гачевъ Павелъ Ивановъ	"	Уч.-долъ	"	8.3.918	"
62	" Николовъ Бенчо Диновъ	5 р.	Джбенъ	Луков.	1.10.915	"
63	мл. под. Пановъ Илия Стеф.	"	Крушов.	Плѣвен.	2.10.915	"
64	ред. Димитровъ Д. Николовъ	"	Плѣвенъ	"	"	"
65	" Димитъръ Кировъ	"	"	"	"	"
66	" Дичевъ Дим. Стоевъ	"	Смърдех.	"	"	"
67	" Георги Ивановъ	"	Гор. Мит.	"	19.10.915	"
68	" Миневъ Велю Блажевъ	"	Сгалав.	"	3.11.915	"
69	мл. под. Христовъ Хр. Илиевъ	6 р.	Б. Караг.	"	2.10.915	"
70	ред. Червенковъ Петко Кировъ	"	Бохотъ.	"	"	"
71	" Пановъ Хр. Йонковъ	"	"	"	"	"
72	" Дончовъ Ив. Паневъ	"	Бѣглежъ	"	"	"
73	" Сажовъ Вѣло Ячовъ	"	Дерман.	Луков.	"	"
74	" Коцовски Дим. Неневъ	"	Еница	Б. Слат.	"	"
75	" Тодоровъ М. Атанасовъ	"	Б. Караг.	Плѣвен.	1.6.917	"
76	" Налбантски Стою Петковъ	"	Петров.	Луков.	23.9.917	"
77	" Даниовски Бако Динковъ	7 р.	Девенци	"	1.10.915	"
78	" Петровъ Дико Цачевъ	"	Бѣжаново	"	"	"
79	" Драгановъ Ив. Петровъ	"	Ракита	"	2.10.915	"
80	" Димитровъ К. Мирчевъ	"	Радомир	"	27.2.916	"
81	" Георгиевъ Спасъ Мих.	"	"	"	30.9.916	"
82	" Колевъ Петко Илиевъ	"	Садовецъ	"	30.4.917	"
83	" Георговъ Якимъ Стойковъ	"	Ракита	"	15.5.917	"
84	" Радевъ Станю Костовъ	"	"	"	"	"
85	" Аврамовъ П. Мирковъ	"	"	"	"	"
86	" Кекевето К. Найденовъ	"	Бѣлхан.	"	"	"
87	" Бамбарски К. Ивановъ	8 р.	Хубавене	"	2.10.915	"
88	" Кардашевъ Г. Трифоновъ	"	Дерманци	"	"	"
89	" Дръндарски Йор. Ивановъ	"	"	"	"	"
90	" Нанчовъ Нанчо Мичковъ	"	Жгленъ	"	"	"
91	" Герговъ Панчо Велковъ	"	"	"	"	"
92	мл. под. Симеоновъ В. Йотовъ	"	Орѣшане	Луков.	2.10.915	"
93	ред. Атанасовъ Баню Вълчевъ	"	Карашъ	"	"	"
94	" Кънчевъ Петъръ Дановъ	"	Кардукъ	"	"	"
95	" Неновъ Нено Ивановъ	"	Хубавене	"	19.10.915	"

№ по редъ	Име, чинъ, фамилия	Рота	Мѣстожителство		Дата	убитъ ум. рани ум. бол.
			градъ (село)	околия		
96	" Царски Лако Петровъ	8 р.	Бѣлснич.	Луков.	29.10.915	убитъ
97	" Геновски Ив. Георгиевъ	"	Хубавене	"	30.10.915	"
98	" Славчевъ Златю Ангеловъ	"	Хасково	"	8.5.917	"
99	" Нейчевъ Стаментъ Вълковъ	"	Жгленъ	"	24.5.917	"
100	" Войновски Бър. Герговъ	"	Хубавене	"	30.5.917	"
101	" Бѣлевъ Стоянъ Калчовъ	"	Дерманци	"	"	"
102	" Тотевъ Боянъ Георгиевъ	9 р.	Луковитъ	"	2.10.915	"
103	" Вѣловъ Тома Вѣловъ	"	"	"	10.10.915	"
104	" Цановъ Цанко Георгиевъ	"	"	"	2.10.916	"
105	" Милаковски П. Мѣловъ	"	Тодорич.	"	21.10.917	"
106	ст. под. Петковъ Л. Вѣловъ	10 р.	Б. Слат.	Б. Слат.	2.10.915	"
107	ред. Джамболски И. Николовъ	"	Бъркач.	"	"	"
108	ст. под. Диковъ Ф. Диковъ	"	Джерил.	"	19.10.915	"
109	ред. Владовъ Нано Йотовъ	"	"	"	"	"
110	" Бурдашки Дим. Гергевъ	"	Б. Слат.	"	"	"
111	" Цвѣтковъ Хр. Ганчевъ	"	"	"	"	"
112	" Манчовски Киро Вѣловъ	"	Оходене	"	"	"
113	" Геговъ Мицо Симеоновъ	"	Боров.	"	22.10.915	"
114	" Гардовъ Хр. Ивановъ	"	Комар.	"	25.10.915	"
115	" Вѣловъ Вѣло Цоновъ	"	Боров.	"	4.11.915	"
116	" Танасински Марко Герговъ	"	"	"	6.11.915	"
117	" Цековски Илия Вѣловъ	"	Бъркач.	"	"	"
118	" Стойчо Кочо Василевъ	"	Б. Слат.	"	7.11.915	"
119	" Кръстевъ К. Христовъ	"	Попица	"	12.4.917	"
120	" Руджански Лук. Димовъ	"	"	"	"	"
121	" Христовъ Нино Герговъ	"	Джерил.	"	2.10.916	"
122	" Кюрчиевъ П. Рафайловъ	"	Тодорич.	Луков.	22.10.916	"
123	фелдф. Сълковъ С. Трифон.	"	Боров.	Бѣлосл.	12.11.917	"
124	ред. Исмаиловъ П. Куртевъ	"	"	"	"	"
125	" Бенчовски Ив. Вѣловъ	10 р.	Търнакъ	Б. Слат.	8.12.917	"
126	" Връбовски С. Първановъ	"	Борованъ	"	10.12.917	"
127	" Ганджинъ Д. Христовъ	"	"	"	"	"
128	" Стайковъ Велю Николовъ	"	Джерил.	"	6.8.917	"
129	мл. под. Мановски Д. Иван.	11 р.	К. Поле	"	17.10.915	"
130	ред. Митински Ник. Петковъ	"	Тлачене	"	2.10.916	"
131	" Шишковъ Никола Илиевъ	"	Кам. Поле	"	28.11.917	"
132	" Кирковъ Никола Вѣловъ	"	"	"	"	"
133	" Дочковски Иото Цанковъ	"	Търнакъ	"	"	"
134	" Райновски Ив. Гещовъ	"	Кам. Поле	"	23.5.917	"
135	" Касапски Ив. Милевъ	"	"	"	23.1.917	"
136	" Вѣлевъ Панчо Симеоновъ	"	Бѣлогр.	"	"	"
137	" Навковски Ненчо Цоневъ	"	Тлачене	Б. Слат.	30.1.918	"
138	" Савчевъ Пет. Крачуновъ	"	"	"	4.4.918	"
139	" Тихоловъ Ив. Милевъ	"	Кам. Поле	"	"	"
140	мл. под. Йонковъ П. Славовъ	"	Орѣшъ	Свищов.	"	"
141	ред. Томовъ Вуто Герговъ	12 р.	Телищъ	Луков.	2.10.915	"
142	" Филковъ Точо Милчевъ	"	Койнаре	Б. Слат.	"	"
143	" Писинъ Пешо Дачевъ	"	"	"	"	"
144	" Гановски Ангелъ Петровъ	"	Чомаков.	"	"	"
145	" Лачковски Г. Андреевъ	"	Еница	"	"	"
146	" Иончовъ Иончо Митковъ	"	Драшанъ	"	"	"
147	" Диновски Мих. Христовъ	"	Койнаре	"	21.10.915	"
148	" Тотовъ Петко Тотовъ	"	"	"	"	"

№ по редъ	Чинъ, име, фамилия	Рота	Мѣстожителство		Дата	убитъ ум. ранн ум. бол.
			градъ (село)	околия		
149	ст. под. Тошовъ Тошо Коцевъ	12 р.	Вировско	Б. Слат.	21.10.915	убитъ
150	ред. Умарски П. Ивановъ	"	Еница	"	"	"
151	" Коновски Вѣтко Симеоновъ	"	Койнаре	"	22.10.915	"
152	" Баковъ Тодоръ Тасовъ	"	Козлодуй	Орѣхов.	21.10.917	"
153	" Цековъ Маринъ Ценовъ	"	Писарево	Плѣвен.	12.7.918	"
154	" Юсуфовъ М. Ибраимовъ	"	Плѣвенъ	"	"	"
155	" Ангеловъ Ив. Петровъ	1 к. р.	Петърн.	Плѣвен.	10.5.917	"
156	" Йотовски Вас. Краевъ	"	Бѣленци	Луков.	23.7.917	"
157	" Пенковъ Ал. Кръстевъ	2 к. р.	Д.-Джбн.	Плѣв.	21.1.918	"
158	" Янковъ Ив. Младеновъ	т. к.	Плѣвенъ	"	9.4.917	умр. р.
159	" Христовъ Нино Георгиевъ	1 р.	Орѣхов.	Плѣвен.	"	"
160	" Караджовски М. Ивановъ	"	Телишъ	Луков.	"	"
161	" Вълковъ Вълко Бешовъ	"	Садовецъ	"	16.10.915	"
162	" Вълчановъ М. Вълковъ	"	Плѣвенъ	"	3.5.917	"
163	мл. под. Илиевъ Г. Х. Симеон.	2 р.	"	"	18.10.915	"
164	ред. Ганчовски Ганчо Васковъ	"	Борованъ	Б.-Слат.	27.8.916	"
165	" Доричински В. Иванчовъ	"	Пелишатъ	Плѣвен.	20.2.917	"
166	" Наумовъ Юрд. Христовъ	"	Плѣвенъ	"	9.4.917	"
167	" Ивановъ Ив. Лазаровъ	3 р.	Бъркачъ	Плѣвен.	29.4.917	"
168	" Боевъ Георги Янчевъ	"	Върбица	"	7.5.917	"
169	" Краевъ Никола Краевъ	"	Кнежа	Троянска	5.7.918	"
170	ст. под. Тодоръ Макавѣевъ	4 р.	Плѣвенъ	"	3.10.915	"
171	ред. кѣневъ Ангелъ Ивановъ	"	Раднини.	Плѣвен.	31.10.915	"
172	" Поповъ Тодоръ Мариновъ	"	Бреница	Б.-Слат.	13.11.915	"
173	" Мачевъ Дим. Цвѣтковъ	"	Д.-Джбн.	Плѣв.	8.6.917	"
174	" Минчо Минковъ	5 р.	Сгалюв.	"	3.10.915	"
175	" Рогачевъ Петко Геновъ	"	Радюв.	Ловчан.	2.12.915	"
176	" Андрѣевъ Кръстю Янковъ	"	В. Трънъ	Плѣв.	3.10.915	"
177	" Коновъ Цв. Ивановъ	"	"	"	12.3.917	"
178	" Гечевъ Цв. Ивановъ	"	Д.-Джбн.	Плѣв.	24.5.917	"
179	" Тодоръ Йотовъ Бановъ	6 р.	Карашъ	Луков.	5.10.915	"
180	" Маринъ Славковъ	"	Г.-Джбн.	Плѣв.	4.10.915	"
181	" Алиевъ Али Юсеиновъ	"	Плѣвенъ	"	11.4.917	"
182	" Алиевъ Рамаданъ Алиевъ	"	Брѣстов.	Плѣв.	11.5.917	"
183	" Дамяновъ Дав. Ангеловъ	"	Б. Караг.	"	2.10.915	"
184	" Бечковски Пело Ивановъ	7 р.	Девенци	Луков.	22.10.915	"
185	мл. под. Миновъ Ив. Петровъ	"	Телишъ	"	31.3.917	"
186	ред. Тодоръ Генчевъ	8 р.	Дерман.	"	24.11.915	"
187	" Мако Петковъ	"	Чер.-Бр.	"	27.12.915	"
188	" Ценовъ Петко Крачуновъ	"	Карашъ	"	11.11.915	"
189	" Стояновъ Мико Боевъ	"	Чер.-Бр.	"	1.11.915	"
190	" Вацавски Йото Пенковъ	"	Дерман.	"	2.4.917	"
191	ред. Кръстевъ Д. Антоновъ	"	Хасково	"	5.4.917	"
192	" Йовчевъ Цвѣтанъ Илиевъ	"	Плѣвенъ	"	11.4.917	"
193	" Златановъ Вас. Митовъ	"	Гостия	Орѣхов.	10.5.917	"
194	" Акмановъ Р. Маджаровъ	"	Плѣвенъ	"	27.5.917	"
195	" Райковъ Бано Ниновъ	9 р.	Торось	Луков.	13.11.915	"
196	" Банчовъ Тодоръ Кръстевъ	"	Тодорич.	"	6.10.915	"
197	" Бешковъ Петъръ Петковъ	"	Луковитъ	"	11.11.915	"
198	фелдф. Герговъ Ив. Йотовъ	"	Батолци	Тетевен.	7.4.917	"
199	ред. Махмудовъ Ахм. Елезовъ	"	Орѣхов.	Плѣв.	2.11.917	"
200	" Кръстевъ Герго Герговъ	"	Тодорич.	Луков.	2.10.915	"
201	" Иванъ Лазаровъ	10 р.	Рупци	"	19.11.915	"

№ по редъ	Чинъ, име, фамилия	Рота	Мѣстожителство		Дата	убитъ ум. ранн ум. бол.
			градъ (село)	околия		
202	ст. под. Чакърски С. Петковъ	10 р.	Бъркач.	Б. Слат.	12.10.915	умр. р.
203	ред. Шишковъ Петко Радуловъ	"	Садоневъ	Луков.	26.7.916	"
204	фелдф. Николовъ Ив. Миневъ	"	Попица	Б. Слат.	6.11.915	"
205	ред. Белински Косто Герговъ	"	Борованъ	"	12.10.915	"
206	" Калински Петъръ Дилчевъ	"	Б. Слат.	"	6.8.918	"
207	" Павелъ Витановъ	11 р.	Ракита	Луков.	4.10.915	"
208	" Христовски Ив. Трифоновъ	"	Габаре	Б. Слат.	25.4.918	"
209	" Сюлемановъ К. Миковъ	"	Кам. Поле	"	"	"
210	ст. под. Дилковски С. Атанас.	12 р.	Еница	"	29.11.915	"
211	" Голѣмански Тончо Цакочъ	"	Койнаре	"	24.10.915	"
212	мл. под. Торловски Г. Пенковъ	ш. п.	Борованъ	"	7.12.915	умр. б.
213	" Павловъ А. Парашкевовъ	т. к.	Плѣвенъ	"	13.1.917	"
214	ред. Станчевъ Ив. Ивановъ	"	"	"	9.10.917	"
215	ст. под. Стояновъ Вас. Велевъ	м. к.	"	"	18.12.917	"
216	ред. Досевъ Вас. Георгиевъ	ш. 1 д.	Радинен.	Плѣв.	22.9.916	"
217	" Маринчо И. Селановски	1 р.	Бенели	Орѣхов.	9.10.915	"
218	" Тимчовъ Петъръ Неновъ	"	Плѣвенъ	"	15.2.916	"
219	" Първанъ Димитровъ Юрд.	"	"	"	3.12.916	"
220	" Гановъ Атанасъ Томовъ	"	Орѣхов.	Плѣв.	15.6.917	удав.
221	" Мичовъ Юрд. Петковъ	"	Плѣвенъ	"	19.2.918	умр. б.
222	" Мариновъ М. Димитровъ	"	Махалата	Плѣв.	9.8.918	"
223	" Величковъ Величко Кост.	2 р.	Радинепъ	"	9.3.917	"
224	" Пачевъ Спасъ Кръстевъ	"	Славов.	Плѣв.	18.10.917	"
225	" Беленски Нино Коцевъ	"	Борованъ	Б. Слат.	29.1.918	"
226	" Четлювъ Цвѣт. Петковъ	3 р.	Писарево	Плѣв.	17.12.915	"
227	" Деоларовъ Панко Стояновъ	"	"	"	24.8.916	"
228	" Николовъ Гено Стояновъ	"	Петърн.	Плѣв.	3.9.916	"
229	" Кароцъ Ив. Дачовъ	"	Никол.	"	20.7.917	"
230	" Велевъ Ангелъ Петровъ	"	Пордимъ	"	31.7.918	"
231	" Мановски Тонко Даковъ	4 р.	Дерм.	Луков.	12.3.917	"
232	" Георгиевъ Г. Христовъ	5 р.	Сгалюв.	Плѣв.	21.9.916	"
233	" Терзиски Кост. Георгиевъ	"	Яково	Петрич.	26.3.917	"
234	" Гайдаревъ Янко Пенковъ	"	В.-Трънъ	Плѣв.	2.6.918	"
235	" Геновъ Гено Михайловъ	6 р.	къшинъ	"	27.12.915	"
236	" Цановъ Пано Герговъ	"	Петрев.	Луков.	24.9.916	"
237	" Гуневъ Хар. Николовъ	"	Васил.	Струм.	6.6.917	"
238	" Хиновъ Тонко Вѣтовъ	"	Карашъ	Луков.	29.1.918	"
239	" Карлабаши Вълчо Начевъ	"	Соколаре	Б. Слат.	24.10.918	"
240	мл. под. Видрарски Ц. Вълчевъ	7 р.	Ракита	Луков.	13.6.916	"
241	ред. Митовски Вълчо Костовъ	"	Струп.	Б. Слат.	27.10.917	"
242	" Ионовъ Илия Начовъ	8 р.	Бѣлсинч.	Луков.	25.9.917	"
243	" Вѣтковъ Нешко Пейковъ	"	Кардук.	"	11.1.918	"
244	" Дочовъ Цвѣтко Бановъ	9 р.	Бреница	Б. Слат.	24.7.917	"
245	" Бурчевъ Петъръ Колевъ	"	Торось	Луков.	8.11.917	"
246	ст. под. Георгиевъ Петко Зах.	"	Г. Джбн.	Плѣв.	3.5.918	"
247	ред. Махмудовъ Ахм. Алиевъ	"	Торось	Луков.	10.12.915	"
248	" Стойчевски Ив. Стойчевъ	10 р.	Борованъ	Б. Слат.	18.12.915	"
249	мл. под. Изворски Хр. Гочевъ	"	Гр. Б.-Сл.	"	4.12.915	"
250	ред. Велковски Тод. Сѣбковъ	"	Попица	Б. Слат.	13.8.917	"
251	" Горбета Риза Амишовъ	"	Левски	Плѣв.	8.8.918	"
252	" Петровъ Петъръ Григоровъ	"	Марин.	Кавадар.	7.8.918	"
253	" Неновски Пенко Пенковъ	11 р.	Глава	Б. Слат.	18.12.915	"
254	" Кировски Петъръ Йотоаъ	"	Търнакъ	"	27.9.917	"

№ по редъ	Чинъ, име, фамилия	Рота	Мѣстожителство		Дата	убитъ ум. рани ум. бол.
			градъ (село)	околия		
255	" Хузовъ Павелъ Стефановъ	11 р.	Воевод.	Орѣхов.	6.11.917	умр. 6.
256	" Дановъ Недѣлко Минчевъ	"	Стражица	Г. Орѣх.	10.8.918	"
257	" Митковъ Петръ Николовъ	12 р.	Мар Тр.	Плѣв.	17.9.916	"
258	" Петковъ Цеко Мацевъ	"	Върбица	Б. Слат.	4.6.917	"
259	" Боевъ Вас. Николовъ	1. к. р.	Сух. долъ	Севлиев.	3.5.917	"
260	" Славовъ Мито Цоневъ	2. к. р.	Гостиля	Ловчан.	25.1.917	"
261	" Гюровъ Матея Рачевъ	"	"	Орѣхов.	13.2.918	"
262	" Тодоръ Марковъ	"	Д. Джбн.	Плѣв.	"	"
263	" Обретеновъ Анг. Обретен.	гр. вз.	Борованъ	Б. Слат.	30.1.918	"
264	" Стойковъ Стойко Николовъ	н. р.	Жгленъ	Луков.	12.8.918	"

Забележка: Направенитъ съкращения означаватъ:

уб.	— убитъ	1. к. р.	— 1 картчна рота
умр. р.	— умрѣлъ отъ рани	2. к. р.	— 2 картчна рота
умр. б.	— умрѣлъ отъ болестъ	гр. вз.	— гранатохвъргаченъ взводъ
щ. п.	— щаба на полка	н. р.	— нестроева рота
щ. 1 др.	— щаба на 1 дружина	1. р.	— 1 рота
т. к.	— телефонна команда	2. р.	— 2 рота
м. к.	— музикантска команда	и т.	

СПИСЪКЪ

на всички офицери и офицерски кандидати
взели участие въ войната съ 57 п. полкъ.

1. Подполковникъ Дим. Икономовъ — 1. Назначенъ к-ръ на полка и се явилъ на 15 септемврий 1915 г.; 2. Назначенъ к-ръ 1/5 бригада и напусналъ полка на 9 юлий 1918 г.

2. Подполковникъ Н. Ивановъ — 1. Назначенъ к-ръ на полка и се явилъ на 16 юлий 1918 г.

3. Майоръ Н. Цончевъ — 1. Явилъ се въ полка и назначенъ к-ръ 1 др. на 11 септемврий 1915 г.; 2. вр. к-ръ не полка отъ 27 юлий — 21 октомврий 1917 г.; 3. Назначенъ к-ръ 32 доп. др. и напусналъ полка на 23. юлий 1918 г.

4. Майоръ Христо Георгиевъ. — 1. Явилъ се въ полка и назначенъ к-ръ 2 др. на 11. септемврий 1915 г.; 2. Командированъ Военното училище отъ 22. ноемврий 1916 г. — 3. декемврий 1917 г.; 3. Назначенъ к-ръ 3 др. на 3 декемврий 1917 г.

5. Майоръ Спасъ Ангеловъ — 1. Явилъ се въ полка и назначенъ к-ръ на 2 др. на 11. септемврий 1915 г.; 2. Командированъ Одринската школа 25. ноемврий 1916 — 10. май 1917 г.; 3. Назначенъ к-ръ 17 п. полкъ и напусналъ полка на 1. юлий 1917 г.

6. Майоръ отъ генералния щабъ Тодоръ Георгиевъ — 1. Явилъ се въ полка и назначенъ к-ръ 2 др. на 1. януарий 1917 г.; 2. Назначенъ отново н-къ щаба 3/9 бригада и напусналъ полка на 28. май 1917 г.

7. Капитанъ Георги Тановски — 1. Явилъ се въ полка и назначенъ к-ръ 1 др. на 23. юлий 1918 г.

8. Поручикъ Крумъ Поповъ — 1. Явилъ се въ полка и назначенъ адютантъ на полка на 11. септемврий 1915 г.; 2. Назначенъ к-ръ 12 р. — 22 септемврий 1915 г.; 3. Командированъ въ 4 доп. др. 11. мартъ — 24. априлъ 1916 г.; 4. Преведенъ въ щаба 9 див. и напусналъ полка на 10. януарий 1917 г.

9. Поручикъ Янаки Калчевъ — 1. Явилъ се въ полка и назнач. к-ръ 1 р. на 11. септемврий 1915 г.; 2. Назначенъ домакинъ на полка на 11. февруарий 1918 г.; 3. Назначенъ к-ръ 1 р. на 18. юний 1918 г.

10. Поручикъ Александъръ Радевъ — Явилъ се въ полка и назнач. к-ръ 2 р. на 11. септемврий 1915 г.; 2. Преведенъ въ 30 п. полкъ на 15. януарий 1917 г.

11. **Поручикъ Петю Колевъ** — 1. Явилъ се въ полка и назн. к-ръ 3 р. на 11 септемврий 1915 г.

12. **Подпоручикъ Борисъ Стояновъ** — 1. Явилъ се въ полка и назн. к-ръ 4 р. на 11. септемврий 1915 г.; 2. Назн. к-ръ 11 р. на 25. юлий 1916 г.; 3. Преведенъ въ 67 п. полкъ на 11 юлий 1918 г.

13. **Подпоручикъ Христо Наковъ** — 1. Явилъ се въ полка и назн. к-ръ 5 р. на 11. септемврий 1915 г.; 2. Назначенъ взводенъ к-ръ въ 9 р. на 5. януарий 1916 г.; 3. Назначенъ к-ръ 5 р. на 25. априль 1916 г.; 4. Преведенъ въ щаба на 9 див. на 21. юлий 1918 г.

14. **Капитанъ Дим. Саковъ** — 1. Явилъ се въ полка и назн. к-ръ 6 р. на 11. септемврий 1915 г.; 2. Назн. к-ръ нестр. рота и домакинъ на полка на 20. септемврий 1915 г.; 3. Преведенъ и назн. пом. интендантъ 9 див. на 7 мартъ 1917 година.

15. **Капитанъ Иванъ Ванковъ** — 1. Яв. се въ полка и назн. к-ръ 7 р. на 11. септемврий 1915 г.; 2. Командированъ 17 доп. др. 11. мартъ — 24 априль 1916 г.; 3. вр. к-ръ 3 др. — 21. октомврий 1917 г.; 4. К-ръ 7. р. — 26. декемврий 1917 г.; 5. Преведенъ за н-къ щаба на 2-й бригаденъ оккупационенъ районъ въ Моравската областъ.

16. **Запас. поручикъ Крумъ Тополски** — 1. Явилъ се въ полка и назн. к-ръ 8 р. на 11. септемврий 1915 г.

17. **Капитанъ Захари Дипчиковъ** — 1. Яв. се въ полка и назн. к-ръ 9 р. на 11. септемврий 1915 г.; 2. вр. к-ръ 1 др. — 10. октомврий 1915 г.; 3. К-ръ 9 р. — 13. ноемврий 1915 г.; 4. Командированъ 17 доп. др. 3 мартъ — 24. априль 1916 г.; 5. Назн. домакинъ на полка — 7. мартъ 1917 г.; 6. Назн. к-ръ 2 р. на 28. май 1917 г.

18. **Запас. поручикъ Христо Нечевъ** — 1. Яв. се въ полка и назн. к-ръ 10 р. на 12 септемврий 1915 г.; раненъ на 2. октомврий 1915 г.; 3. Преведенъ за домакинъ на болница на 10. януарий 1917 г.

Поручикъ Конст. Лукашъ — 1. Яв. се въ полка и назн. к-ръ 11 р. на 11 септемврий 1915 г.; 2. Преведенъ въ 16 п. полкъ — 26. октомврий 1916 г.

20. **Поручикъ Петко Пъевъ** — 1. Яв. се въ полка и назн. к-ръ 12 р. на 11. септемврий 1915 г.; 2. Назн. адютантъ на полка на 22. септемврий 1915 г.; 3. К-ръ на 4 р. 25. априль 1916 г.; 4. Командированъ въ Одринската школа 26. ноемврий 1916 г. — 10. май 1917 г.; командированъ щаба 9 див. за к-ръ сбор. школна рота 10. май — 21 юний 1917 г.; 6. Назн. к-ръ 9 р. — 21. юний 1917 г.; 7. Вр. к-ръ др. — 17. юлий 1917 г.; 8. Командированъ Австро-италийския фронтъ на р. Изонцо — 29. юлий 1917 г.; 9. Назн. к-ръ 9 р. — 21. октомврий 1917 г.; 10. Вр. к-ръ 3 др. — 21.

ноемврий 1917 г.; 11. К-ръ 9 р. — 6. декемврий 1917 г.; 12. Вр. к-ръ 1 др. — 20. юний 1918 г.; 17. к-ръ 9 р. — 11. юлий 1918 г.

21. **Поручикъ Борисъ Мишевъ** — 1. Яв. се въ полка и назн. к-ръ карт. р. на 12. септемврий 1915 г.; 2. Назн. вр. к-ръ 1 др. — 27. юлий 1917 г.; 3. к-ръ 1 карт. р. — 21. октомврий 1917 г.; 4. Вр. к-ръ 1 др. — 23. юлий 1918 г.; 5. К-ръ на 1 карт. р. — 6. августъ 1918 г.

22. **Запас. поручикъ Андрея Петковъ** — 1. Яв. се въ полка и назн. к-ръ нестр. р. 11. септемврий 1915 г.; к-ръ 6 р. — 20. септемврий 1915 г.; 3. Назн. взв. к-ръ въ 2 р. — 7. априль 1917 г.; 4. Назн. к-ръ 2 р. — 28. май 1917 година.

23. **Зап. подпор. Бл. Маноловъ** — Яв. се въ полка и назн. ад. 1 др. — 12. септемврий 1915 г.; 2. взв. к-ръ 12 р. — 10. септемврий 1916 г.; 3. Н-къ телеф. ком. — 16. априль 1917 г.; 4. К-ръ 4 р. — 21. юний 1917 г.; 5. Взв. к-ръ 8 р. — 10. юлий 1917 г.; 6. К-ръ 7 р. — 1. септемврий 1927 г.; 7. Взв. к-ръ 8 р. — 23. септемврий 1917 г.; 8. К-ръ 6 р. — 5. декемврий 1917 г.; 9. Взв. к-ръ 8 р. — 16. януарий 1918 г.; 10. Взв. к-ръ 10 р. — 16. мартъ 1918 г.; 11. взв. к-ръ 2 карт. р. — 1. май 1918 г.

24. **Запас. поручикъ Поповъ Петъръ Ненчевъ** — 1. Яв. се въ полка и назн. взв. к-ръ 1 р. — 11. септемврий 1915 г.; 2. К-ръ 11 р. — 2. ноемврий 1915 г.; 3. Взв. к-ръ 11 р. — 20. ноемврий 1915 г.; 4. Взв. к-ръ 1 р. 25. априль 1916 г.; 5. Преведенъ въ 3 планински пех. полкъ — 20. януарий 1917 г.

25. **Запас. подпор. Танчевъ Атанасъ Илиевъ** — 1. Яв. се въ полка и назн. взв. к-ръ 1 р. — 11. септемврий 1915 година.

6. **Зап. подпор. Поповъ Тодоръ Жековъ** — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 2 р. — 12. септемврий 1915 г.; 2. Прев. 17 доп. др. 10. декемврий 1916 г.

27. **Зап. подпор. Георги Спировъ** — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 1. р. — 11 септемврий 1915 г.; прев. 17 доп др. — 6. януарий 1918 г.

28. **Зап. подпор. Манушевъ Н. Константиновъ** — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 3 р. — 11. септемврий 1915 г.; убитъ — 2. октомврий 1915 г.

29. **Зап. подпор. Добревъ Ив. Янакиевъ** — 1. Яв. се и назн. взв. командиръ 4 р. — 11. септемврий 1915 г.; 2. Убитъ 2. октомврий 1915 г.

30. **Подпор. Петъръ Поповски** — 1. Яв. се и назн. ад. 2 др. — 11. септемврий 1915 г.; взв. к-ръ 6 р. — 25. априль 1916 г.; 3. Взв. к-ръ 1 р. — 1. февруарий 1918 г.;

31. **Зап. подпор. Ганю Мънговъ** — 1. Явилъ се и

назн. взв. к-ръ 5 р. — 12. септември 1915 г.; 2. Зав. прехр. — 10. декември 1916 г.

32. Зап. пор. Денчев Ал. Цветковъ — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 6 р. — 12. септември 1915 г.; 2. взв. к-ръ 8 р. — 22. юли 1916 г.; 3. Прев. въ 55 п. — 15. януари 1917 година.

33. Подпор. Дим. Цековъ — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 6 р. — 11. септември 1915 г.; 2. К-ръ 7 р. — 11. мартъ 1916 г.; 3. Взв. к-ръ 8 рота — 25. април 1916 г.; 4. к-ръ 4 р. — 10. 1 августъ 1917 г.

34. Зап. пор. Сава Печеняковъ — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 7 р. — 12. септември 1915 г.; 2. к-ръ 9 р. — 1. май 1917 г.; 3. Взв. к-ръ 7 р. — 21. юни 1917 г.; 4. к-ръ 4 р. — 10. юли 1917 г.; 5. К-ръ 9 р. — 10. августъ 1917 г.; 6. Взв. к-ръ 11 р. — 5. септември 1917 г. 7. к-ръ 3 р. — 16. ноември 1917 г.; 8. К-ръ 10 р. — 16. мартъ 1918 г.

35. Зап. подпор. Илиевъ Ат. Ликата — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 7 р. — 12. септември 1915 г.; 2. Преведенъ домакинъ болница — 1. май 1916 г.

36. Подпор. Денчо Бойчиновъ — 1. Яв. се и назн. ад. 3 др. — 11. септември 1915 г.; 2. Взв. к-ръ 11 р. — 30. април 1916 г.; 3. Адют. полка — 1. септември 1916 год.

37. Зап. подпор. Катакашевъ — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 9 р. — 13. септември 1915 г.; 2. Превед. 17 доп. др. — 10. декември 1916 г.

38. Зап. подпор. Ст. Митовски — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 9 р. — 30. септември 1915 г.; 2. Преведенъ въ Макед. инсп. воен. областъ — 14. юли 1916 г.

39. Зап. подпор. Ст. Димовъ — Яв. се и назн. взв. к-ръ 10 р. — 12. септември 1915 г.; 2. К-ръ 10 р. — 2. октомври 1915 г.; 3. Взв. к-ръ 10 р. — 25. април 1916 г.; 4. Взв. к-ръ 3 карт. р. — 10. юни 1917 г.

40. Зап. подп. Семчевъ Георги Ганчевъ — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 11 р. — 12. септември 1915 г.; 2. Взв. к-ръ 6 р. — 22. юли 1916 г.

41. Зап. подпор. Асень Цанковъ — 1. Яв. се и назн. взв. к-ръ 11 р. — 24. септември 1915 г.; 2. Прев. щаба 3/9 бр. — 30. септември 1915 г.

42. Зап. пор. Ал. Иванчевъ — 1. Назн. взв. к-ръ 12 р. — 11. септември 1915 г.; 2. к-ръ 12 р. — 2. октомври 1915 г.; 3. к-ръ 5 р. — 5. януари 1916 г.; 4. взв. к-ръ 12 р. — 25. април 1916 г.; к-ръ 7 р. — 10. януари 1917 г.

43. Зап. подпор. Минко Габровски — 1. Назн. взв. к-ръ 12 р. — 13. септември 1915 г.; 2. прев. управл. Плѣв. гарн. — 1. октомври 1915 г.

44. Подпор. Георги Велковъ — 1. Назн. взв. к-ръ карт. р. — 11. септември 1915 г.; 2. ад. пол. — 25. април 1916 г.;

3. к-ръ 7 р. — 1. септември 1916 г.; 4. К-ръ 2 карт. р. — 10. януари 1917 г.

45. Зап. пор. Данаиловъ Т. Христовъ — 1. Назн. зав. прехр. — 11. септември 1915 г.; 2. Взв. к-ръ 4 р. — 25. април 1916 г.; 3. Прев. 54 п. — 1. септември 1916 г.

45. Зап. подпор. Аспарухъ Върбенковъ — 1. Назн. н-къ телеф. ком. — 11. септември 1915 г.; 2. Офицеръ газова отбрана — 15. януари 1917 г.; 3. Командиров. 4. Доп. др. — 16. април 1917 г.; 4. Взв. к-ръ 1 р. — 16. септември 1917 г.; 5. Прев. щ. 9 див.

47. Подпор. Вас. Бейковъ — 1. Явилъ се въ полка и прев. щаба на 3/9 бр. — 13. септември 1915 г.; 2. Явилъ се въ полка и назн. взв. к-ръ 9 р. — 18. юли 1916 г.; 3. К-ръ 10 р. — 1. августъ 1916 г.; 4. к-ръ 4. карт. р. — 25. мартъ 1918 г.

48. Зап. подпор. Петъръ Главошки — 1. Назн. взв. к-ръ 12 р. — 11. септември 1915 г.; 2. Превед. 17 доп. др. — 26. юни 1917 г.

49. Зап. пор. Радославъ х. Костовъ — 1. Назн. к-ръ 10 р. — 12. октомври 1915 г.; 2. взв. к-ръ 10 р. — 25. април 1916 г.; 3. взв. к-ръ 7 р. — 2. юни 1916 г.

50. Зап. подпор. Ганчевъ Н. Денковъ — 1. Назн. взв. к-ръ 10 р. — 11. септември 1915 г.; 2. Прев. 4. доп. др. — 6. януари 1918 г.

51. Зап. подпор. Ивановъ Цани Вълковъ — 1. Назн. взв. к-ръ 9 р. — 11. септември 1915 г.; 2. к-ръ 9 р. 2 юли — 10. августъ 1917 г. 5 септември — 21. октомври 1917 г.; и отъ 20 юни — 11. юли 1918 г.

52. Зап. пор. Георги Стояновъ — 1. Назн. взв. к-ръ 8 р. — 26. декември 1915 г. 2. Зав. прехр. — 25. април 1916 г.; 3. К-ръ 12 р. 25. януари 1917 г.; 4. Домак. полка — 18. юни 1918 г.

53. Зап. пор. Ал. Пиронковъ — 1. Назн. взв. к-ръ 5 р. — 26. дек. 1915 г.; 2. Адют. 2 др. — 25. април 1916 г.; 3. превед. 17 доп. др. — 10. декември 1916 г.

54. Зап. подпор. Мариновъ Д. Николовъ — 1. Назн. взв. к-ръ 6 р. — 1. февруари 1916 г.; 2. взв. к-ръ 3 р. — 30. април 1916 г.; 3. Самоубилъ се — 21. септември 1917 г.

55. Подпор. Долмовъ Цвѣтанъ — 1. Назн. взв. к-ръ 5 р. — 10. мартъ 1916 г.; 2. К-ръ гранатохв. взв. — 10. мартъ 1916 г.; 3. Взв. к-ръ 2 карт. р. 18. април 1918 г.

56. Подпор. Петровъ Парашкевъ Ржжановъ — 1. Назн. взв. к-ръ 4 р. — 10. мартъ 1916 г.; 2. взв. к-ръ 3 р. — 25. октомври 1917 г.

57. Подпор. Хр. Петашевъ — 1. Назн. взв. к-ръ 1 р. — 11. септември 1915 г.; 2. Взв. к-ръ 5 р. — 30. април 1916 година.

58. Зап. подпор. Стояновъ Г. Тодоровъ — 1. Назн. взв. к-ръ 2 р. — 11. септемврий 1915 г.; 2. взв. к-ръ 10 р. — 16 ноемврий 1917 г.

59. Зап. подпор. Василевъ Асенъ Петровъ — 1. Назн. взв. к-ръ 2 р. — 11. септемврий 1915 г.; 2. Взв. к-ръ 12 р. — 16. ноемврий 1917 г.; 3. взв. 8 р. — 6. августъ 1918 г.

60. Зап. подпор. Никола Лишевъ — 1. Назн. взв. к-ръ 3 р. — 10. септемврий 1915 г.; 2. Прев. 30 полкъ — 15. януарий 1917 г.

61. Подпор. Янко Бошнаковъ — 1. Назн. взв. к-ръ 5 р. — 10. септемврий 1915 г.; 2. взв. к-ръ 4 р. — 25. априль 1916 година.

62. Зап. подпор. Люб. Казаски — 1. Назн. взв. к-ръ 4 р. — 12. септемврий 1915 г.; 2. взв. к-ръ 10 р. — 30. априль 1916 г.; 3. взв. к-ръ 9 р. — 21. юний 1917 г.; 4. взв. к-ръ 3 р. — 10. юлий 1917 г.; 5. к-ръ гранатохв. взв. — 13. юлий 1918 г.

63. Зап. подпор. Поповъ Вас. Тодоровъ — 1 Назн. взв. к-ръ 2 р. — 11. септемврий 1915 г.; 2. взв. к-ръ 1 р. — 30. априль 1916 г.; 3. Ад. 1 др. — 10. септемврий 1916 г. 4. Взв. к-ръ 2 р. — 11. май 1918 г.

64. Зап. Подпор. Костовъ Пан. Стефановъ — 1 Назн. взв. к-ръ 8 р. — 11. септемврий 1915 г.; 2. Взв. к-ръ 10 р. — 10 юлий 1917 г.; 3. к-ръ окол. арт. взв. — 1. августъ 1918 година.

65. Зап. подпор. Христовъ Дочо Николовъ — 1. Назн. взв. к-ръ 9 р. — 11. септемврий 1915 г.; 2 Ад. 3 др. — 30 априль 1916 г.; 3. Взв. к-ръ 12 р. — 21. септемврий 1917 година.

66. Подпор. Петъръ Кременски — 1. Назн. взв. к-ръ 10 р. — 14. септемврий 1915 г.; 2. Взв. к-ръ 11. р. — 25. априль 1916 г.; 3. Взв. к-ръ 1 карт. р. — 24. октомврий 1916 г.; 4. Взв. к-ръ 3 карт. р. — 20. юний 1917 г.; 5. Прев. пех. подоф. Школа Нишъ — 11. юлий 1918 г.

67. Зап. подпор. Пан. Кръстевъ — 1 Назн. взв. к-ръ 12 р. — 11. септемврий 1915 г.; 2. Взв. к-ръ 4 р. — 30. априль 1916 година.

68. Подпор. Борисъ Константиновъ — 1. Назн. взв. к-ръ 4 р. — 14. септемврий 1915 г.; 2. Взв. к-ръ карт. р. — 25. априль 1916 г.; 3. Взв. к-ръ 11. р. — 6. декемврий 1917 год.; 4. К-ръ гранатохв. взв. — 1. януарий 1918 г.; к-ръ 5 р. — 13. юлий 1918 г.

69. Зап. подпор. Якимъ Балевски — 1. Назн. взв. к-ръ карт. р. — 11 септемврий 1915 г.

70. Зап. подпор. Славовъ Илчо Вълчовъ — 1. Назн. взв. к-ръ 4 р. — 7. септемврий 1916 г.; 2. К-ръ 1 р. — 6. априль 1917 г.; 3. к-ръ 12 р. — 18. юний 1918 г.

71. Капитанъ Боянъ Станчевъ — 1. Назн. к-ръ 2 р.; 2. Домакинъ на полка 28. май 1917 г.; 3. Прев. 30 полкъ — 1. февруарий 1918 г.

72. Зап. подпор. Христовъ Панайотъ — 1 Назн. взв. к-ръ 8 р. — 5. априль 1917 г.; 2 Превед. Санит. часть Щаба Армията — 1. октомврий 1917 г.

73. Зап. пор. Начо Цановъ — 1. Назн. взв. к-ръ 1 р. — 23. — септемврий 1917 г.; 2. к-ръ 6 р. — 1. февруарий 1918 г.

74 Зап. пор. Ламби Ячевъ — 1. Назн. взв. к-ръ 5 р. — 24. октомврий 1917 г.;

75. Зап. подпор. Поповъ Сава Христовъ — 1. Назн. взв. к-ръ 5 р. — 11. септемврий 1916 г.; Прев. щурм. др. — 2. ноемврий 1917 г.

76. Офиц. кандидатъ Краевъ Борисъ Рафанловъ — Взв. к-ръ 6 р. — 13. септемврий 1916 г.

77. Оф. к-тъ Ангеловъ Ив. Петковъ — Взв. к-ръ 9 р. — 13. септемврий 1916 г.

78. Оф. к-тъ Поповъ Дошо Василевъ — Взв. к-ръ 5 р. — 11. септемврий 1916 г.

79. Оф. к-тъ Лаловъ Ив. Цаковъ — Взв. к-ръ 7 р. — 11 септемврий 1916 г.

80. Оф. к-тъ Ангеловъ Маринъ Димитровъ — Взв. к-ръ 11 р. — 11. септемврий 1916 г.

81. Оф. к-тъ Поповски Илия Попъ Върбановъ — Взв. к-ръ 2 р. — 11. септемврий 1916 г.

82. Оф. к-тъ Ангеловъ Василь Величковъ — Ад. 2 др. — 11. септемврий 1916 г.

83. Оф. к-тъ Печеняковъ Дим. Ангеловъ — Взв. к-ръ 1 р. — 11. септемврий 1916 г.

84. Оф. к-тъ Тузузовъ Христо Тодоровъ — 1. Взв. к-ръ 1 р. — 13. септемврий 1916 г.; 2. Прев. въ флота — 1. юлий 1917 г.

85. Оф. к-тъ Пъевъ Василь Христовъ — Взв. к-ръ — 22 септемврий 1916 г.

86. Оф. к-тъ Бойчиновъ Мих. Стефановъ — Взв. к-ръ 12 р. — 19. септемврий 1916 г.

87. Оф. к-тъ Геровъ Дим. Николовъ — Взв. к-ръ 10 р — 19. септемврий 1916 г.

88. Оф. к-тъ Хаджиевъ Иванъ Мойсеевъ — Взв. к-ръ 1 карт. р. — 19 септемврий 1916 г.

89. Оф. к-тъ Евстатиевъ Вл. Григоровъ — 1. Взв. к-ръ 1 р. — 22 септемврий 1916 г.; 2. убитъ — 18 септемврий 1918 година.

90. Оф. к-тъ Славовъ Ив. Николовъ — Взв. к-ръ 2 р. — 18. февруарий 1917 г.

91. Оф. к-тъ Василевъ Вас. Ивановъ — Взв. к-ръ 1 р. — 25. априль 1917 г.

92. Оф. к-тъ Станевъ Цвѣтанъ Неновъ — В зв. к-ръ 3 р. — 25. априлъ 1917 г.
93. Оф. к-тъ Харалановъ Денчо Поповъ — В зв. к-ръ 4 р. — 27. май 1917 г.
94. Оф. к-тъ Манчевъ Харал. Юрдановъ — В зв. к-ръ 5 р. — 25. априлъ 1917 г.
95. Оф. к-тъ Влаевъ Мануилъ Тодоровъ — В зв. к-ръ 6 р. — 26. мартъ 1917 г.
96. Оф. к-тъ Спасовъ Ник. Василевъ — В зв. к-ръ 8 р. — 25. априлъ 1917 г.
97. Оф. к-тъ Одрински Георги Маринчевъ — В зв. к-ръ 9 р. — 27. мартъ 1917 г.
98. Оф. к-тъ Бабето Стеф. Стояновъ — В зв. к-ръ 10 р. — 27. априлъ 1917 г.
99. Оф. к-тъ Димитровъ Ал. Александровъ — В зв. к-ръ 12 р. — 26. априлъ 1917 г.; 2. Прев. карт. у-ще щ. арм. — 1. априлъ 1918 г.
100. Оф. к-тъ Колевъ Вен. Петевъ — В зв. к-ръ 12 р. — 26. априлъ 1917 г.
101. Оф. к-тъ Априловъ Коста Николовъ — В зв. к-ръ 2 карт. р. — 26. априлъ 1917 г.
102. Оф. к-тъ Сазковъ Коста Цаневъ — В зв. к-ръ 2 карт. р. — 25. априлъ 1917 г.
103. Оф. к-ръ Капитановъ Флори Мариновъ — В зв. к-ръ 2 карт. р. — 14. ноемврий 1917 г.
104. Оф. к-тъ Алексиевъ Тодоръ Христовъ — В зв. к-ръ 3 р. — 14. ноемврий 1917 г.
105. Оф. к-тъ Тодоровъ Тодоръ Борисовъ — В зв. к-ръ 6 р. — 14. ноемврий 1917 г.
106. Оф. к-тъ Петковъ Никола Антоновъ — В зв. к-ръ 7 р. — 14. ноемврий 1917 г.
107. Оф. к-тъ Поповски Цв. Василевъ — В зв. к-ръ 9 р. — 14. ноемврий 1917 г.
108. Оф. к-тъ Ивановъ Цанко Кръстевъ — В зв. к-ръ 10 р. — 14. ноемврий 1917 г.
109. Оф. к-тъ Нейковъ Ив. Цочевъ — В зв. к-ръ 11 р. — 14. ноемврий 1917 г.
110. Оф. к-тъ Бедановски Стефанъ Беновъ — В зв. к-ръ 2 карт. р. — 14. ноемврий 1917 г.
111. Оф. к-тъ Мариновъ Маринъ Георгиевъ — В зв. к-ръ 3 карт. рота — 14. ноемврий 1917 г.
112. Оф. к-тъ Войниковъ Тодоръ Георгиевъ — В зв. к-ръ 10 р. — 23. май 1918 г.
113. Оф. к-тъ Койновъ Стоянъ Христовъ — В зв. к-ръ 1 р. — 24. май 1918 г.
114. Оф. к-тъ Колевски Ив. Тодоровъ — В зв. к-ръ 3 р. — 22. май 1918 г.

115. Оф. к-тъ Наумовъ Хр. Яневъ — В зв. к-ръ 3 р. — 23. май 1918 г.
116. Оф. к-тъ Ценковъ Найдень Ивановъ — В зв. к-ръ 4 р. — 23. май 1917 г.
117. Оф. к-тъ Герговъ Петъръ Николовъ — В зв. к-ръ 6 р. 23. май 1918 г.
118. Оф. к-тъ Кжтинъ Първанъ Димитровъ — В зв. к-ръ 10 р. — 23. май 1918 г.
119. Гергушки Трифонъ Тошевъ — Пом. зав. прехр. — 24. май 1919 г.
120. Санит. капит. Д-ръ Ив. Цвѣтковъ — 1. Ст. полк. лѣкаръ — 13. септемврий 1915 г.; 2. Преведенъ 1 макед. полкъ — 26. мартъ 1917 г.
121. Сан. пор. Д-ръ Л. Биндеръ — Ст. полк. лѣкаръ — 3. априлъ 1917 г.
122. Сан. пор. Д-ръ Н. Ганевъ — 1. Др. лѣкаръ — 13. септемврий 1915 г.; 2. Превед. въ поправ. др. — 11. ноемврий 1917 г.
123. Сан. подпор. Д-ръ Д. Лѣсичковъ — 1. Др. лѣк. — 16. августъ 1916 г.; 2. Прев. 4 див. лазаретъ — 11. ноемврий 1916 г.
124. Сан. Оф. к-тъ Д-ръ Ивановъ Стефанъ Брусевъ — Др. лѣк. — 1. октомврий 1917 г.
125. Сан. подпор. Николовъ Наумъ Булевъ — Полк. зжболѣкаръ — 12. октомврий 1915 г.
126. Илия Поповъ — Ковчежникъ — 12. септемврий 1915 година.